Utrecht University Library
Partner in Science
Universiteit Utrecht

Het rentevraagstuk

https://hdl.handle.net/1874/278366

+ 192 20 Oct 1922

HET RENTEVRAAGSTUK

MR. L. F. H. REGOUT

HET RENTEVRAAGSTUK

Diss. Utrecht 1922

HET RENTEVRAAGSTUK

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN DOCTOR IN DE STAATSWETENSCHAP AAN DE RIJKS-UNIVERSITEIT TE UTRECHT OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAGNIFICUS PROF. J. F. NIERMEYER, HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT VAN LETTEREN EN WIJSBEGEERTE, VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAT DER UNIVERSITEIT TEGEN DE BEDENKINGEN VAN DE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID TE VERDEDIGEN OP MAANDAG 2 OCTOBER 1922, DES NAMIDDAGS TE 3 UUR DOOR

MR. LOUIS FRANS HUBERT REGOUT,

GEBOREN TE MAASTRICHT.

C. N. TEULINGS' KONINKLIJKE DRUKKERIJEN
'S-HERTOGENBOSCH 1922.

Aan De Nagedachtenis Van Mijn Vader.

Het is mij eene reden tot bijzondere voldoening, te promoveeren tot doctor in de staatswetenschap aan de Universiteit, die zoovele aangename herinneringen uit vroeger jaren in mijn geest terugroept en waar de grondslag gelegd werd van duurzame en door mij op hoogen prijs gestelde vriendschapsbanden.

Ik zeg ten zeerste dank aan mijn Promotor, den Hoogleeraar Verrijn Stuart voor zijne gewaardeerde voorlichting en medewerking bij de samenstelling van mijn proefschrift. Tevens wil ik te dezer plaatse uiting geven aan mijne oprechte erkentelijkheid jegens de overigen, die mij bij dezen arbeid behulpzaam waren.

Het hierna volgende proefschrift, waarmede ik mijne academische studies besluit, is goeddeels van zuiver theoretischen aard. Mij wenschende te bepalen tot de behandeling van eenig onderdeel der „sociale problemen", welke in den tegenwoordigen tijd om bijzondere aandacht vragen en tot welker bestudeering mijn werkkring mij mede aanleiding gaf, voelde ik mij oorspronkelijk veeleer aangetrokken tot een minder abstrakt onderwerp, dan het door mij gekozene, zij het op het gebied der positieve arbeidswetgeving of anderszins. Te meer zoo, waar het mij verre van gemakkelijk viel, om naast mijn praktisch werk de volkomen rustige gedachtensfeer te vinden, welke voor de behandeling van het onderhavige onderwerp gewenscht was.

Niettemin werd ik tot mijne keuze geleid door de overweging, dat zonder helder inzicht in zake het ontstaan van een universeel verschijnsel als de rente, de oplossing o. m. van het geheele loonvraagstuk nooit met vrucht ter hand kan worden genomen. En het is, vrees ik, niet te ontkennen, bij de heerschende meeningsverschillen onder de theoretici zelf ook niet te zeer te verwonderen, dat de elementaire kennis omtrent de oorzaak van het ontstaan der rente nog te wenschen laat bij velen, die deze kennis nochtans noode kunnen missen.

Hetgeen men in deze studie bijgevolg vooral zien moet, is eene nauwgezette poging, om in zake het rentevraagstuk bij te dragen tot verheldering van algemeene begrippen. Tevens wordt mij aldus de gelegenheid geboden, bij te dragen, naar ik hoop, tot meerdere waardeering van het Canonieke renteverbod.

Overigens zij bemerkt, dat bij mij allerminst op den voorgrond stond, in de navolgende bladzijden iets nieuws te brengen. Mijne geheele verhandeling toch is gebaseerd op de rentetheorie van von Böhm-Bawerk en ook daar, waar mijne eindconclusies niet onbeduidend van de zijne schijnen af te wijken, acht ik deze afwijkende conclusies reeds volkomen in de kern van von Böhm's theorie besloten.

Terwijl deze studie op de eerste plaats opbouwend wil zijn en niet kritisch, moge aan de kritiek, die nochtans naar de meening van den schrijver ten opzichte van von Böhm-Bawerk en anderen niet te vermijden was, de verzekering gepaard gaan, dat zij slechts werd neergeschreven ingevolge het streven, om aldus de waarheid mede te helpen vinden.

Meerssen, 1 Augustus 1922.

HET RENTEVRAAGSTUK

		Blz.
INLEIDING		1
HOOFDSTUK I.	Omschrijving van het Kapitaalbegrip. Probleemstelling	5
HOOFDSTUK II.	Verband tusschen de waarde van Kapitaalgoed en Product	13
HOOFDSTUK III.	Bespreking van verschillende Rentetheorieën	32
HOOFDSTUK IV.	Het waardeverschil tusschen tegenwoordige en toekomstige goederen van gelijke soort en aantal	52
HOOFDSTUK V.	Het renteverschijnsel terug te brengen tot eene geregelde meerwaarde van tegenwoordige boven toekomstige goederen	79
HOOFDSTUK VI.	De beteekenis van de leer van von Böhm-Bawerk voor het rentevraagstuk en in de rentelitteratuur	97
HOOFDSTUK VII.	Het Canonieke Renteverbod	113
HOOFDSTUK VIII.	Is algeheele of gedeeltelijke verdwijning der rente mogelijk, gewenscht?	122
BESLUIT		137

INLEIDING

Onderwerp onzer studie is het renteverschijnsel. Rente beteekent een zuiver inkomen uit een vaste zakelijke bron. Er zijn verschillende hoofdgevallen, waarin het bestaan der rente tot uiting komt. *a.* Op de eerste plaats noemen wij de rente, welke verbonden is met het bezit en het productieve gebruik van kapitaal, ofwel kapitaalrente. Terwijl wij straks uitvoeriger op de begripsvaststelling van dit woord kapitaal terugkomen, zij als voorloopige toelichting opgemerkt, dat wij onder kapitaal verstaan het geheel van productiegoederen in tegenstelling met consumptiegoederen.

Kapitaalrente omvat aldus ook grondrente. Gewoonlijk wordt deze afzonderlijk genoemd ; aangezien echter de grondrente in wezen niet van de kapitaalrente verschilt, meenen wij de overzichtelijkheid van ons theoretisch onderzoek te dienen, door als boven aangegeven het kapitaalbegrip zoo ruim te trekken, dat ook de grond daaronder valt. Ook dit punt zal nader ter sprake komen.

De kapitaalrente is echter niet de eenige rentevorm. Hiernaast zijn nog te noemen :

b. Geldrente. Wanneer wij deze als een afzonderlijken, hoewel met kapitaalrente nauw verbonden rentevorm behandelen, geschiedt zulks wegens het geheel bijzondere karakter van het geld, waardoor dit beter niet onder het kapitaal is te rangschikken.

c. De rente voortkomende uit de tijdelijke beschikbaarstelling van duurzame goederen, in het spraakgebruik nader aangeduid onder den naam van : 1. huur : d.i. rente uit de tijdelijke beschikbaarstelling zoowel van alle duurzame genotsgoederen als van duurzame kapitaalgoederen ; van deze laat-

sten echter uitgezonderd de grond uit welks tijdelijke beschikbaarstelling den eigenaar 2. pacht toevloeit.

Gelijk door Pierson terecht werd opgemerkt, is het einddoel van alle economisch onderzoek hierin gelegen, over practische onderwerpen licht te doen opgaan. 1) Ook ons zit deze bedoeling bij onze rentestudie voor. Is het bestaan der rente vereenigbaar met een behoorlijk systeem van verdeeling? In hoeverre ware geheele of gedeeltelijke verdwijning der rente in het algemeen belang wenschelijk te achten? De beantwoording van zulke vragen, welke nog steeds niet tot aller bevrediging blijken te zijn opgelost, 2) is ons eigenlijk oogmerk.

Om op deze vragen het antwoord te kunnen geven, dat van zoo ver strekkend belang is voor het groote verdeelingsprobleem, is het noodzakelijk, het renteverschijnsel te onderwerpen aan een voorafgaand theoretisch onderzoek. Geen helder inzicht is te verkrijgen omtrent de practische beteekenis van het rentebestaan, zonder de laatste oorzaken te kennen, waarin de rente haar ontstaan vindt. Het theoretische onderzoek naar het wezen der rente beslaat aldus het eerste en omvangrijkste gedeelte onzer studie. Bij dit onderzoek zal aan het licht komen, dat het geheele renteinstituut in al zijne verschijningsvormen door een en hetzelfde grondbeginsel beheerscht wordt. Dit grondbeginsel zij hier aanstonds vermeld: het is de meerwaarde, welke in het economische verkeer geregeld tot uiting komt van tegenwoordige boven toekomstige goederen van gelijke soort en aantal.

Slechts het bestaande renteverschijnsel in zijn algemeen-

---

1) Leerboek der Staathuishoudkunde 1912 bl. 8.

2) Het is niet slechts van de zijde van socialisten die de rente in beginsel verwerpen, dat dergelijke vragen worden gesteld. Met name hier te lande, in katholieke kringen werd gedurende den loop der laatste jaren deze kwestie in een reeks van dagblad- en tijdschriftartikelen behandeld, gewoonlijk in verband met het canonieke renteverbod o.m. Aengenent in de Maasbode en in de Katholiek, Dr. Beekman in de Tijd, Mr. Dr. Beuns en J. van Wel in de Nieuwe Eeuw. Van den laatste ook „Waarom lijdt gij?" 1920. Speciaal over het rentenemen, bezien in het licht van de leer der R. K. Kerk. Rijken: „De leer en de praktijk der kerk inzake leenrente" 1921. Voorts G. Vrijmoed „De leenrente" in de Beiaard, Mei 1921 bl. 336 v.v. F. Tummers „De leenrente" in de Studiën Sept. 1921 bl. 212 v.v.

heid beoogen wij in deze studie te verklaren, niet de hoogte van de rente. Natuurlijk houdt de vraag op welke hoogte de rente komt te liggen ten nauwste verband met ons onderwerp. Nochtans wenschen wij dit punt buiten beschouwing te laten, tenzij zoover het geheel terloops ter sprake komt. Eenerzijds toch noopt de omvang van de stof ons tot beperking, anderzijds leent zich de ingewikkeldheid van het rentevraagstuk, niet het minst voor wat de hoogte der rente betreft, kwalijk voor eene schematische behandeling.

Wij hebben dienovereenkomstig gemeend, dit tweede punt beter geheel buiten onze stof te houden, dan ons hier te bepalen tot eene beknopte uiteenzetting, welke uiteraard aan duidelijkheid en volledigheid veel te wenschen zou laten. De opzet onzer studie achten wij hiermede niet geschaad, omdat het inzicht omtrent het renteverschijnsel als zoodanig toch steeds bij de renteverklaring de voornaamste plaats inneemt.

Het eerste deel onzer studie, waarin de oorzaak van het bestaan der rente onderzocht wordt, is zuiver beschrijvend : wij onderzoeken „Tatbestände", de verschijnselen, welke zich bij het onderlinge verkeer der menschen in hunne gedragingen op economisch gebied feitelijk voordoen, 1) en hun causalen samenhang. Dat wij ons intusschen de vaak zeer abstracte beschouwingen, waartoe ons dit onderzoek voert, slechts getroosten, om de bereikte resultaten nader toe te passen op vragen van de praktijk, merkten wij reeds boven op.

Wij achten het niet overbodig, bij de bestudeering van het rentevraagstuk eene waarschuwing te herhalen, die reeds von Böhm-Bawerk hooren liet bij den aanvang van zijn standaardwerk over kapitaal en kapitaalrente. Zoo ergens, dan is het bij dit onderwerp zaak, niet te blijven hangen aan woorden, maar eene scherpe zelfcontrole toe te passen en zich rekenschap te geven, welke begrippen de gebruikte woorden omvatten. Wanneer men zich voor het bestaan der rente beroept

---

1) Maar dan ook in hun geheelen omvang, zonder ons te beperken tot de werking van het zoogenaamde „economische" motief in den engen zin van de zucht naar zuiver stoffelijke behoeften bevrediging, waartegen ook Prof. Verrijn Stuart in zijn „Grondslagen der Volkshuishouding" terecht waarschuwt (Grondslagen bl. 23). Vgl. wat wij later betoogen naar aanleiding van de waarde van den arbeid in de noot op bl. 23.

op de productiviteit van het kapitaal, op de rol door het kapitaal in het productieproces gespeeld, op den dienst door het kapitaal bewezen, op de eischen van bedrijf en handel enz., dan zijn dit zonder meer slechts vage uitdrukkingen. In hunne vaagheid zijn zij voorzeker niet voor tegenspraak vatbaar, maar voor het diepere inzicht der zaak zeggen ze ons ten slotte weinig. Het is de taak van den economist, uit een te zetten, waarin de rol, de dienst van het kapitaal juist bestaat ; hij moet eene inderdaad niet zoo eenvoudige analyse geven van het productieproces zelf. Er is bij de bestudeering van dit onderwerp noodig eene zekere mate van geduld, om niet aanstonds als nuttelooze haarkloverijen de subtiele onderscheidingen te verwerpen, welke somtijds niet te vermijden zijn.

Sommigen hebben wel gemeend, tot het ontmoedigende besluit te moeten komen, dat eene verklaring der rente, eene volledige verklaring althans, niet te geven is. Moge het ons gegeven zijn, in de volgende bladzijden tot de overtuiging van het tegendeel bij te dragen.

HOOFDSTUK I.

Omschrijving van het Kapitaalbegrip. Probleemstelling.

Wat verstaan wij onder kapitaal? Er is over de beteekenis van het woord kapitaal al heel wat gepolemiseerd. De onzekerheid, welke daarmede gepaard ging, heeft het hare er toe bijgedragen de behandeling van het renteprobleem te bemoeilijken.

Door von Böhm-Bawerk worden in zijn standaardwerk aan den strijd om het kapitaalbegrip zelfs meer dan honderd bladzijden gewijd! [1]) Ook onzerzijds komt het gewenscht voor, deze studie te beginnen met eene zij het zoo kort mogelijke terminologische beschouwing inzake de beteekenis van den term kapitaal. Dikwijls is deze kwestie overschat door er eene beginselvraag van te maken. Het betreft in wezen echter slechts een vraag van utiliteit en niets anders, hoe ver men het kapitaalbegrip wil uitstrekken. Hoofdzaak is, zoo dikwijls men dit woord bezigt, geene onzekerheid te laten omtrent de beteekenis, welke aan het woord gegeven is. Wel pleit er veel voor, dat de wetenschap zich bij hare terminologie zooveel mogelijk bij het gevestigde spraakgebruik aansluit. Echter voor het omlijnen van het kapitaalbegrip kan dit laatste toch geen voldoende leiding geven. Het spraakgebruik zelf is immers te dezen opzichte onzeker.

[1]) Zie Positive Theorie bl. 23—139. Von Böhm-Bawerk heeft zijn werk: „Kapital und Kapitalzins" verdeeld in 2 deelen. Het eerste deel heet: Geschichte und Kritik der Kapitalzinstheoriën, in het vervolg kortweg „Geschichte und Kritik" genoemd. Het tweede deel heet: „Positive Theorie des Kapitales," door ons aangeduid door „Positive Theorie". Onze verwijzingen slaan voor wat het eerste deel betreft op de uitgave 1914, voor wat het tweede deel betreft op de uitgave 1909.

Zoo bezigt men gewoonlijk het woord kapitaal in den zin van in ondernemingen belegde *geldsommen*. Eene bepaalde onderneming heeft een kapitaal van f 100.000. Dit is eene min of meer klassieke beteekenis van kapitaal, waaraan ook in wetenschappelijke verhandelingen langen tijd werd vastgehouden.

Het spraakgebruik helt echter ook wel over naar eene ruimere beteekenis van het kapitaalbegrip, eene beteekenis, welke sedert Adam Smith door de economisten van de eerste helft der 19e eeuw vaak eraan gegeven is. Men verstaat er dan onder, behalve voormelde in ondernemingen belegde geldsommen, ook alle andere goederen, welke als vermogensstam bestemd zijn, hun eigenaar een zuiver inkomen te verschaffen. Zulks in tegenstelling tot de goederen, welke rechtstreeks bestemd zijn voor zijn verbruik. Het kapitaal wordt hier beschouwd uit het oogpunt van den privaat-bezitter, reden waarom het in dezen zin in de economie wel wordt aangeduid door den specialen naam van „Privatkapital". Het kapitaal is dan *rentedrager*, onverschillig of deze rente uit het bezit van productiegoederen, dan wel uit het bezit van genotsgoederen, als woonhuizen en dergelijke voortvloeit.

Noch de eene, noch de andere beteekenis leent zich intusschen voor ons doel. De eerste is te beperkt. De tweede is te ruim, daar zij zoowel productie- als consumptiegoederen omvat, welker scherpe scheiding bij de theoretische behandeling van het rentevraagstuk juist van beslissende beteekenis is, aangezien gelijk wij in het vervolg onzer studie zullen zien het ontstaan van de rente alleen in de onmiddellijke aanwending van goederen voor productieve doeleinden kan worden gezocht. Het kenmerkende van het kapitaalbegrip werd dan ook steeds meer gezocht in de omstandigheid, dat het kapitaal medehelpt aan de productie, m.a.w. dat het een productiefactor is.

In den jongsten tijd bleek van eene andere opvatting Prof. van Gijn, die het geheele onderscheid tusschen productie- en consumptiegoederen voor de economie van geene beteekenis acht. [1]) En wel op dezen grond, dat ook de z.g.n. productie-

[1]) Zie de verhandeling van Prof. Bordewijk omtrent Prof. van Gijn's inaugureele rede, uitgesproken den 19en Juni 1918 te Leiden bij de aanvaarding

goederen geen zelfstandige productiefactor zijn, maar nog de inlassching vereischen van menschelijken arbeid. [1]) Zij geven daarom volgens Prof. van Gijn evenzoogoed slechts een middelijken dienst af voor de productie als de beschikbare verbruiksvoorraad zulks doet, b.v. eene beschikbare hoeveelheid levensmiddelen, welke het inslaan van productieomwegen toelaat.

Zonder op deze twistvraag nader in te gaan, waarmede wij op de te behandelen stof ver zouden vooruitloopen, zij er slechts op gewezen, dat volgens de terminologie van Prof. van Gijn het woord kapitaal precies hetzelfde begrip weergeeft, als reeds door „vermogen" wordt aangeduid. Krijgen wij dus eenerzijds twee woorden voor dezelfde zaak, anderzijds wordt aan het kapitaalbegrip eene uitbreiding gegeven, waardoor het voor de verklaring van het ontstaan der rente zonder meer niet langer bruikbaar is. Wij meenen op dien grond goed te doen, ons met Prof. Bordewijk te houden aan de begripsbepaling van kapitaal, als omvattende de productiegoederen, in tegenstelling met de consumptiegoederen, eene begripsbepaling, welke ook in de economische litteratuur de thans vrijwel algemeen aanvaarde is. Overigens merkten wij reeds op, dat de begripsbepaling van kapitaal op zich zelf nog niets meer betreft, dan eene vraag van utiliteit en in zooverre Prof. van Gijn hieraan conclusies wil verbinden ten aanzien der principieele gelijkheid van publieke leeningen, hetzij deze dienen voor den bouw van forten of scholen, hetzij van spoor- of waterwegen, kon hij zijn doel eveneens op andere wijze bereiken.

Eene volkomen gevestigde terminologie is hiermede echter toch nog niet bereikt. Want nu komt de vraag, of men onder kapitaal alle productiegoederen wil rekenen, dan wel of men den grond daarvan zal uitzonderen en onder kapitaal alleen geproduceerde productiegoederen, tusschenproducten, zal verstaan.

Zoowel voor uitsluiting als opneming van den grond onder het kapitaalbegrip valt iets te zeggen. Voor het brengen van

van het ambt van hoogleeraar in de leer der Financiën. De Economist 1918, dl. 10 bl. 663 v.v., speciaal bl. 678 v.v. Zie voorts de belangrijke polemiek, welke zich ten aanzien van dit onderwerp hieruit verder ontwikkeld heeft: de Economist 1919 dl. 3 bl. 159 v.v. en dl. 4 bl. 260 v.v.

[1]) De Economist 1919 dl. 3 bl. 165.

den grond onder eene aparte categorie pleiten enkele geheel bijzondere eigenschappen van den grond. Deze is, zonder menschelijk toedoen, ab origine geschikt voor de productie, het is eene natuurgave, zijn bestaan neemt geen einde, zijn omvang is niet voor uitbreiding vatbaar enz. Hiertegen kan echter reeds worden opgeworpen, dat heden ten dage de kunstmatige bewerking van den grond, alvorens voor de productie geschikt te zijn, steeds meer de overhand neemt, dat ook de beteekenis van bruggen, havens en dgl. wat duurzaamheid betreft, niet zoozeer van den grond verschilt, dat in één woord het verschil tusschen grond en andere productiegoederen niet te ruim moet worden uitgemeten, terwijl in hunne functie ten aanzien van het productieproces geen wezenlijk onderscheid bestaat. De hoofdredenen, waarom wij het echter verkieslijk achten, de grond onzerzijds ook onder het kapitaalbegrip te trekken is hierin gelegen, dat de verklaring van het ontstaan der grondrente samenvalt met die der kapitaalrente, gelijk ons nader blijken zal en wij uit dien hoofde de overzichtelijkheid van de door ons te behandelen stof door het ruimere kapitaalbegrip gediend achten. Gelijke terminologie volgt ook Prof. Verrijn Stuart in zijne Grondslagen der Volkshuishouding [1]). Anders Pierson, [2]) die zich echter aan eene petitio principii schuldig maakt, aangezien hij vooraf als vaststaande aanneemt, dat het door grond en kapitaal afgeworpen inkomen juist door verschillende wetten beheerscht wordt.

Evenzoo rangschikt von Böhm-Bawerk den grond onder eene afzonderlijke categorie en wel vindt hij hiertoe voornamelijk aanleiding om eene dynamische reden: vermeerderde volkswelvaart leidt volgens von Böhm-Bawerk tot lagere kapitaalrente, maar tot hoogere grondrente [3]). Wij willen dit niet betwisten, echter tegenover dit dynamische onderscheid kan men als veel sterker sprekend punt van overeenstemming stellen, dat de waarde van kapitaal en grond en de hoogte van kapitaal- en grondrente in laatste instantie de eene als de andere beheerscht worden door de verhouding tusschen voorraad en behoefte.

---

[1]) Zie Verrijn Stuart Grondslagen bl. 163.
[2]) Pierson Leerboek bl. 197.
[3]) Pos. Theorie bl. 83.

Onder kapitaal verstaan wij dus *alle* productiegoederen. Zien wij nader toe, wat tot de productiegoederen is te rekenen, dan behooren daartoe niet slechts de fabrieksgebouwen en werkplaatsen, werktuigen en machines, grond- en hulpstoffen enz., maar ook de transportmiddelen, welke de goederen overbrengen ter plaatse van het verbruik. Evenzoo vee en trekdieren. Ook de afgewerkte goederen, zoolang deze nog ten verkoop zijn opgeslagen bij den handelaar, kunnen gevoegelijk onder de kapitaalgoederen worden gerangschikt, tot op het oogenblik, dat zij in handen komen van den verbruiker. Tenslotte de winkels, magazijnen, welke deze goederen bevatten.

Niet uitgesloten is natuurlijk, dat een en dezelfde goederensoort, zelfs hetzelfde bepaalde goed nu eens tot de kapitaalgoederen, dan weer tot de consumptiegoederen alias finale goederen dient te worden gerekend. Zoo b.v. steenkolen; een paard, dat zondags voor genoegen gebruikt wordt enz.

Bijzondere vermelding vereischt het geld, dat wij, gelijk reeds in den beginne is opgemerkt, niet tot kapitaal rekenen, maar in eene afzonderlijke categorie onderbrengen. [1])

Voor wat het geld betreft immers, achten wij de afwijkende hoedanigheden overwegend en meenen wij dat het geld tengevolge van de zuiver intermediaire rol, welke het in het verkeer speelt, zoozeer een geheel eigen karakter heeft, dat wij het beter niet onder het algemeene kapitaalbegrip brengen. Het ware karakter van het geld wordt het beste weergegeven, wanneer men zegt, dat het geld niet zelf tot de productiegoederen behoort, maar dat het *vertegenwoordigt* hetzij productie-goederen, hetzij ook consumptiegoederen. In aansluiting daarbij zal blijken, dat ook bij de behandeling van het renteprobleem het geld eene bijzondere plaats inneemt en dienovereenkomstig werd de geldrente naast de kapitaalrente reeds afzonderlijk door ons genoemd.

Na deze terminologische uitweiding kunnen wij het rentevraagstuk nader onder de oogen zien.

De vorm, waarin het renteverschijnsel, dit is het toevloeien van een zuiver inkomen uit een zakelijke bron, het scherpst

[1]) Door Von Böhm-Bawerk wordt het geld wel tot kapitaal gerekend. Zie Pos. Theorie bl. 131.

naar voren komt, is zeker wel de rente uit geldleening. Maar geldleening is slechts een tusschenproces. Wij moeten door den sluier van het geld heenzien naar hetgeen zich daar achter in werkelijkheid afspeelt. Zoo stelt hij, die zijn geld belegt in de productie, feitelijk het werktuig ter beschikking waarin het door hem gefourneerde geld wordt omgezet. Niet ten onrechte dan ook wordt de kapitaalrente vaak als de oorspronkelijke rentevorm aangeduid, in tegenstelling met de geldrente, welke als een van de kapitaalrente afgeleide rentevorm is te beschouwen. Op de kapitaalrente zal dan ook op de eerste en voornaamste plaats ons onderzoek gericht zijn. Deze eenmaal verklaard zijnde, geeft de verklaring der geldleenrente en ook van pacht en huur geene bijzondere moeilijkheid meer.

Onze eerste vraag is dan deze, wat wij eigenlijk willen verklaren, wanneer wij zeggen, dat wij de kapitaalrente gaan verklaren ?

Zoo duidelijk en scherp mogelijk — het kan niet duidelijk genoeg zijn — dient geformuleerd te worden, dat kapitaalrente *niet* omvat dat deel van de geproduceerde goederen, of dat deel van hunne waarde, hetwelk aan de kapitaalbezitters komt, maar slechts een *onderdeel* van hetgeen den kapitaalbezitters toevalt bij de samenwerking van kapitaal en arbeid. De rente omvat namelijk een overschot van het den kapitaalbezitters toevallende part, nadat eerst het verbruikte kapitaal is aangevuld.

Immers rente beteekent in het gewone spraakgebruik en ook in den zin, waarin wij het woord in onze studie bezigen : *zuiver*, d.i. netto inkomen. Te verklaren is dat een kapitaalbezitter bij behoud van zijn stamkapitaal, steeds weer op vaste tijden zich een extra ziet toevloeien.

De kapitaalbezitter brengt b.v. eene spijkermachine in. Hij krijgt zijn aandeel in de spijkers, welke geleidelijk door de samenwerking van machine en arbeid vervaardigd worden. De spijkermachine slijt in den loop der jaren, men kan zeggen, dat ze in spijkers wordt omgezet. Nemen wij nu aan dat ze na verloop van 5 jaren zoover versleten is, dat ze geen enkele waarde meer bezit ; ze is dan geheel in spijkers omgezet. Maar het aandeel dat den kapitaalbezitter in die 5 jaren is toege-

vloeid, al die spijkers welke hij ontvangen heeft, dat is *niet* de kapitaalrente. Van hetgeen hij gekregen heeft, van deszelfs waarde, schaft hij zich eerst weer eene nieuwe spijkermachine aan. Nu is hij „quitte" tegen toen hij voor 5 jaren begon. Als hij daarna nog iets overhoudt dan, maar ook dan eerst, geniet hij rente. Zijn stamvermogen kan hij intact houden en toch ziet hij zich voortdurend nog een extra toevloeien.

Het is van het grootste belang, dat men zich het verschil tusschen bruto- en netto inkomen steeds scherp voor oogen houdt. Het groote onderscheid tusschen beiden voor het economische onderzoek zal spoedig duidelijk worden.

Het kapitaal is intusschen niet de eenige productiefactor. Daarnaast hebben wij den arbeid. Beide worden gezamenlijk aangewend, de vrucht dezer aanwending is de verkrijging van een gezamenlijk product.

Welk gedeelte van de nationale productie valt den kapitaalbezitters toe, welk gedeelte den arbeiders, welk gedeelte den ondernemer? Hier staan wij voor het groote verdeelingsprobleem betreffende den omvang van het totale loon en daarnaast den omvang: nog niet van de totale rente, maar van het totale *brutoinkomen*, dat den kapitaalbezitters toevloeit.

De vraag, welk gedeelte van het totaal product den kapitaalbezitters toevalt, raakt dus nog niet de rente.

Dit geschiedt eerst dan, wanneer wij gaan onderzoeken, door welke oorzaken zich het algemeene verschijnsel voordoet, dat het den kapitalisten toevallende part hun tevens een nettoinkomen verschaft. Zulks is een vraagstuk op zich zelf, binnen het groote verdeelingsprobleem.

Welke is de aard van dit tweede vraagstuk? Zien wij toe. Het netto inkomen van den kapitaalbezitter bestaat, gelijk wij reeds zeiden, uit een overschot. In physieken zin is het natuurlijk niet mogelijk het oorspronkelijk ingezette kapitaalgoed in mindering te brengen van het verkregen product, want het kapitaalgoed heeft tijdens de productie eene vormverandering ondergaan. De eenige vergelijking welke hier mogelijk is, bestaat in de vergelijking en onderlinge verrekening van beiderlei *waarde*. In aansluiting hiermede brengen wij het renteverschijnsel terug tot eene meerwaarde van hetgeen in de productie door de aanwezigheid van het kapitaal wordt

bijgebracht, boven de waarde van het verbruikte kapitaal zelf. In het algemeen en kort weergegeven : Het renteverschijnsel is terug te brengen tot een meerwaarde van het product boven het kapitaalgoed, waaruit het is voortgekomen. Het rentevraagstuk wordt aldus tot een *waardevraagstuk*.

Wanneer wij deze meerwaarde verklaard hebben, hebben wij het rentevraagstuk ook verklaard.

Om dit laatste nader in het licht te stellen, zullen wij eerst in het volgende hoofdstuk onderzoeken, of er verband bestaat tusschen de waarde van kapitaalgoed en product en indien het antwoord bevestigend luidt, waarin dit verband bestaat.

HOOFDSTUK II.

Verband tusschen de waarde van Kapitaalgoed en Product.

Om het verband tusschen de waarde van het kapitaalgoed en product op te sporen moeten wij ons begeven op het terrein van de waardeleer. Niet minder dan ten aanzien van het kapitaalbegrip het geval was, is eene nadere uiteenzetting van het waarde*begrip* gewenscht, zoodat hieromtrent niet de minste onzekerheid blijft bestaan. Eerst daarna kunnen wij overgaan tot de behandeling van de waarde*vorming*. Voor de verheldering van het waardebegrip komt het ons dienstig voor, ook hier eerst te rade te gaan bij het gewone spraakgebruik. Aanstonds valt dan te constateeren, dat het woord waarde gebezigd wordt in verschillende, hoewel onderling met elkander verband houdende beteekenissen.

Wij meenen het gevestigde spraakgebruik ten aanzien van de waardeering van goederen als volgt te kunnen weergeven :

a. De meest voorkomende zin, waarin het woord gebezigd wordt, is die van algemeene ruilwaarde, uitgedrukt in geld. Het woord marktwaarde geeft hier de bedoeling wel het scherpste weer. In dien zin zeggen wij, dat bepaalde bestanddeelen van ons vermogen een groote waarde hebben, dat schilderijen een onzekere waarde hebben, dat gedurende den oorlog de huizen zijn gestegen in waarde. Uit deze voorbeelden zal reeds duidelijk zijn, dat de waarde in dezen meest gebruikelijken zin, geen individueel maar een sociaal verschijnsel is, dat bij deze waarde eene algemeene schatting te pas komt, waarop zij steunt, gelijk later nader ter sprake zal komen.

b. Hiernaast wordt het woord gebruikt in den volgenden zin : Eene zaak heeft voor zekeren persoon eene groote waarde, wellicht geen of veel geringer waarde voor anderen. Een bedrag van f 100.— vertegenwoordigt voor een arme eene grootere waarde dan voor een rijke. In deze gevallen heeft men slechts de beteekenis op het oog, die eene zaak voor een bepaalden persoon heeft [1]).

Uit de boven gegeven toelichting van het waardebegrip komt reeds naar voren, dat waarde wordt toegekend aan die goederen en uitsluitend aan die goederen welke op een of andere wijze beteekenis hebben voor de behoeftebevrediging der menschen.

Dit geldt vooreerst wat betreft de waarde onder a. Welke is de beteekenis, die de menschen voor den geest hebben, wanneer ze aan een goed waarde toekennen ? De beteekenis is deze, dat het betreffende goed het vermogen heeft, om geruild te worden voor andere goederen. Vragen wij nu verder: Welke goederen kunnen geruild worden, dan zijn dit slechts die goederen, welke op een of andere wijze strekken tot de menschelijke behoeftebevrediging. Hetzelfde geldt natuurlijk evenzoo voor het waardebegrip onder b. Waar deze beteekenis voor de behoeftebevrediging niet aanwezig is of althans niet wordt erkend, kan ook van economische waardeering geen sprake zijn.

Vandaar de onjuistheid van elke waardeleer, die niet de menschelijke behoeftebevrediging op den voorgrond stelt. Eene zaak heeft geen waarde, omdat er arbeid aan is ten koste gelegd, maar omgekeerd geven wij den arbeid dusdanige bestemming, dat wij zaken van waarde, dit is zaken, die strekken tot onze behoeftebevrediging verkrijgen. Komt onze verwachting dienaangaande niet uit, dan was onze

---

[1]) Nog spreekt Von Böhm-Bawerk van de waarde in een derde beteekenis (Zie Pos. Theorie bl. 213), n.l. wanneer hij spreekt van levensmiddelen, die een zekere voedingswaarde, steenkolen die eene zekere calorische waarde hebben enz. Hier wordt echter de waarde niet langer beschouwd in economisch opzicht, maar in hygiënisch, technisch opzicht. Reden, waarom wij de waarde in dezen zin in den tekst liever geheel buiten beschouwing laten. Op analoge wijze spreekt men ook van waarde in letterkundig, artistiek, wetenschappelijk opzicht.

arbeid vergeefsch. De waarde is aldus de régulatrice van den arbeid, gelijk Pierson het uitdrukt. [1])

Wanneer de socialisten derhalve zeggen. „De arbeid brengt de waarde voort," dan van beiden één : ofwel zij gebruiken het woord in boven uiteengezetten zin, — dit was klaarblijkelijk de bedoeling van Marx, — en dan komt hunne stelling in aperte tegenspraak met de meest gewone dagelijksche verschijnselen, ofwel zij gebruiken het woord nog in een anderen zin, en dan bevat hunne bovenaangehaalde stelling slechts een postulaat : De waarde, niet de werkelijk bestaande waarde, maar de waarde zooals wij, socialisten, ons die als de juiste denken, wordt bepaald door den arbeid. Door opvolgers van Marx is aan het woord waarde inderdaad wel deze beteekenis gegeven om zijne leer te redden, maar daarmede vervalt a priori aan Marx' leer alle bewijskracht, welke men eraan wilde toekennen.

Met het bovengaande is echter onze uitlegging van het waardebegrip nog niet beëindigd. Boven zagen wij, dat sprekende over de waarde eener zaak, zulks in algemeenen zin uitdrukking geeft aan het vermogen der zaak, om te strekken tot de behoeftebevrediging. Dit behoeft echter nog eene aanvulling. Want hebben alle zaken die kunnen strekken tot de behoeftebevrediging waarde ? Neen, en nu komen wij aan de onderscheiding, die door von Böhm-Bawerk de meest fundamenteele der geheele economische wetenschap wordt genoemd, [2]) maar die toch niet altijd voldoende in het oog wordt gehouden. Dit is de onderscheiding tusschen waarde en nuttigheid. De eigenschap eener zaak, die wij tot dusverre besproken hebben, de eigenschap om te strekken tot eene behoeftebevrediging, maakt zonder meer nog slechts dat de zaak nuttig is. De beteekenis, die wij in het woord waarde, hoe ook gebruikt, steeds terugvinden, is die van nuttigheid. Alle zaken die waarde hebben, zijn derhalve nuttig, maar het omgekeerde is niet het geval : niet alle zaken, die nuttig zijn, hebben waarde. Voor het waardebegrip is dan ook nog een ander element noodzakelijk. Een goed heeft n.l. slechts dan waarde, wanneer het niet slechts kan strekken

[1]) Pierson Leerboek bl. 93.
[2]) Zie Pos. Theorie bl. 222.

tot eene behoeftebevrediging, maar wanneer het de noodzakelijke voorwaarde is voor de behoeftebevrediging. Hiertoe is als bijkomende omstandigheid vereischt, de zeldzaamheid.

Een voorbeeld ter toelichting. Eene bepaalde hoeveelheid water in overvloed aanwezig is hoogst nuttig voor de stoffelijke welvaart van een individu of van een volk, toch heeft het geen waarde. Slechts wanneer de beschikbare hoeveelheid beperkt is, zoodat bij gemis van een gedeelte ervan eene behoefte onbevredigd zou moeten blijven, of wanneer men een overvloedige hoeveelheid in haar geheel zou hebben te taxeeren, hetgeen b.v. denkbaar is in geval het te doen is om het al of niet bezit van een bron, of van een waterloop in zijn geheel, kan het water waarde krijgen.

Uitsluitend de goederen dus, die én nuttig zijn én tevens niet in praktisch onuitputtelijke hoeveelheid aanwezig zijn, hebben waarde en spelen een rol in het economische verkeer. In aansluiting hiermede zullen wij, in het vervolg sprekend over goederen, welke in ruimen zin alle stoffelijke zaken omvatten, slechts daaronder verstaan die goederen, welke waarde hebben, de zgn. economische goederen.

Wanneer wij weten, wat het waardebegrip inhoudt, dienen wij het nader te gaan onderverdeelen.

Aansluitend met de onderscheiding, welke wij boven onder a en b gemaakt hebben, wordt door von Böhm-Bawerk e.a. de tegenstelling gemaakt tusschen objectieve waarde, omvattende het waardebegrip onder a en de subjectieve waarde, als gebezigd onder b.

Hetgeen aanleiding gaf tot deze terminologie is het volgende.

In het eerste geval kan de marktwaarde, eenmaal tot stand gekomen, beschouwd worden als een objectief gegeven, dat onafhankelijk is van eene bepaalde individueele waardeschatting, terwijl in het tweede geval de waarde in verband staat tot een bepaald individu.

Hoezeer de tegenstelling zelf ook van belang is, lijken ons de gekozen termen subjectieve en objectieve waarde niet gelukkig. Eenerzijds toch berust, gelijk wij zoo juist hebben toegelicht, ook de zgn. subjectieve waarde op objectieve factoren van nuttigheid en zeldzaamheid, welke door den waardeerenden persoon worden in rekening gebracht. Ander-

zijds is ook de objectieve waarde in oorsprong subjectief, daar ze uit de gezamenlijke waardeoordeelen der subjecten resulteert. Het is hiermede als met het bestaan eener publieke opinie, die eenmaal tot stand gekomen, zich aan de afzonderlijke individuen als een objectief gegeven voordoet, maar toch ten slotte slechts uit de opvattingen dierzelfde afzonderlijke individuen is opgebouwd.

Veel juister wordt o. i. het onderscheid tusschen de waardebegrippen weergegeven door de uitdrukking : marktwaarde voor het waardebegrip onder a en individueele waarde voor het waardebegrip onder b. Reden, waarom wij beter meenen te doen, ons in het vervolg onzer studie aan deze laatste terminologie te houden, ondanks de omstandigheid, dat die andere termen van subjectieve en objectieve waarde in de economische litteratuur reeds min of meer burgerrecht verkregen hebben.

Tot slot zij nog gewezen op het begrip „prijs", naast de ruilwaarde. Beide begrippen waarde en prijs zijn niet identiek. Is de ruilwaarde het vermogen van een goed om bij ruil een quantum andere goederen te verkrijgen, de prijs is dat goederenquantum zelf. De waarde vindt m. a. w. hare uitdrukking in den prijs. Hetgeen echter voor de vorming der ruilwaarde geldt, geldt ook voor de prijsvorming. Beider wetten vallen geheel samen. [1])

Strikt genomen omvat de prijs de hoegrootheid der ruilwaarde, uitgedrukt in welke willekeurige andere zaak ook. Kan men een paard ruilen tegen twee koeien, dan zijn deze laatste de prijs van een paard in koeien uitgedrukt. Om reden in de praktijk echter alles in geld pleegt te worden omgerekend, willen wij het woord prijs slechts gebruiken in den zin van geldprijs. [2])

---

[1]) Ook aldus Pos. Theorie bl. 217.

[2]) Volledigheidshalve zou men ook nog dienen te onderscheiden tusschen den prijs, dien een bepaalde persoon bereid is voor eene zaak te betalen, hetgeen men den individueelen prijs zou kunnen noemen, en den marktprijs. De marktwaarde van een goed vindt niet steeds hare uitdrukking in den in individueele gevallen besteden prijs. Vergelijk hiermede wanneer men zegt, dat een gevraagde of bestede prijs voor een bepaalde zaak niet overeenstemt met hare (markt)waarde. Wanneer wij echter van den prijs zonder meer spreken is steeds de marktprijs bedoeld.

Na de uitweiding waartoe het waardebegrip ons aanleiding gaf, gaan wij over tot de nadere beantwoording der vraag, van welke factoren de waardevorming afhankelijk is.

De vraag, waardoor de waarde bepaald wordt, heeft sinds de eerste ontwikkeling der economie de geesten voortdurend bezig gehouden. De waardeleer is dan ook het uitgangspunt van de voornaamste zoo niet alle economische vraagstukken.

De vele controversen, waaronder de nog jonge economische wetenschap ten aanzien van de meeste door haar behandelde onderwerpen gebukt gaat, zijn ook het waardevraagstuk allerminst bespaard gebleven. Zelfs droeg zoo ergens, dan bij dit vraagstuk de strijd een onverzoenlijk karakter.

Zonder op het oogenblik in eene nadere beschrijving te treden van den omvang en het karakter van den strijd, willen wij aanstonds overgaan tot de vermelding in zeer algemeene trekken van die waardeleer, welke naar onze meening als de eenig juiste dient aanvaard te worden en zich overigens ook in de rentelitteratuur in den grootsten aanhang verheugen mag.

De betreffende waardeleer komt dan in het kort op het volgende neer. De marktwaarde der goederen is het resultaat van individueele waardetaxaties en deze vinden op hunne beurt haar oorsprong in de beteekenis, welke het goed heeft voor de behoeftebevrediging van elk individu. [1]) Echter zullen verschillende personen aan een zelfde zaak geen gelijke individueele waarde toekennen en ook zal één persoon aan een zelfde zaak evenmin gelijke waarde toekennen onder verschillende omstandigheden. Dit laatste vindt zijn oorzaak ten eerste in de steeds wisselende behoeften van elk individu en ten tweede, doordat niet voor ieders behoeftenbevrediging een gelijk aantal goederen ter beschikking staat. Elke behoefte neemt daarbij in sterkte af, naarmate in die behoefte beter voorzien kan worden. Dus ook de beteekenis welke goederen eener bepaalde soort voor een en denzelfden persoon hebben,

---

[1]) In zijn onlangs verschenen werk „Der Kapitalprofit" Jena 1920 bepleit Budge den terugkeer tot eene waardeleer, waarin de individueele waardetaxaties geen rol spelen, de zoogenaamde zuiver objectieve waardeleer en meent hij zulk een terugkeer in de latere jaren ook te constateeren. Waarop de schrijver deze meening baseeren kan, is ons niet duidelijk.

of wel de nuttigheid der betreffende goederen, neemt bij toenemenden voorraad geleidelijk af.

Hierbij is de kleinste nuttigheid van eene eenheid beslissend voor de waarde van alle soortgelijke eenheden. Immers bij gemis van elke willekeurige eenheid zal het steeds de minst dringende tot dusverre gedekte behoefte zijn, welke men nu onbevredigd zal laten. Deze nuttigheid wordt grensnuttigheid genoemd. Langs dezen weg komt men ertoe, de individueele waardetaxaties van alle gelijksoortige goederen te baseeren op de grensnuttigheid. De marktprijs zal op zijn beurt op eene hoogte komen te liggen, waarbij de individueele waardetaxaties van koopende en verkoopende partijen met elkander in evenwicht komen. Een nadere uiteenzetting, hoe dit laatste in zijn werk gaat, zullen wij hier verder laten rusten. [1])

Ziedaar in zeer algemeene trekken de bekende wet, dat de hoogte der waarde bepaald wordt door de grensnuttigheid. Het essentieele, het speciaal voor het rentevraagstuk meest belangrijke dezer wet is hierin gelegen dat én ontstaan én hoogte der waarde afhangen van factoren, welke gelegen zijn niet in de productie, maar in het verbruik, *in de beteekenis welke de goederen bezitten voor de menschelijke behoeftebevrediging.*

Het is speciaal de zgn. Oostenrijksche school geweest, waaronder wederom von Böhm-Bawerk eene zeer voorname zoo niet de voornaamste plaats inneemt, die dit beginsel scherp naar voren heeft gebracht en wel door de nadere toepassing, welke zij eraan gegeven heeft in de door haar ontwikkelde grenswaardeleer ter verklaring van de hoogte, waarop de waarde der goederen komt te liggen.

In plaats van eene leer, welke op voornoemd hoofdbeginsel gebaseerd is, subjectieve waardeleer te noemen, gelijk met name ten aanzien van de Oostenrijksche school gebruikelijk is, lijkt het ons verkieslijker, deze term in navolging van H. Pesch te vervangen door den naam van teleologische waardeleer [2]). Dit op gelijken grond, als tegen het bezigen van den term subjectieve waarde is aangevoerd, ter vermijding van

---

[1]) Zie hiervoor Von Böhm-Bawerk. Positive Theorie 211 v.v., vooral bl. 357 v.v.

[2]) H. Pesch S.J. Lehrbuch der Nationalökonomie, 2e ed. bd. I bl. 51 v.

de misvatting, dat de waardeschatting der menschen zuiver subjectief zou zijn en niet op hare beurt gebaseerd op objectieve factoren van nuttigheid en zeldzaamheid. In afwachting, totdat dit laatste punt nader ter sprake komt, kan er reeds op worden gewezen, dat naast het min of meer vage van den term subjectieve waardeleer de andere term van teleologische waardeleer zoo duidelijk en ondubbelzinnig het boven vermelde hoofdbeginsel weergeeft, als slechts mogelijk is. Zij duidt immers onmiddellijk aan, dat de goederen slechts gewaardeerd worden, omdat en in zooverre zij een middel zijn ter bereiking van een bepaald doel en de waarde dus niet te zoeken is in het ontstaan der goederen.

Gelijk wij boven opmerkten heeft de teleologische waardeleer in het bijzonder door de Oostenrijksche school nadere toepassing gevonden in de zgn. grenswaardeleer ter verklaring van den omvang der waarde. Beide termen zal men in het vervolg dezer studie ontmoeten, echter is voor het overwegende deel onzer verdere stofbehandeling de aanvaarding der teleologische waardeleer in hare algemeenheid reeds voldoende, zoodat een beroep op de grenswaardeleer beperkt zal blijven tot die gevallen, waarin daartoe bijzondere aanleiding bestaat.

De teleologische waardeleer in hare algemeenheid is allerminst nieuw. Reeds b.v. Aristoteles en Thomas van Aquino waren van *deze* waardeleer onverdeelde aanhangers [1]).

Keeren wij nu terug tot het punt van uitgang, waarmede wij dit hoofdstuk zijn begonnen. De vraag, waardoor de waarde

[1]) Verwezen zij o.m. naar Thomas van Aquino Ethic. V l. 9, waarvan wij den Latijnschen tekst vertaald laten volgen: „Aristoteles zegt, dat hierom alles kan worden gelijk gesteld, aangezien alles kan gemeten worden door eene eenheid, gelijk gezegd is. Dat ééne echter, wat alles meet, is in werkelijkheid de behoefte, welke omvat alle ruilbare dingen, in zooverre alles betrekking heeft op de menschelijke behoefte. De zaken worden immers niet gewaardeerd volgens de beteekenis harer natuur op zich, anders zou een muis, welke toch als levend wezen van eene hoogere orde is, dan een parel, deswege hooger geschat worden. Maar de prijzen der zaken worden vastgezet in de mate, als de menschen ze behoeven voor hun gebruik".

Evenzoo Thomas van Aquino Summa Theologica II, 2, 77, 2 ad 3. „De prijs der koopwaren richt zich, zooals St. Augustinus zegt, niet naar den grond harer natuurlijke volkomenheid, omdat bij wijlen een paard voor een hoogeren prijs wordt verkocht dan een slaaf, maar overeenkomstig het gebruik, waartoe ze dienen voor de menschen". Vergelijk ook „Die Eigentumslehre nach Thomas von Aquino" door F. Schaub 1898, vooral bl. 198 v.v.

der productiegoederen bepaald wordt, is na het voorafgaande niet moeilijk te beantwoorden.

Alle onze economische verrichtingen, als gericht op de behoeftebevrediging, vinden uit den aard der zaak hare eindbestemming in het gebruik of verbruik van rijpe genotsgoederen. De benaming van finale goederen, waarmede zij wel worden aangeduid, geeft zulks zeer juist weer. Zoo ook ligt de natuurlijke bestemming van alle die goederen, welke niet tot definitief verbruik kunnen dienen, alvorens nog eene nadere bewerking in de productie te hebben ondergaan — dit zijn alle kapitaalgoederen — in het verbruik der finale goederen, welke zij verschaffen.

Het is derhalve duidelijk, dat de waardeering der kapitaalgoederen afhangt van de bevrediging, welke het daarmede voortgebrachte finale goed verschaffen kan. Dit geldt zoowel voor de kapitaalgoederen, die onmiddellijk in een finaal goed worden omgezet, als ook voor de kapitaalgoederen, welke ter verschaffing van het eindproduct achtereenvolgens aan verschillende tusschenbewerkingen zijn onderworpen. Het erts wordt omgezet in ijzer, ijzer wordt omgezet in machines, machines worden omgezet in gebruiksartikelen. Hoevele bewerkingen er ook liggen tusschen het erts en het eindproduct, de waarde van het laatste zal beslissend zijn, de waarde van het erts eene afgeleide.

Wij bepalen ons tot eene zoo eenvoudig mogelijke wijze van voorstelling. Feitelijk kan kapitaal op zich zelf natuurlijk nooit een physiek aanwijsbaar goed of quantum goederen verschaffen, want kapitaal treedt steeds op in combinatie met arbeid, en het is slechts deze combinatie van kapitaal en arbeid, waaraan het ontstaan van zekere goederen in hun geheel is toe te schrijven. Zuiverder uitgedrukt, zou men dus dienen te spreken van dat *gedeelte* der finale goederen, welke aan de medewerking van het kapitaal is toe te rekenen.

Hier bevinden wij ons op het gebied der toerekeningsleer, waaromtrent ook nog verre van eenstemmigheid heerscht onder de economisten. Nadere bespreking hiervan moeten wij echter in deze studie ter zijde laten. Slechts willen wij opmerken, dat wij o. i. allerminst zoo machteloos tegenover het vraagstuk der toerekening staan als enkelen zouden willen

doen gelooven. Inderdaad zal geen toerekeningsleer in staat zijn in afzonderlijke gevallen nauwkeurig aan te geven, welk gedeelte van een zeker product aan den arbeid, welke gedeelte aan het kapitaal, welke gedeelte b.v. ook aan de ondernemerswerkzaamheid is toe te schrijven. Maar wel bestaan hier zekere wel omlijnde tendenzen; ter zake der toerekening gelden zekere algemeene beginselen, waardoor het aandeel dat elk der medewerkende productiefactoren feitelijk ten deel valt, op den langen duur beheerscht wordt.

Deze beginselen hier nader te ontwikkelen, achten wij, als gezegd, niet op onzen weg te liggen, daar zulks een zeer belangrijk probleem op zich vormt hetwelk buiten het engere kader dezer studie valt. [1]) Men zou kunnen betoogen, dat hiermede voor de renteverklaring aan een eersten eisch wordt te kort geschoten, aangezien daarbij immers voortdurend van een specifiek kapitaalproduct sprake is, maar men over den juisten omvang van dit product in het duister blijft.

Deze tegenwerping is echter niet juist en wel om de volgende reden. Uit het verdere verloop onzer studie zal blijken, dat de door ons gezochte verklaring van het renteverschijnsel in weinige woorden hierop neer komt: Moge het specifieke kapitaalproduct of deszelfs waarde groot of klein zijn, geringer dan de waarde van dit product is de waarde van het kapitaal dat het product verschafte. Wij kunnen derhalve, zonder aan de door ons te geven verklaring te kort te doen, de vraag naar den omvang van het specifieke kapitaalproduct als opgelost beschouwen, van het oogenblik dat vaststaat — en dit zal wel door niemand betwist worden — dat in elk geval *eenig* deel van het door de gezamenlijke productiefactoren verkregen product aan de kapitaalbezitters toekomt, al is het alleen maar om den oorspronkelijk ingezetten kapitaalvoorraad in stand te houden. Wanneer men zich tegen het bovengaande verzet, zou men zelfs de rechtmatigheid van de instandhouding van het eens ingezette kapitaal moeten ontkennen en dit is zelfs in eene socialistische samenleving ten

[1]) Hiervoor zij o.m. verwezen naar het werk van den Amerikaanschen schrijver J. B. Clark. The distribution of wealth. Ook Von Böhm-Bawerk Positive Theorie Exkurs VII bl. 653 v.v.

aanzien van den staat als eigenaar der productiemiddelen moeilijk of in het geheel niet denkbaar.

Wij zeiden dus boven, dat overeenkomstig de teleologische waardeleer de waarde van het product originair is en de waarde van het kapitaalgoed eene afgeleide, zoodat de waarde van het product beslissend is voor de waarde van het kapitaalgoed. [1])

Nu rijzen echter moeilijkheden. Hoe toch is hiermede te rijmen de dagelijksche ervaring, dat de waardevorming zich juist in omgekeerde richting beweegt ? IJzerwaren worden duurder of goedkooper, naar gelang de bootvrachten wisselen enz. Deze ervaringsfeiten schijnen op het eerste gezicht de

---

[1]) De vraag kan gesteld worden of de in den tekst ontwikkelde stelling omtrent de afgeleide waarde der kapitaalgoederen zonder meer toepasselijk is ook ten aanzien van de arbeidspraestaties en dus ook de waarde van den arbeid steeds beheerscht wordt door de waarde van het specifieke arbeidsproduct, of m.a.w. de arbeid, waarachter steeds staat de *mensch*, welke den arbeid verricht, geheel met koopwaar op een lijn is te stellen. Wij behoeven echter hier en nu op dit vraagstuk, dat de diepere grondslagen der waardeleer raakt, niet in te gaan. Wij beperken ons immers tot de kapitaalgoederen, waarvoor de in den tekst weergegeven wet ongetwijfeld geldt.

Slechts zij ons in dit verband nog de opmerking veroorloofd, dat de uitspraak van Prof. Verrijn Stuart (Grondslagen bl. 164 noot), volgens wien er tusschen de waardevorming van menschelijken arbeid en van economische goederen in engeren zin eene volkomen analogie bestaat en die derhalve de bepaling van art. 427 van het Vredesverdrag van Versailles : „le travail ne doit pas être considéré simplement comme une marchandise ou un article de commerce" niet meer dan eene misleidende frase noemt, ons niet juist voorkomt. Ook door Prof. Verrijn Stuart wordt immers erkend, dat de economie als verklarende wetenschap motieven voortspruitende uit rechtvaardigheidszin, edelmoedigheid, medelijden, uit denkbeelden met betrekking tot godsdienst en zedelijkheid, zoover deze factisch in de menschelijke gedragingen tot uiting komen, mede in haar onderzoek betrekt (Grondslagen bl. 259 v.v. bl. 213, 214).

Wanneer men van een armen rondtrekkenden marskramer sigaren koopt, om hem te helpen, wordt zooal niet de individueele waarde, dan toch de te besteden prijs in dit bijzondere geval door medelijden beinvloed. Op de tot stand koming van de marktwaarde der sigaren zullen echter dergelijke „extra-economische" motieven van geen invloed van eenige beteekenis zijn m.a.w. zij zullen tot een prijs leiden, welke niet met de algemeene marktpositie strookt en derhalve mogen zij als casuistiek verder worden verwaarloosd.

Het kan echter naar onze meening, eene ernstige vraag genoemd worden, of ten aanzien van den menschelijken arbeid hetzelfde te zeggen is, of hier met zulke „extra-economische" motieven niet veeleer als met een medebepalenden factor is rekening te houden voor de tot standkoming der algemeene loonhoogte ? Ook door Pierson is zulks zeer juist begrepen. (Leerboek bl. 365, 366).

juistheid onzer teleologische waardeleer te weerleggen en zij geven mede aanleiding tot de conclusie, dat het de *productiekosten* zijn, welke de waarde van een goed bepalen. Dit brengt ons op de zoogenaamde kostenleer, welke wij kort zullen bespreken.

Om te beginnen zij opgemerkt, dat het verschil groot is tusschen eene kostenleer en onze teleologische waardeleer. De eene staat zelfs lijnrecht tegenover de andere. De door ons aangehangen waardeleer zoekt de waardebepalende factoren van een goed in het verbruik, in de toekomst derhalve. De andere waardeleer zoekt deze factoren in de productie, in het verleden.

Om in algemeene trekken de onjuistheid van de kostenleer in het licht te stellen, het volgende : De eischen, die men aan eene juiste en alleszins volledige waardeleer mag en moet stellen, zijn deze :

1. Dat zij verklaart, welke factoren *in laatste instantie* de waarde bepalen.
2. Dat deze verklaring *algemeen* geldt.

In beiderlei opzicht blijkt de kostenleer te kort te schieten. Op de vraag, waardoor op hare beurt de waarde der productiekosten bepaald wordt, blijft zij een afdoend antwoord schuldig. Vervolgens zijn er naast vele gevallen, waarin de waarde kennelijk door de productiekosten beheerscht wordt, vele andere, waarin zulks niet plaats heeft. De na-oorlogperiode geeft hiervan voorbeelden te over. Van af het oogenblik, dat de productiekosten niet meer in harmonie zijn met de behoefte aan de voortgebrachte goederen, daalt de marktwaarde en de prijs, waarin zij hare uitdrukking vindt, beneden de productiekosten en zijn het deze laatsten, welke zich naar den prijs van het product moeten voegen. Evenzoo gaat de kostentheorie niet op, wanneer goederen eener bepaalde soort hetzij in het geheel niet meer kunnen worden voortgebracht, hetzij niet vrij reproduceerbaar zijn tengevolge van een monopolie.

Blijft echter de schijnbare tegenstrijdigheid op te lossen tusschen de teleologische waardeleer en de talrijke gevallen, waarin inderdaad de waarde en daarmede de prijs, waarin de waarde hare uitdrukking vindt, rechtstreeks door de productiekosten blijkt te worden beheerscht.

Wij zullen trachten, in een kort bestek zoo duidelijk mogelijk te maken, hoe de teleologische waardeleer ook in deze gevallen van kracht is. Want hier toch schuilt de moeilijkheid, welke velen ten aanzien van de waardevorming op een dwaalspoor brengt.

Er zij daartoe op gewezen, dat kapitaalgoederen eener zelfde soort meestal op verschillende wijzen kunnen worden aangewend in de productie. IJzer kan worden omgezet in spijkers, maar ook in binten of in vele andere van huis uit zeer ongelijkwaardige producten. Aan het ijzer zal aanvankelijk eene dusdanige bestemming worden gegeven, dat het meest waardevolle product verkregen wordt. Breidt de beschikbare hoeveelheid kapitaal zich uit, dan zal de aanmaak van de eerste soort producten zoolang worden voortgezet, totdat het loonender wordt, tengevolge van de prijsdaling dier producten, tot den aanmaak van andere producten over te gaan, welke oorspronkelijk wegens hun geringere waarde, d.i. wegens de minder dringende behoefte, waaraan zij voldoen, uitgesloten waren. Het product, dat door de laatst beschikbare kapitaaleenheid verschaft wordt, noemen wij grensproduct.

Nu is de waarde van dit grensproduct beslissend, niet slechts voor de waarde der laatste kapitaaleenheid, welke dit grensproduct verschafte, maar eveneens voor elk der vroegere kapitaaleenheden. Dit volgt uit eene toepassing van het algemeene beginsel der grensnuttigheid, dat de geringste nuttigheid van eene eenheid beslissend is voor de waarde van elke soortgelijke eenheid. Op gelijke wijze immers hangt van het al of niet bezit van willekeurig welke kapitaaleenheid de verkrijging van het eindproduct af, aangezien bij het uitvallen van onverschillig welk der betreffende kapitaaleenheden, het steeds het grensproduct zal zijn, dat niet langer voor vervaardiging in aanmerking zal komen.

Maar dit is niet alles. De waarde van het eindproduct zal ook beslissend zijn, voor de waarde van alle overige producten. Immers, al voldeden deze producten oorspronkelijk aan nog zoo verschillende behoeften, niemand zal ze hooger waardeeren, dan de kosten van aanmaak bedragen, aangezien steeds de mogelijkheid openstaat, om de betreffende goederen bij eventueel verlies weer tegen die bepaalde kosten aan te maken.

Aldus deelt de waarde van het grensproduct zich mede aan de waarde van het betreffende kapitaalgoed, waardoor het grensproduct is voortgebracht, tevens aan de waarde van alle soortgelijke kapitaalgoederen en via deze aan de waarde der overige producten.

Het heeft den schijn, maar ook niet meer dan den schijn, dat in de overgroote meerderheid der gevallen de waarde van het kapitaal en algemeener van de gecombineerde productiemiddelen eene originaire is en zich aan de producten mededeelt. Doorziet men den samenhang echter, dan blijkt op hun beurt de waarde der productiemiddelen eene afgeleide te zijn en wordt, gelijk von Böhm-Bawerk het uitdrukt, door het grensproduct de strategische positie ingenomen. Ook voor zulke gevallen gaat derhalve de teleologische waardeleer op. [1])

Ook zij hier op een variant van de kostenleer gewezen, de bekende leer welke voor het eerst Marx op wetenschappelijke basis getracht heeft te verdedigen, dat n.l. de waarde van een goed bepaald wordt, uitsluitend door den eraan ten koste gelegden „gesellschaftlich notwendige" arbeidstijd. Bij deze leer zijn de zoo juist gesignaleerde tekortkomingen nog aperter, dan bij de kostenleer. Want er zijn goederen, die waarde hebben, ofschoon er geen arbeid aan ten koste is gelegd, andere goederen hebben geene of slechts geringe waarde ondanks den arbeid eraan besteed.

Wij willen er ons overigens van onthouden, de arbeidswaardeleer te dezer plaatse in hare algemeenheid te weerleggen. Elders, door von Böhm-Bawerk en vele anderen werd hare onhoudbaarheid reeds zoo overtuigend aangetoond, dat hare algeheele verdwijning vermoedelijk reeds lang zou gevolgd zijn, ware het niet, dat deze leer haar oorsprong gevonden heeft in motieven, die vreemd waren aan de wetenschap. Eerst achteraf werd getracht de wetenschap daarbij aan te passen.

Zelfs van wetenschappelijk socialistische zijde scheen het een tijd lang, dat de leer van Marx definitief was opgegeven. Echter heeft zij in latere jaren zij het in eenigszins gewijzigden

---

[1]) Zie Pos. Theorie bl. 287 v.v., vooral 298 v.

vorm wederom verdedigers gevonden, die getracht hebben, de oude leerstellingen in een nieuw kleed te steken. Marx' stellingen zouden volgens deze laatsten slechts een deel van het waardeprobleem behandelen, te weten zich niet slechts beperken tot de waardevorming der reproduceerbare goederen — dit had Marx ook reeds gedaan — maar van deze laatsten nog uitsluitend tot de goederen, welke geen „Monopolprodukte" zijn. Aldus o. m. Oppenheimer, een der huidige voormannen van het zgn. wetenschappelijke socialisme. [1]) Zoover ook voor deze goederen de feitelijk bestaande marktprijs te eenen male blijkt af te wijken van de waarde, die ze volgens Marx hebben, wordt zulks geweten aan „Schönheitsfehler", voor het onderzoek naar de „gesetzmäszigen Veränderung der Preise" van geen belang. [2]) De voorspelling lijkt ons intusschen niet te gewaagd, dat de arbeidswaardeleer, die ook in de wetenschap zooveel beroering gebracht heeft, eerlang wel geheel van het tooneel zal verdwijnen, tenzij in zooverre zij nog dienst zal moeten doen, als gangmaakster voor socialistische propaganda.

Wanneer vaststaat, dat de waarde der kapitaalgoederen in laatste instantie bepaald wordt door de waarde van het er door verkregen product, dan kunnen wij een stap verder gaan.

Zouden wij ons tot het voorafgaande bepalen, zoo ware de conclusie te trekken, dat er eene principieele waardegelijkheid moet bestaan tusschen kapitaalgoed en product. In werkelijkheid blijkt er echter eene steeds terugkeerende *waarde-ongelijkheid* tusschen beide te bestaan. Hierop wezen wij immers juist reeds aan het slot van het vorige hoofdstuk.

Tengevolge waarvan deze waarde-ongelijkheid, welke uit de waardeleer zonder meer nog niet volgt? Om de afzonderlijke oorzaak of de oorzaken van dit verschijnsel op te sporen, moeten wij onze aandacht vestigen op eene omstandigheid, welke wij tot dusverre onvermeld lieten. De productie kost tijd, er moet een soms korte, soms zeer

---

[1]) Wert und Kapitalprofit 1916 bl. 8, 173.

[2]) Ib. bl. 172. Oppenheimer wenscht zich overigens niet onder de aanhangers van Marx gerekend te zien. In gelijken zin ook Hilferding Finanzkapital Wien 1910.

lange tijd verloopen, vooraleer het kapitaalgoed in het product is omgezet.

En nu is in verband met deze laatste omstandigheid reeds aanstonds ééne oorzaak te noemen, waardoor een samentreffen van de waarde van kapitaalgoed en product nooit volkomen kan zijn. In den tusschentijd toch, welke sedert het inzetten van het kapitaalgoed tot aan het gereedkomen van het eindproduct verloopt, is de verhouding van behoefte en dekking, dus van vraag en aanbod ten aanzien van het te vervaardigen product aan voortdurende, zij het nog zoo geringe, slingeringen onderhevig. Zulks met het onvermijdelijke gevolg, dat ook de waardeering ten opzichte van die goederen tijdens de productie zich voortdurend wijzigt en afwijkingen in de waarde tusschen productiemiddel en product te voorschijn roept.[1]) Deze afwijkingen zullen nu eens groot, dan weer klein zijn, nu eens naar deze, dan weer naar die richting zich bewegen.

Onze vraag kan nu zijn, of deze steeds wisselende conjunctuurverhoudingen tot gevolg zouden kunnen hebben het ontstaan van het renteverschijnsel gelijk wij dit kennen in zijne algemeenheid en zijne stabiliteit. Wij meenen deze vraag gerust met beslistheid te mogen ontkennen. Daarvoor zijn die conjuctuurverhoudingen zelve te onzeker, nu eens in het voordeel, dan weer ook in het nadeel van den ondernemer en tevens te afwisselend in sterkte, om zulk een regelmatig gevolg te weeg te brengen, als wij in het renteverschijnsel voor ons zien.[2])

Er dient dus nog wel een andere oorzaak te zijn, welke de waarde tusschen kapitaalgoed en product uiteenhoudt, op zoo constante wijze, als dit zich bij het renteverschijnsel openbaart. Inderdaad zullen wij in het verloop onzer studie nog zulk een tweede oorzaak ontmoeten en wel dusdanige

---

[1]) Juister gezegd, zijn het niet de wijzigingen in de verhouding van behoefte en voorraad zelf, welke van invloed zijn op eene afwijkende waarde tusschen productiemiddel en product, maar de *onvoorziene* wijzigingen in die verhouding. Immers wanneer de gegevens voor een stijgende of afnemende vraag naar zekere nog te vervaardigen producten nu reeds aanwezig zijn, zullen overeenkomstig deze bekende gegevens de kapitaalgoederen gewaardeerd worden. Ook het inzicht echter ter zake van de te wachten verhouding tusschen behoefte en voorraad zal voortdurend wisselen en nooit geheel overeenstemmen met de werkelijkheid.

[2]) Zie ook Pos. Theorie bl. 293—294.

oorzaak, welke niet als de eerste, nu eens naar deze, dan naar gene richting werkt, maar steeds in de richting eener meerwaarde van het product. Ook zullen de afwijkingen, door de tweede oorzaak gebracht, blijken in eene vaste verhouding te staan tot den tijdsduur, welke het productiemiddel van het product scheidt.

Deze tweede oorzaak, het zij hier reeds terloops vermeld, bestaat in de geregeld bestaande meerwaarde, welke tegenwoordige goederen als zoodanig bezitten boven toekomstige goederen van gelijke soort en aantal.

Waar intusschen de beide boven vermelde oorzaken van een waardeverschil tusschen kapitaalgoed en product onafhankelijk van elkander werken, kan het niet uitblijven, dat beider invloeden elkander kruisen. Met name zal de uitwerking van de tweede constante oorzaak door die der eerste nu eens worden versterkt, dan weer geheel of gedeeltelijk worden opgeheven.

Om nu toch den invloed dier tweede oorzaak afzonderlijk te kunnen nagaan, zullen wij bij onze desbetreffende onderzoekingen aannemen, dat de verhouding tusschen vraag en aanbod tijdens het productieproces ongewijzigd blijft. Dit kunnen wij daarom zonder bezwaar doen, omdat de uitwerking van de steeds wisselende vraag en aanbod, nu eens in deze, dan weer in gene richting gaat en zich volgens de wet der groote getallen op den langen duur zal nivelleeren.

Wij kunnen de uit het voorafgaande te trekken conclusie ook aldus formuleeren : Dat in de steeds wisselende verhouding tusschen vraag en aanbod een oorzaak gelegen is voor eene waarde-ongelijkheid tusschen kapitaalgoed en product is duidelijk. Maar niet minder duidelijk is het, dat de zich steeds weer openbarende *geregelde* meerwaarde van het product boven de waarde van het kapitaalgoed aan deze oorzaak niet kan geweten worden. De ware oorzaak nu dezer *geregelde* meerwaarde van het product boven het kapitaalgoed, waaruit het is voortgekomen, op te sporen en toe te lichten is het doel eener rentetheorie, althans zoover deze beoogt de verklaring der kapitaalrente. Terwijl zich aldus ons volgend onderzoek tot de geregelde meerwaarde van product boven kapitaalgoed beperkt, blijft van de studie van het eigenlijke rentever-

schijnsel uitgesloten dat gedeelte van de kapitaalwinst in den ruimen zin, hetwelk, indien aanwezig, aan de boven vermelde steeds wisselende conjunctuurverhoudingen tusschen vraag en aanbod zijn ontstaan dankt en in de economie met den naam van *ondernemerswinst* pleegt te worden aangeduid. [1]).

In de gevallen, dat de conjunctuurverhouding leidt tot gedeeltelijke of geheele verdwijning van de kapitaalrente, kan men in tegenstelling van ondernemerswinst spreken van ondernemersverlies.

Niet te verwarren met de ondernemerswinst is ten slotte het ondernemersloon, dat aan den ondernemer voor zijne persoonlijke ondernemerswerkzaamheid toevalt.

Eene aanwijzing, welk gedeelte van de totale in elke speciale onderneming verkregen kapitaalwinst als eigenlijke kapitaalrente is te beschouwen, is gelegen in den op een gegeven oogenblik bestaanden rentevoet, welke bij de zg. vaste belegging op de algemeene credietmarkt tot uiting komt. Maakt b.v. eene onderneming met een kapitaal van ƒ 100.000 eene totaalwinst van ƒ 10.000 en bedraagt de algemeene rentevoet 5 % dan kunnen ƒ 5000.— als kapitaalrente, de overige ƒ 5000.— als ondernemerswinst worden aangezien.

Als bezwaar tegen de afzonderlijke behandeling van de kapitaalrente zou wellicht kunnen worden opgeworpen, dat naar buiten van een dergelijk onderscheid tusschen kapitaalrente en ondernemerswinst niet blijkt : in de praktijk kent men slechts een zgn. brutowinstbedrag en eene dividenduitkeering zonder meer. Maar omdat naar buiten dit onderscheid niet tot uiting komt, is het daarom ab origine niet minder wezenlijk aanwezig, gelijk wij boven hebben gezien. Het is als wanneer een ambachtsman tevens eigenaar is van de werktuigen, waarmede hij zijn ambacht uitoefent. In zulk geval is een gedeelte van de „winst" toe te schrijven aan den

[1]) Mogelijk is het ook, dat deze ab origine steeds wisselende verhouding tusschen vraag en aanbod kunstmatig beinvloed wordt door doelbewuste beperking of regeling van het aanbod van de zijde van die ondernemers, welke min of meer eene monopoliepositie innemen. Aan de hand hiervan zou men de ondernemerswinst kunnen onderscheiden in zuivere conjunctuurwinst en monopoliewinst. Eene scherpe grenslijn is hier intusschen niet te trekken.

arbeid en het is eenvoudig arbeidsloon. Een ander gedeelte is echter toe te schrijven aan de medewerking van het kapitaal. Hier is een zeer wezenlijk onderscheid, ook wanneer de ambachtsman zelf er zich niet rechtstreeks rekenschap van geven zal. Evenzoo berust het onderscheid, dat wij boven ten aanzien van de kapitaalwinst gemaakt hebben, op de geheel verschillende oorzaken, waaraan de eigenlijke kapitaalrente en daarnaast de ondernemerswinst, resp. het ondernemersverlies hun ontstaan hebben te danken en kan er geen enkel bezwaar zijn, de kapitaalrente en uitsluitend deze in ons verder onderzoek te betrekken. Slechts op deze wijze immers houden wij ons onderzoek beperkt tot het terrein van het rentevraagstuk.

Alvorens zelve nu aan de oplossing van dit vraagstuk te beginnen, waartoe op de eerste plaats de verklaring vereischt is van de geregelde meerwaarde van het product boven het kapitaalgoed, gelijk boven uiteengezet, zullen wij in het volgende hoofdstuk de pogingen nagaan welke anderzijds zoo al tot verklaring van het renteverschijnsel gedaan zijn.

HOOFDSTUK III.

Bespreking van verschillende Rentetheorieën.

Oorspronkelijk werd de strijd over de rente vrijwel uitsluitend gevoerd op ethisch terrein en betrof het de vraag naar de al of niet zedelijk geoorloofdheid, speciaal van de leenrente.

De aanleiding van den strijd was gelegen in de bestaande renteverboden, waaronder het Canonieke renteverbod de voornaamste plaats innam.

De inhoud van het Canonieke renteverbod zal in een later hoofdstuk nader worden toegelicht. Opgemerkt zij te dezer plaatse slechts, dat door het Canonieke renteverbod, uitsluitend het rentenemen wegens leening van zgn. vervangbare zaken, als wijn, brood, geld enz. verboden werd. Economisch belang had echter alleen het verbod van rentenemen wegens geldleening, alvorens ook dit tengevolge van de gewijzigde economische omstandigheden zijne feitelijke beteekenis verloor.

Naast het bestaan van het Canonieke renteverbod was er nog een andere reden, waarom de aandacht gevestigd werd alleen op geldleenrente. Deze tweede reden was hierin gelegen, dat kapitaalgoederen meerendeels het eigendom waren van hen, die het in eigen bedrijf of beroep bezigden. Daardoor deed zich het inkomen uit kapitaal niet voor als een afzonderlijke vorm van inkomen, maar werd beschouwd als een deel van het arbeiders- of ondernemersloon, waarmede het vermengd was.

Zooals boven gezegd, werden de economische vraagstukken in deze periode vooral in verband met de ethica in het oog gevat. Eigenlijk niet vóór het begin der 19e eeuw nam de strijd meer een theoretisch-economisch karakter aan. Aan het rentenemen werden niet langer door verbodsbepalingen moeilijkheden in den weg gelegd en de vraag kwam naar voren, aan welke diepere oorzaken het renteverschijnsel, en vooral de kapitaalrente zijn bestaan dankte. En toen de meeningverschillen omtrent deze kwestie eenmaal voor goed waren

losgekomen, hielden zij gedurende de geheele 19e eeuw de hoofden bezig.

Degene, die voor de eigenlijke kapitaalrente het allereerste naar eene verklaring zocht, was Turgot. Deze meende de kapitaalrente te kunnen verklaren, door ze geheel tot de grondrente terug te brengen. Volgens hem moet er kapitaalrente zijn, daar de kapitaalbezitters anders hun kapitaal zouden aanwenden voor den aankoop van grond. Aangezien Turgot daarbij de grondrente zonder meer als gegeven aannam en eene verklaring van deze laatste niet verder beproefde, kan men hoogstens zeggen, dat hij de moeilijkheid verplaatste, zonder hiermede een stap verder te komen.

Na Turgot werd door eene rij economisten, waaronder op de eerste plaats Adam Smith, het rentevraagstuk slechts terloops behandeld. Zoover zulks in hun stof te pas kwam, werd voor eene bepaalde oplossing ten aanzien van het rentevraagstuk stelling genomen, zonder dat deze oplossing nader gemotiveerd werd. Dit stelling nemen geschiedde vaak op zeer oppervlakkige wijze, zoodat reeds Adam Smith met zich zelf in tegenspraak kwam.

In zijn werk „Inquiry into the nature and causes of the wealth of nations" werd de rente eendeels uitgemaakt voor eene vergoeding wegens een gebracht offer door de kapitaalbezitters. Daarbij moesten dan de koopers de door hen gekochte goederen zooveel duurder betalen, als overeenkwam met de aanspraken van de kapitaalbezitters. De kapitaalrente bestond volgens deze lezing in eene waardevermeerdering der goederen boven de waarde, die reeds door den arbeid aan de goederen gegeven was.

Op andere plaatsen echter werd de rente door Adam Smith beschouwd als eene korting, die door de kapitaalbezitters werd toegepast op de arbeiders, zoodat de arbeiders de opbrengst van hun arbeid niet ten volle kregen toegewezen, maar deze met de kapitaalbezitters moesten deelen. Deze beide opvattingen zijn natuurlijk niet vereenigbaar. In het laatste geval gaat Smith uit van de reeds door ons besproken stelling terzake der waardevorming, dat de waarde der goederen bepaald wordt door den arbeid. Waarop dan naderhand door de kapitalisten eene korting wordt toegepast te hunnen voordeele.

In het eerste geval echter zou de waarde der goederen bepaald worden door den arbeid, vermeerderd met een bedrag, dat de kapitaalbezitters voor zich opeischen als vergoeding voor het kapitaalgebruik.

Zoowel de eene als de andere opvatting vond haar oorsprong in eene onjuiste waardetheorie.

Beide opvattingen van Adam Smith hadden ook dit gemeen dat zij de kapitaalrente als eene extra vergoeding beschouwden voor de kapitaalbezitters, die er anders geen belang bij zouden hebben hun kapitaal productief aan te wenden. Natuurlijk houdt een en ander nog met geen woord eene theoretische verklaring in, waardoor de kapitalisten in staat zijn de door hen verwachte of opgevorderde vergoeding nu ook werkelijk te ontvangen, waarom ze hunne eischen in dezen steeds geldend kunnen maken.

Van eene eigenlijke rentetheorie kan men derhalve ook hier nog niet spreken, evenmin als bij de vele, na hem komende economisten, welke er zich mede tevreden stelden, zich hetzij bij de opvatting van Adam Smith, hetzij bij die van Turgot aan te sluiten, zonder van hun kant op het vraagstuk nader in te gaan.

Reeds een stap verder gaat Ricardo. Deze is de eerste, die eene ernstige poging deed tot verklaring wel nog niet van de kapitaalrente in haar geheel, maar afzonderlijk van de grondrente, door hem van de kapitaalrente scherp gescheiden.

Opgemerkt kan worden, dat Ricardo's beschouwingen, hoewel niet zonder verdienste als voorloopers van de leer der grensproductiviteit, hebben gefaald, in zooverre zij eene verklaring beoogden van de grondrente. Wij zullen Ricardo's leer hier echter verder laten rusten, aangezien zelfs eene geslaagde zelfstandige verklaring van de grondrente nog geene verklaring zou inhouden, door welke oorzaak de kapitalisten in het zoo omvangrijke aantal andere gevallen rente genieten.

Gelijk Ricardo het reeds beproefd had ten aanzien van de grondrente, ging men na hem voor de kapitaalrente in haar geheel naar de eigenlijke oorzaken zoeken, die het ontstaan ervan bepalen.

Echter waren ook de eersten, bij wie men spreken kan van een werkelijke algemeene rentetheorie, in hunne uiteenzetting

van de oorzaken der kapitaalrente nog uiterst sober. De zaak leek zoo voor de hand te liggen, dat er van een eigenlijk renteprobleem voor hen geen sprake was. Wat kon oppervlakkig beschouwd eene meer bevredigende oplossing zijn, dan het ontstaan van de rente rechtstreeks terug te brengen tot de voortbrenging ? Hier zien wij de verschijning van de aanstonds nader te bespreken productiviteitstheorie. Er moest wederom eenigen tijd verloopen, alvorens men in ons vraagpunt werkelijk een groot probleem ontdekte.

Toen men echter eenmaal zoover was, brak de strijd van meeningen ook duchtig los. De eene rentetheorie volgde op de andere. Van Von Böhm-Bawerk stamt de indeeling der verschillende rente-theorieën in de productiviteitstheorie, gebruiks-, onthoudings-, arbeids-, uitbuitingstheorie en ten slotte de door hem zelf gebrachte theorie, waaraan hij den naam gaf van agiotheorie.

Vormt dit op zich zelf reeds een bonte rij namen, toch is de verscheidenheid ten aanzien van de verklaring der kapitaalrente nog grooter, dan bovengaande opsomming zou doen verwachten. En wel, doordat de beginselen, die aan deze indeeling ten grondslag liggen, elkander bij vele schrijvers doorkruisen, waarbij nog komt eene groote verscheidenheid van formuleering, zelfs bij gelijke grondgedachten.

Inderdaad is het meeningverschil, dat bij de theoretici ten aanzien van de renteverklaring geheerscht heeft en ten deele tot op heden nog heerscht, op het eerste gezicht ontstellend groot te noemen. Vooraleer wij verschillende theorieën nader bespreken, willen wij trachten op te sporen, wat toch de aanleiding kan geweest zijn tot die talrijke controversen bij de renteverklaring, welke er in geen geringe mate toe hebben bijgedragen, dat de economische wetenschap bij velen in zoo slechten roep is komen te staan.

Wij meenen, dat de verklaring van dit groot aantal controversen gevonden kan worden in de volgende vier factoren :

Vooreerst de onzekerheid en vaagheid der terminologie. Wij waarschuwden hiervoor reeds vroeger. Geen economisch onderwerp kan men behandelen, of men heeft te kampen met meeningverschillen, welke beteekenis moet worden gehecht aan de meest essentieele termen. Men strijdt bij de geldtheorie

over het geldbegrip, bij de verdeelingsleer over de benaming der verschillende vormen van inkomen, bij de rentetheorie over het kapitaalbegrip.

Nu betreft de terminologie op zich zelf natuurlijk uitsluitend eene vraag van utiliteit, wij wezen daar reeds op. Zij is volstrekte bijzaak. Slechts om practische redenen is het niet gewenscht, van eene gevestigde terminologie, zoo ze bestaat, af te wijken. Hoofdzaak is, dat men geen twijfel laat, in welke beteekenis men een bepaald woord of eene uitdrukking bezigt en dat men zich dan ook aan de eens gekozen beteekenis houdt. Wanneer echter de terminologie vaag is, of onvast, kan zij de oorzaak zijn van veel verwarring. Zoo, wanneer vertrouwdheid in het gewone spraakgebruik met zekere termen er toe leidt, dat men zich van de diepere beteekenis geen rekenschap geeft. Hoe voorzichtig wij te dezen aanzien moeten zijn bij de behandeling van het rentevraagstuk, zal ons nog nader blijken ten opzichte van de uitdrukking : productiviteit van het kapitaal.

Een tweede reden, waardoor de renteverklaring zoolang op een verkeerd spoor moest blijven, is gelegen in de verwarring van bruto- en netto-inkomen, dat door het kapitaal wordt verschaft. Het is van essentieel belang dat dit onderscheid goed in het oog worde gehouden, op straffe, dat anders het inzicht volkomen verloren gaat, in welke richting de oplossing van het probleem ooit gevonden kan worden.

Ten derde, de ontwikkeling van het renteprobleem hield ten nauwste verband met de ontwikkeling van het waardeprobleem. Zoolang nog werd vastgehouden aan een kostenleer, de oorsprong der waarde gezocht werd in de voortbrenging, in plaats van in het verbruik, was het vinden der juiste renteverklaring reeds evenzeer van meet af uitgesloten.

Nu is uit economisch-historisch oogpunt de ontwikkeling van de waardeleer hoogst merkwaardig.

Het is namelijk een verrassend en bijna onbegrijpelijk verschijnsel in de economische wetenschap, dat sedert hare formeele opkomst eene lange rij van economisten, waaronder de meest bekenden als Adam Smith en Ricardo en na hen vele anderen, in zake het probleem, dat de geheele economie beheerscht, zoo volkomen gefaald hebben. De 19e eeuw moest

voor een goed deel verloopen, vooraleer de zgn. Oostenrijksche school hier uitkomst bracht.

Ziehier in het kort de gang van zaken. Eerst sedert en door Adam Smith werd het belang van eene systematisch opgezette waardeleer ingezien. Van hem stamt de bekende wet dat de prijs bepaald wordt door vraag en aanbod. Ongetwijfeld bevat deze wet een grond van waarheid, maar zoolang aan de wet van vraag en aanbod met behulp van de leer der grensnuttigheid geen dieperen inhoud werd gegeven, bleef zij ter verklaring van de waardevorming volkomen ontoereikend. Aanstonds kan immers de vraag gesteld worden, waardoor op hun beurt kracht en omvang van vraag en aanbod bepaald worden en hierop bleef Smith het antwoord schuldig.

Dit is echter de groote verdienste van Smith bij de formuleering van zijn waardewet, dat hij niet begon het zwaartepunt voor de waardevorming in de voortbrenging te leggen maar in den ruil, hetgeen een stap is in de juiste richting.

Te verwonderen is, dat hij na dien eersten stap nog niet verder is gegaan en hij nu niet gebracht werd tot de erkenning van de beslissende rol, die door de menschelijke behoefte voor de waardevorming gespeeld wordt. Integendeel namen zijne verdere beschouwingen eene onverwachte wending en verklaarde hij daarnaast, dat de waarde der goederen bepaald wordt door den eraan ten koste gelegden arbeid. Het verband met het bovenstaande legt hij aldus, dat tegenover den marktprijs een „natuurlijke prijs" staat, welke laatste samenvalt met den besteden arbeid en waar om heen de marktprijs zich beweegt, hetzij dat deze geheel er mede samenvalt, hetzij dat hij hooger of lager is, naar gelang van de verhouding van vraag en aanbod.

Door deze even ongelukkige als onverwachte wending, die zijn leer genomen heeft, is Smith ten slotte toch nog terecht gekomen onder de kostentheoretici. [1]) De gevolgen hiervan zijn voor de verdere ontwikkeling der economie geweldig groot geweest. Na hem werd door Ricardo, op wien van Smith grooten invloed uitging, eveneens eene kostenleer verkondigd waarbij op den arbeid meer nog dan bij Smith, de nadruk

---

[1]) Geschichte und Kritik bl. 511 v.v.

werd gelegd [1]) en het gezag van dit tweemanschap beheerschte geruimen tijd de geheele economie, in zooverre, dat hun voorbeeld, zoo al niet eene specifieke arbeidswaardeleer, dan toch de leer, dat de waarde door de productiekosten beheerscht wordt, bij eene lange reeks van na hen komende economisten algemeen ingang deed vinden. Tevens was inzonderheid door Ricardo, de kostentheorie in een vorm gegoten, welke Marx er toe brengen kon haar schijnbaar verder uit te werken in de door hem ontwikkelde arbeidswaardeleer en de daaruit getrokken consequentie, dat de waarde uitsluitend door den arbeid ontstaan, ook geheel door den arbeid moest worden opgevorderd. Praktisch kunnen aldus Smith en Ricardo als voorloopers van het socialisme worden beschouwd.

Eerst de Oostenrijksche school, (Menger, von Wieser, von Böhm-Bawerk) heeft zich aan den invloed der kostenleer geheel en al weten te onttrekken en het blijft hare onvergankelijke verdienste, door haar zelfstandig onderzoek al wat kostenleer is, met succes te hebben bestreden.

Als vierde factor, welke de groote verscheidenheid der rentetheorieën in de hand heeft gewerkt, meenen wij ten slotte de omstandigheid te moeten noemen, dat met een onderwerp als de kapitaalrente persoonlijke belangen en het wel en wee der geheele maatschappelijke orde verbonden zijn. De behandeling van zulk een onderwerp loopt daardoor steeds gevaar, beinvloed te worden door motieven, vreemd aan een streng wetenschappelijk onderzoek. Voor velen, al ware hun wil nog zoo goed, wordt dit onderzoek daardoor uiterst bemoeilijkt. De economie bestudeert nu eenmaal menschelijke gedragingen en verhoudingen en geen doode cijfers of chemische procédés. Zij beweegt zich op een terrein, waar de objectiviteit steeds te kampen zal hebben met eigen belang of met gevoelsmotieven als medelijden of afgunst.

De invloed dezer vier factoren, hetzij elk op zich zelf, hetzij in onderlinge combinatie, op de verschillende rente-theorieën is niet moeilijk na te gaan. Wij zullen trachten, in aansluiting met de juist besproken factoren een zoo beknopt mogelijk

---

[1]) Dat de arbeidswaardeleer van Ricardo intusschen essentieel verschilt van de leer van Marx, werd door Prof. Verrijn Stuart betoogd in diens proefschrift „Ricardo en Marx" Den Haag 1890.

overzicht te geven van de op het eerste gezicht onontwarbare verzameling theorieën welke alle gefaald hebben in de verklaring der rente. De indeeling, welke wij laten volgen, geschiedt naar een zekere graad van ontwikkeling, welke de rentetheorieën bereikt hebben.

Wij onderscheiden dan als volgt:

I. De laagste trap van ontwikkeling wordt ingenomen door die schrijvers, welke of wel zich van een verschil tusschen bruto- en netto inkomen van den kapitaalbezitter totaal onbewust schijnen te zijn, of wel — hetgeen meerendeels het geval is — beginnen met bruto- en netto inkomen te scheiden, maar in hunne verdere uiteenzetting beide verwarren. Tot deze groep behooren de aanhangers der zgn. productiviteitstheorie, waaronder wij die theorie verstaan, welke de rente *onmiddellijk* uit de productiviteit van het kapitaal meent te kunnen verklaren. Straks komen wij hierop terug.

II. Hierna volgen de theoretici, welke zich voor de boven besproken verwarring hebben weten te behoeden en zich van het te maken scherpe onderscheid tusschen bruto- en netto inkomen behoorlijk rekenschap hebben gegeven. Zij zagen duidelijk in, dat beiden een afzonderlijken oorsprong hebben en dat het te verklaren probleem niets anders kan inhouden, dan een verschil in waarde tusschen product en kapitaalgoed, gelijk wij in het tweede hoofdstuk hebben uiteengezet. Dit beteekende reeds eene belangrijke stap nader tot de oplossing van het rentevraagstuk, aangezien van toen af de oplossing alleen daar gezocht werd, waar zij kan gevonden worden, n.l. in de *waardevorming* der goederen. Waardoor wordt de waarde van het product bepaald? Waardoor de waarde van het kapitaalgoed, waaruit het product is voortgekomen? Wat verklaart het verschil?

Met dit inzicht was men er echter nog niet. Juist in dit stadium deed de invloed eener verkeerde waardeleer zich ten volle gelden.

Onder de tweede groep nu brengen wij samen al die schrijvers, welke het renteverschijnsel wel reeds terug brachten tot een waardeprobleem, maar nog verkeerden onder den invloed eener kostenleer.

Hiertoe behooren meerendeels degenen, die door von Böhm-

Bawerk geclassificeerd worden onder de aanhangers der gebruikstheorie, voorts der onthoudings- en de arbeidstheorie.

III. Onder een derde afzonderlijke groep vermelden wij de aanhangers der zgn. uitbuitingstheorie, dit zijn zij, die het bestaan der rente verklaren uit eene loutere machtsusurpatie der kapitaalbezitters ten aanzien van wat den arbeid toekomt.

Deze hebben zich niet schuldig gemaakt aan de kenmerkende fout der eerste groep : de verwarring tusschen bruto- en netto inkomen. Nochtans heeft het onderscheid tusschen beiden hen niet tot het inzicht gebracht, dat de oplossing van het rentevraagstuk slechts bij de waardevorming kan gevonden worden. Gelijk de aanhangers der productiviteitstheorie in het rentevraagstuk uitsluitend eene kwestie van *voortbrenging* meenen te zien, zien de aanhangers der uitbuitingstheorie er uitsluitend eene machtskwestie in, een machtsmisbruik van den sterkere tegenover den zwakke bij de *verdeeling*.

In zekeren zin zijn beiden dus elkanders tegenvoeters, maar in zooverre zijn zij op één lijn te plaatsen, dat tegelijkertijd aan beiden het wezen van het rentevraagstuk volkomen ontgaan is en zoowel de een als de andere op een lager trap van ontwikkeling staat dan de onder II genoemde theorieën. Door von Böhm-Bawerk worden ze uit dien hoofde zelfs theoretische tweelingen genoemd. Terecht zegt hij, dat de socialistische leer het eene naive uiterste kritiseert, om in het andere niet minder naive uiterste te vervallen. [1]) In het verdere verloop onzer studie zal een en ander nog duidelijker worden.

Eene volledige kritische behandeling hebben alle deze verschillende rentetheorieën gevonden bij von Böhm-Bawerk in diens eerste deel van zijn standaardwerk: Kapital und Kapitalzins. Slechts in zooverre willen wij op onze beurt de voormelde rentetheorieën in deze studie nog nader bespreken, als de aantrekkingskracht, welke nog heden in meerdere dezer theorieën blijkt gelegen te zijn, zulks dienstig doet schijnen.

Op de eerste plaats komt in dit verband ter sprake de productiviteitstheorie. Inderdaad biedt deze theorie op het

---

[1]) Geschichte und Kritik bl. 613.

eerste gezicht zoo grooten schijn van eenvoud en afdoendheid, dat een ieder, die het rentevraagstuk onvoorbereid benadert, er zich intuïtief toe moet voelen aangetrokken.

Het is immers van den beginne duidelijk dat het kapitaal een zekere rol, een gewichtige rol speelt in de productie. Men ziet voor zijn oogen, dat na beeindiging van de productie voor den ondernemer een surplus overblijft, in verhouding tot de grootte van het aangewende kapitaal. Ook is het van zelf sprekend, dat de voortbrenging voor de vorming dezer kapitaalrente eene conditio sine qua non is. Wat wil men dus meer, dan de toch zoo natuurlijk lijkende opvatting, dat dit surplus uit de voortbrenging rechtstreeks is af te leiden? Door hen, die zoo spreken, wordt elke toevoeging eene noodelooze complicatie geacht.

En toch schiet de productiviteitstheorie voor de verklaring der rente te eenenmale te kort. Het zal niet zoo moeilijk zijn, onze lezers hiervan te overtuigen, wanneer zij zich slechts zorgvuldig van de diepere beteekenis van zekere woorden rekenschap geven en vooral te dezer plaatse den raad van von Böhm-Bawerk ter harte nemen, zich niet tevreden te stellen „mit Wörter, statt mit dem Kern."

Wat zegt de productiviteitstheorie ? Kort geformuleerd zegt zij : Kapitaal draagt rente, omdat het kapitaal productief is.

Wat wenscht de productiviteitstheorie ? Gelijk elke rentetheorie, wenscht zij de *rente* te *verklaren*. Verklaren beteekent inzicht geven in het oorzakelijk verband tusschen twee verschijnselen. Om dit inzicht in het oorzakelijke verband te kunnen geven, is het noodig, het ontstaan van het te verklaren verschijnsel stap voor stap te volgen. Het te verklaren verschijnsel moet rechtstreeks volgen uit het andere verschijnsel, dat als de oorzaak van het eerste wordt aangewezen.

Welk is het verschijnsel, dat men wenscht te verklaren ? Het te verklaren verschijnsel is het renteverschijnsel. Dit laatste bestaat hierin, gelijk wij reeds herhaaldelijk met nadruk betoogden, dat den kapitaalbezitters een netto inkomen pleegt toe te vallen. M.a.w. dat voor den kapitaalbezitter na vervanging van het verbruikte kapitaal of deszelfs waarde nog iets overschiet. Nog anders gezegd : dat het product meer waard is, dan het bestede kapitaal.

Welk is nu het gezochte andere verschijnsel, dat door de productiviteitstheorie als de oorzaak van de rente wordt aangewezen? Het antwoord luidt: de productiviteit van het kapitaal! Gaan wij nu van deze uitdrukking op hare beurt de beteekenis na, of liever de verschillende beteekenissen. Want de uitdrukking „productiviteit van het kapitaal" kan in niet minder, dan in vierderlei zin worden gebezigd gelijk door von Böhm-Bawerk wordt betoogd.[1]) Hier is dus bijzondere voorzichtigheid geboden en eenige uitvoerigheid is niet te vermijden.

a. In den meest algemeenen zin kan de productiviteit van het kapitaal slechts aangeven, dat het kapitaal wordt gebezigd voor de voortbrenging van goederen. In dezen zin zijn alle goederen productief, welke geene finale goederen zijn, d.i. welke niet strekken voor de onmiddellijke behoeftebevrediging. Deze eigenschap van productiviteit is ex definitione reeds opgesloten in het kapitaalbegrip; eene andere aanduiding geeft het niet.

b. Op de tweede plaats kan deze uitdrukking beteekenen, dat het kapitaal in het algemeen in staat is, om meer goederen voort te brengen, dan zonder de aanwezigheid van het kapitaal zou zijn mogelijk geweest. Een wever, die een weefstoel aanschaft, zal met behulp van den weefstoel in denzelfden tijd meer doeken kunnen weven, dan toen hij den weefstoel nog niet bezat. Hij zal b.v. met den weefstoel 30 doeken kunnen weven per dag, tegen vroeger 10 doeken. Dit wordt wel meer in het bijzonder aangeduid met den naam van „technische productiviteit."

c. Eene derde eigenschap, die met den door ons besproken term kan worden aangeduid, is deze, dat door de medewerking van het kapitaal eene meerwaarde verkregen wordt. Deze meerwaarde kan echter ook weer in tweeërlei zin worden genomen. Om tot ons bovenaangehaald voorbeeld terug te keeren, kan men de verkrijging eener meerwaarde vooreerst aldus opvatten, dat de met behulp van den weefstoel verkregen 30 doeken, meer waard zijn, dan de zonder den weefstoel voortgebrachte 10 doeken. In dit eenvoudige voorbeeld lijkt zulks van zelf sprekend. Toch behoeft deze meerwaarde van de grootere hoeveelheid van het product niet per se te volgen.

---

1) Geschichte und Kritik bl. 134 v.v.

Het is op zich zelf denkbaar, dat tengevolge van het grootere aanbod de totale waarde daalt. Men denke aan gevallen, waarin een gedeelte van den oogst moedwillig vernield werd, omdat het resteerende grooter waarde had dan het oorspronkelijke totaal. Zoo werden in 1919 door de Belgische spiegelglasfabrikanten meerdere fabrieken gedeeltelijk stilgelegd, om aldus aan hunne kleinere productie een grooter totaalwaarde te geven. In gelijken geest ook de eventueel te treffen maatregelen in geval van „overproductie", welke door de georganiseerde drukkersbedrijven hier te lande voorzien zijn. Zoo zijn er vele voorbeelden. Zij betreffen praktisch steeds de totaal-waarde van groote hoeveelheden goederen, in eene monopoliepositie bij elkander gebracht. Maar dit neemt niet weg, dat voor het overgroote aantal der gevallen en steeds, wanneer beperkte hoeveelheden goederen uit een grooten voorraad met elkander vergeleken worden, het grootere aantal ook eene grootere totaal-waarde hebben zal en wel omdat daarbij de grensnuttigheid bij een binnen beperkte grenzen blijvend aanbod niet merkbaar daalt.

Het geeft dan ook geen bezwaar, de productiviteit van het kapitaal in den laatst besproken zin, als algemeenen regel te aanvaarden. Wij willen hier echter in het voorbijgaan waarschuwen tegen de voorstelling, welke men bij oudere schrijvers wel vindt en die ook heden ten dage wellicht bij velen onbewust nog bestaat, dat men aan het kapitaal eene *onmiddellijk* waardescheppende kracht zou kunnen toekennen, m.a.w. dat het kapitaal in staat is rechtstreeks waarde en dus ook eene zekere meerwaarde van het product boven zijn eigen waarde te produceeren. Dat zulks geheel in strijd is met het karakter der voortbrenging, welke overigens aanstonds nog door ons zal ontleed worden, is reeds op het eerste gezicht duidelijk. Slechts goederen worden rechtstreeks voortgebracht. Waarde wordt niet voortgebracht, maar de voortgebrachte goederen bezitten — als regel althans — waarde.

d. Vervolgens kan men de productiviteit in dien zin verstaan, dat de met behulp van den weefstoel verkregen meerdere 20 doeken meer waard zijn dan de weefstoel zelf. Gebruikt men de productiviteit van het kapitaal in dezen zin, dan heeft men het renteverschijnsel reeds in het begrip opgenomen en

kan men ter verklaring der rente natuurlijk niet weer verwijzen naar de productiviteit van het kapitaal, daar men zich dan beweegt in een kringloop.

Ziedaar de verschillende beteekenissen, waarin men de betreffende uitdrukking bezigen kan.

Het spreekt van zelf, dat men deze verschillende beteekenissen van hetzelfde woord niet willekeurig door elkander mag gebruiken. [1]) Wanneer men bewezen zou hebben, dat de medewerking van het kapitaal de verkrijging van meer goederen of meer waarde tot resultaat heeft dan anders verkregen ware, is daarmede natuurlijk nog niet bewezen, dat deze talrijker of meer waarde vertegenwoordigende goederen nu ook een grootere waarde bezitten dan de waarde van het kapitaal zelf bedraagt. Toch, hoe vanzelf sprekend dit laatste ook zij, is de willekeurige verwisseling dezer begrippen bij de aanhangers der productiviteitstheorie geene uitzondering.

Wat volgt voorts uit bovengaande opsomming ? Ter nadere *verklaring* van de rente is het begrip productiviteit in den vierden zin uiteraard reeds aanstonds te schrappen. En wat het begrip productiviteit in den tweeden of derden zin betreft, kan daaruit rechtstreeks niet meer volgen, dan dat met behulp van kapitaal meer, wellicht veel meer goederen worden voortgebracht, dan zonder kapitaal (productiviteit in den tweeden zin) of dat deze meerdere goederen ook meer waarde hebben (productiviteit in den derden zin). Maar *niet* volgt eruit, dat deze goederen nu ook grooter waarde hebben dan het kapitaal zelf. Veeleer zou men het omgekeerde verwachten. Want als men met een kapitaalgoed iets zou voortbrengen, dat geen waarde heeft, is het kapitaalgoed zelf niets waard. Als men er weinig mede kan voortbrengen, is het zelf weinig waard. Als men er veel mede kan voortbrengen, is het zelf veel waard. [2]) Dit leeren ons immers de beginselen der teleologische waardeleer. Rechtstreeks kan uit de productiviteit van het kapitaal in dezen tweeden of derden zin slechts de verkrijging van een bruto inkomen worden afgeleid. En al kan men aantoonen, dat dergelijke productieve kracht van het kapitaal nog zoo groot is, daarmede is ons probleem niet opgelost.

[1]) Aldus ook Von Böhm-Bawerk in Geschichte und Kritik bl. 135.
[2]) Geschichte und Kritik bl. 229.

Rest dus nog de productiviteit van het kapitaal in den allereersten meest algemeenen zin. Men zegt in dit geval niets meer, dan dat het kapitaal rente voortbrengt, omdat het gebezigd wordt in de productie. Men kan deze uitspraak op allerlei wijzen varieeren : Het kapitaal draagt rente, omdat het kapitaal een rol, een gewichtige rol speelt in de productie ; omdat het kapitaal dienstig is, onmisbaar voor de productie ; omdat het kapitaal voldoet aan de eischen van het bedrijfsleven enz. enz., alle woorden voor dezelfde zaak. Brengt dit iets bij tot eene verklaring der kapitaalrente ?

Om geen enkele onzekerheid over te laten, willen wij ook woorden als : de onmisbare rol van het kapitaal bij de productie en dgl. ontleden naar den dieperen technischen zin, dien zij kunnen bevatten.

Wij stellen dan de vraag : *Welke* is eigenlijk die gewichtige, die onmisbare rol, door het kapitaal bij de productie gespeeld ? Is het mogelijk deze rol nader aan te duiden ? Wij vinden voor de beantwoording dezer vraag, welke eene ontleding inhoudt van het voortbrengingsproces, te meer aanleiding, daar zij ook van belang is voor het vervolg onzer studie.

De voortbrenging is het resultaat van natuurkrachten, die door menschelijk toedoen aldus met elkander in verbinding worden gebracht, dat er een bepaald, vooraf beoogd gevolg ontstaat. Er wordt eene nieuwe constellatie van natuurkrachten bewerkt, zich belichamend in de voortgebrachte goederen. De voortbrenging is een zuiver natuurproces, waarbij de mensch slechts van buiten af regelend of richtend ingrijpt. Het menschelijk ingrijpen bestaat in ruimteverplaatsing van stoffelijke voorwerpen, welke de natuurkrachten bevatten. Aangezien dit menschelijk ingrijpen inhaerent is aan het productieproces, worden zoowel natuur als arbeid terecht de originaire productiefactoren genoemd.

Wij merkten reeds op, dat de natuurkrachten, die door den mensch worden aangewend, vervat zijn in stoffelijke voorwerpen. Ofwel deze voorwerpen behooren door hun overvloed tot de zgn. vrije goederen : in dit geval zijn de er in vervatte natuurkrachten ook vrije natuurkrachten. Ofwel de betreffende voorwerpen behooren tot de economische goederen en eerst de beschikking over die goederen geeft de beschikking

over de er in vervatte natuurkrachten welke nu ook niet langer vrij zijn. Terloops zij opgemerkt, dat in dit licht de valschheid van de stelling blijkt, dat slechts de arbeid als eenige originaire economische productiefactor overblijft, op grond dat de natuur aan een ieder vrij zou zijn ter beschikking gesteld. Dit laatste zou immers slechts verwezenlijkt zijn bij het zuiverste communisme, wanneer eveneens de goederen, die de natuurkrachten bevatten aan ieder vrij ter beschikking zouden staan.

Wat geschiedt nu, wanneer de mensch zich toelegt op de voortbrenging van tusschenproducten, kapitaalgoederen derhalve, om met behulp van deze laatsten in eene volgende phase de voortbrenging te beeindigen ?

De reden, waarom de mensch zijn toevlucht neemt tot deze tusschenproducten is hierin gelegen, dat slechts weinige natuurkrachten zoozeer binnen zijn bereik liggen, dat hij ze onmiddellijk voor zijne behoeftebevrediging kan aanwenden. De mensch kan een boom met zijn hand niet vellen. Hij weet zich nu eerst een bijl te vervaardigen en dank zij dezen omweg bereikt hij zijn doel. Hier zien wij de beteekenis van een „productieomweg", een term, welke wij in het vervolg nog dikwijls zullen ontmoeten. Een productieomweg, mits oordeelkundig gekozen, stelt derhalve in staat, natuurkrachten dienstbaar te maken aan de behoeftebevrediging, welke anders door den mensch noodgedwongen ongebruikt zouden zijn gebleven.

Ziehier tevens de beteekenis van het kapitaal. Het gebruik van kapitaal en het inslaan van productieomwegen zijn twee kanten eener zelfde zaak. Aldus worden steeds nieuwe natuurkrachten opgevangen en voor den mensch aan het werk gesteld. In zooverre kan men zeer juist zeggen, dat het kapitaal arbeid vervangt of aanvult.

In onze verdere studie zal dit inslaan van productieomwegen eene groote rol spelen. Maar wat ons voor het oogenblik interesseert, is dat ook bovenstaande uiteenzetting tot geen ander resultaat leidt, dan op technische gronden het ontstaan wederom slechts van een min of meer groot eindproduct als brutoinkomen toe te lichten. Hoe nauwkeurig men de gewichtige rol van het kapitaal bij de voortbrenging ook omschrijft, steeds blijft de vraag onbeantwoord, waarom die diensten, die in

niets anders kunnen bestaan, dan in de verschaffing van een grooter of beter eindproduct, zich via de waarde van het eindproduct niet weerspiegelen in eene gelijk groote waarde van het kapitaalgoed zelf ?

Maar — zoo wordt betoogd — men ziet toch, men gevoelt toch, dat de beteekenis, welke het kapitaal voor de productie heeft, eene noodzakelijke voorwaarde is voor het bestaan der rente. Dit is ongetwijfeld juist. De voortbrenging is ééne der noodzakelijke voorwaarden voor het ontstaan der rente. Reeds hierom, omdat de rente een onderdeel is van een bruto inkomen, en dit laatste dankt zijn ontstaan rechtstreeks aan de productie. Echter uit het feit, dat de kapitaalrente zonder de productiviteit van het kapitaal niet kan bestaan, mag men zonder meer natuurlijk niet besluiten, dat met ééne der oorzaken voor het ontstaan der rente nu ook alle oorzaken gegeven zijn. Zoolang er nu naast de eene noodzakelijke oorzaak nog andere niet minder noodzakelijke oorzaken voor het ontstaan der rente aanwezig zijn, moeten ook deze laatste worden aan het licht gebracht.

Na onze ietwat uitvoerige uitweiding over de productiviteitstheorie, willen wij ten aanzien der overige door ons gewraakte rentetheorieën kort zijn. Met uitzondering wellicht van de uitbuitingstheorie, die om geheel bijzondere redenen aantrekkingskracht voor velen bezit, is de aanhang, die zij gevonden hebben, veel minder algemeen en minder duurzaam geweest.

Vermelden wij onder de overige theorieën op de eerste plaats de gebruikstheorie. De rente is eene afzonderlijke vergoeding voor het gebruik of den dienst, door het kapitaal verstrekt. Dit lijkt dus al heel veel op de zoo even besproken productiviteitstheorie. Het onderscheid met deze laatste ligt echter hierin, dat de gebruikstheorie deze vergoeding voor het gebruik of den productieven dienst van het kapitaal volstrekt beperkt houdt tot een den kapitaalbezitters toevallend netto inkomen. Zij ziet namelijk in den dienst van het kapitaal een afzonderlijk waarde-element, naast de waarde van het kapitaal zelf. Het gedeelte van het bruto inkomen, dat noodig is, om het verbruikte kapitaal aan te vullen, wordt als vergoeding beschouwd voor de kapitaalsubstantie zelf. Het overige gedeelte,

de eigenlijke rente, is eene vergoeding voor het afzonderlijke gebruik, de afzonderlijke productieve diensten van het kapitaal.

Wat over deze theorie te denken ? Hare groote fout is gemakkelijk gesignaleerd, maar verdient niettemin onze bijzondere opmerkzaamheid. Wij stooten hier n.l. op eene misvatting, die langen tijd in de economie diep ingeworteld is gebleven. Dit is de meening, dat het gebruik een zelfstandig waarde-element kan vormen, naast de waarde van de goederen zelf. De aanleiding hiertoe was hierin gelegen, dat het gebruik van duurzame goederen in het economische verkeer herhaaldelijk afzonderlijk verhandeld wordt. Ongetwijfeld verkrijgt aldus het tijdelijke gebruik van een stuk grond, een huis, een paard, een boek een afzonderlijke bestaan, wordt het tot een goed op zich zelf bij de waardeering en in het economische verkeer.

Maar nooit of te nimmer kunnen zij een afzonderlijk waarde-element vormen, *naast* en *behalve* de geheele waarde van den grond het huis, het paard, het boek zelf. Men kan deze laatste voorwerpen niet waardeeren naar hunne volle waarde en daar nog eens aan toevoegen een surplus voor hun gebruik. De waarde dier goederen is immers juist uitsluitend gelegen *in* hun gebruik.

Van den grond b.v. wordt de waarde bepaald, gelijk wij later nog nader zullen bespreken, door de som van gebruiksmogelijkheden of diensten, die de grond verschaft. Dat de grond met zijn nooit eindigend bestaan nochtans volstrekt geen onbeperkte waarde heeft, vindt zijn oorzaak in het later nader toe te lichten verschijnsel, dat de diensten steeds geringer in waarde worden, naar gelang ze verder in de toekomst liggen, totdat ze praktisch voor den op heden waardeerenden persoon geheel waardeloos zijn geworden.

Dit als noodzakelijke voorloopige toelichting. Wanneer nu een stuk grond gedurende de eerste 10 jaren verpacht is, bezit de grond na aftrek van die 10 jaren gebruik op heden niet meer de volle waarde, maar natuurlijk minder en wel zooveel minder, als de gezamenlijke waarde van de gepraesteerde diensten van den grond over een verloop van 10 jaren op heden bedraagt.

Hetgeen voor den grond geldt, geldt eveneens voor huizen en alle andere duurzame goederen, al brengt de met deze laat-

ste goederen gepaard gaande amortisatie eenige complicatie, welke wij intusschen hier verder zullen laten rusten.

De poging van de aanhangers der gebruikstheorie, om de rente te verklaren als eene vergoeding voor het gebruik als afzonderlijk waarde-element, kon dus evenmin de gewenschte oplossing brengen.

Na de gebruikstheorie noemen wij de onthoudingstheorie. De rente is het equivalent voor de onthouding vanwege de kapitaalbezitters, die afzien van direct verbruik. Hiertegen is op te merken, dat de onthouding evenmin, wij zouden willen zeggen nog minder dan het verbruik, een afzonderlijk waarde-element kan zijn.

Ook de onthoudingstheorie heeft intusschen op het eerste gezicht iets overtuigends. De reden is meenen wij hierin gelegen, dat er in deze theorie wel een ware kern zit, slechts verkeerd geformuleerd. Ongetwijfeld gaat met de aanwending van kapitaal een offer, eene tijdelijke onthouding gepaard. Zulks houdt weer verband met de omstandigheid, dat de kapitalistische productiewijze, dit is de productie langs omwegen, tijd kost, eene omstandigheid welke bij onze renteverklaring eene groote rol zal spelen. De rente is daarom nog geen gevolg van de onthouding, maar beiden vinden hun oorsprong in een zelfde bijomstandigheid. Terwijl nu dit offer van de zijde van den kapitaalbezitter gevraagd wordt, kan men het eene gelukkige nevenomstandigheid noemen, dat hij in de rente voor dit offer een tegenwicht vindt ; anders zouden de kapitalisten meerendeels weerhouden worden, hun bezit voor de productie aan te wenden of beschikbaar te stellen. Beiden verhouden zich echter niet als oorzaak tot gevolg.

Wij hebben er reeds opgewezen, dat en de gebruiks- en de onthoudingstheorie — verklarende de rente hetzij uit het afgestane gebruik, hetzij uit de onthouding — impliceeren, dat de vergoeding dezer laatste als een deel der productiekosten is te beschouwen. Beide vinden dus hun oorsprong in de vroeger besproken onjuiste kostenleer.

Aan het zelfde euvel gaat mank de daarop door von Böhm-Bawerk behandelde arbeidstheorie, welke in de rente eene vergoeding ziet voor eene sociale functie door de kapitaalbezitters vervuld en welke Lassalle aanleiding gaf tot zijn

bijtende kritiek op de praestatie van den coupon knippenden kapitalist. Tot bijzondere bemerkingen geeft ons deze leer verder geene aanleiding.

Tenslotte zij genoemd de rentetheorie, welke ontstaan en gegroeid met het socialisme, in de wetenschap en ver daarbuiten veel beroering gebracht heeft. Wij bedoelen de zgn. uitbuitingstheorie, de theorie waartoe Rodbertus en Marx het meeste hebben bijgedragen. Hare aanhangers willen de rente verklaren uit eene loutere machtsusurpatie der kapitaalbezitters ten aanzien van wat den arbeider toekomt.

Reeds merkten wij op dat het rentevraagstuk aldus wordt teruggebracht tot een zuivere vraag van verdeeling der goederen, waarmede nog slechts een den kapitaalbezitter toevallend bruto inkomen gemoeid is. Dat het eigenlijke rentevraagstuk echter eerst zijne intrede doet, wanneer men gaat onderzoeken, door welke oorzaak dit bruto inkomen ook als algemeene regel een netto inkomen blijkt te bevatten, is den aanhangers der uitbuitingstheorie ofwel volkomen ontgaan, ofwel zij wisten ook dit netto inkomen, de eigenlijke rente, aan niets anders dan uitbuiting toe te schrijven.

Wanneer het echter waar zou zijn dat de kapitalist de rente eenvoudig neemt krachtens het recht van den sterkste, krachtens zijne monopoliepositie, omdat hij anders zijn eigendom niet ter beschikking wenscht te stellen voor de productie, dan hangt toch nog geheel in de lucht, waardoor deze door de kapitalisten gevorderde prijs steeds zulk een regelmatig verloop heeft over alle plaatsen en tijden. Wanneer men statistisch het renteverschijnsel over de verst van elkander gelegen streken der wereld en over tientallen van jaren beschouwt, dan wordt men wel op de eerste plaats getroffen door de zeer regelmatige curve, waarlangs de hoogte der marktrente zich beweegt. Zoo het eene zuivere machtskwestie gold, moest de rente veeleer met schokken op en neergaan ! Hoe komt het dan, dat wij de onberekenbare elementen, welke in een machtsoverwicht schuilen, niet in het verloop van het renteverschijnsel weerspiegeld vinden ? En hoe ook te verklaren in het kader der uitbuitingstheorie, dat hetgeen de kapitalist aan rente geniet, steeds in vaste verhouding staat tot zijn kapitaalbezit, dat men b.v. aan een kapitalist werkend met een tiental arbei-

ders en met zeer veel kapitaal, geregeld een grooter bedrag aan rente ziet toevallen, dan aan een kapitalist werkend met zegge duizend arbeiders doch met geringer kapitaal ? [1])

Steeds opnieuw stoot men bij de uitbuitingstheorie op onopgeloste moeilijkheden, waardoor zij als verklaring van de rente volkomen in gebreke blijft. En ook aan deze theorie lag weer ten grondslag eene onjuiste waardeleer : de opvatting, dat alle waarde stamt van en dus toekomt aan den arbeid.

Hoezeer ook overtuigd van de groote aantrekkingskracht, welke ook deze theorie tot op heden nog op velen uitoefent, willen wij het bij bovengaande algemeene opmerkingen laten, gezien de vernietigende kritiek, elders op deze leer reeds lang en breed geleverd. [2])

Terwijl het aan geene der tot dusverre besproken theorieën gelukt is, de gewenschte verklaring van het renteverschijnsel te vinden, zullen wij in de volgende hoofdstukken de theorie gaan behandelen, welke wij daartoe wel in staat achten.

---

[1]) Het is speciaal deze laatste moeilijkheid, waarop Marx gestrand is in het 3e deel van „Das Kapital". Over het veel besproken punt van de „Durchschnittsprofitrate" verg. o.m. de afzonderlijke studie van von Böhm-Bawerk: „Zum Abschlusz des Marxschen Systems", vooral bl. 25 v.v. Ook Verrijn Stuart in de Economist van 1896 bl. 459 v.v. en 523 v.v.

Oppenheimer meent in zijn jongste werk (Wert und Kapitalprofit 1916) deze moeilijkheid op heel eenvoudige wijze te ontgaan door zijne onderscheiding tusschen „Personalmonopol" en „Klassenmonopol", welke laatste alle kapitaalbezitters omvat. Het onder den druk van het „Klassenmonopol" door de gezamenlijke arbeiders afgegeven „Monopoltribut", wordt volgens Oppenheimer over de kapitalisten gelijkmatig verdeeld in verhouding tot elks kapitaalbezit en zulks ten gevolge van de concurrentie der kapitalisten onderling. (bl. 139, 140). Maar wat beteekent dit beroep op de onderlinge concurrentie der kapitalisten, daar het immers evenzeer onopgelost blijft, waardoor deze concurrentie op een gegeven oogenblik halt houdt en de rente niet tot het nulpunt dalen doet ?

[2]) Vooral zij hier verwezen naar de uitvoerige kritiek van von Böhm-Bawerk. Geschichte und Kritik bl. 434—565.

HOOFDSTUK IV.

Het waardeverschil tusschen tegenwoordige en toekomstige goederen van gelijke soort en aantal.

In de volgende bladzijden hopen wij aan te toonen, dat de meerwaarde van het product boven het kapitaalgoed, waartoe, naar wij zagen, de kapitaalrente is terug te brengen, geheel te verklaren is als eene meerwaarde van tegenwoordige boven toekomstige goederen van gelijke soort en aantal. Zoodat met de verklaring van dit tweede verschijnsel ook de verklaring der rente gegeven is.

Wij zullen beginnen onze aandacht te bepalen tot het tweede punt en wij stellen ons tot taak in dit hoofdstuk aan te toonen, dat als algemeene regel tegenwoordige goederen eene grootere waarde hebben dan toekomstige goederen van gelijke soort en aantal. In het volgend hoofdstuk rest dan, aan te toonen, dat met het bestaan van deze meerwaarde het renteverschijnsel samenvalt.

Tegenwoordige goederen hebben eene grootere waarde dan toekomstige goederen van gelijke soort en aantal. Zien wij nader toe, wat deze stelling inhoudt. Vooreerst hebben wij hier op het oog eene grootere algemeene ruilwaarde. Vervolgens is deze stelling niet mis te verstaan in dien zin, dat eene bepaalde hoeveelheid goederen in het heden eene grootere waarde bezit dan gelijke hoeveelheid dier goederen op een toekomstig tijdstip zal bezitten. Neen, de stelling houdt in, dat van een bepaald aantal onmiddellijk beschikbare goederen de waarde grooter is, dan de huidige waarde bedraagt van een gelijk aantal dierzelfde goederen, welke eerst op een toekomstig tijdstip beschikbaar zijn. Aan een voorbeeld verduidelijkt :

Honderd onmiddellijk beschikbare guldens zullen een

grootere ruilwaarde hebben, dan 100 guldens, die eerst over een jaar beschikbaar komen, nú waard zijn. Derhalve zullen 100 toekomstige guldens eene gelijke waarde vertegenwoordigen als 100 — x tegenwoordige guldens en omgekeerd vertegenwoordigen 100 tegenwoordige guldens eene gelijke waarde als 100 + y toekomstige guldens. [1])

Gevraagd kan worden, of het zin heeft van eene dusdanige waardeschatting van nog niet bestaande of althans nog niet beschikbare goederen in het heden te spreken. Hieromtrent zij het volgende opgemerkt: De toekomst is een factor van de allergrootste beteekenis bij de economische verrichtingen der menschen. Elk een houdt in meerdere of mindere mate met de toekomst rekening. De mensch is niet slechts bedacht op behoeften, die om onmiddellijke bevrediging vragen, maar ook op behoeften, welke wellicht nog in de verre toekomst liggen en hij is daarbij in staat tegenwoordige en toekomstige behoeften tegen elkander af te wegen. Zoo kan en zal hij eene vergelijking maken tusschen de behoeftebevrediging, welke eene bepaalde zaak hem schenken kan nú en de behoeftebevrediging, welke dezelfde zaak hem schenken kan op een toekomstig tijdstip; nemen wij als voorbeeld een landbouwer, die een misoogst verwacht en deshalve een gedeelte van zijn graanvoorraad besparen zal voor later gebruik.

Uit het bovenstaande zijn twee gevolgtrekkingen te maken ten aanzien van de individueele waardeering: Vooreerst, wanneer een en dezelfde zaak eene behoeftebevrediging kan verschaffen zoowel nú als in de toekomst, hetgeen het geval is bij alle goederen, die niet aan direct bederf onderhevig zijn, zal de grootst bereikbare behoeftebevrediging voor de individueele waarde van het goed beslissend zijn. Het doet daarbij niet ter zake, of het getroffen oordeel over de toekomstige behoeftebevrediging later zal blijken al dan niet juist getroffen te zijn. Een feit is het, dat de menschen, afgaande op de hun bekende gegevens, zich omtrent hunne toekomstige behoeften en de dekkingsmogelijkheid dier behoeften

---

[1]) In bovenstaand geval zal y iets grooter zijn dan x, aangezien y weergeeft een aantal toekomstige guldens, waartegenover x een gelijkwaardig aantal tegenwoordige guldens, en zich hierbij eveneens eene meerwaarde der laatsten zal voordoen.

een — al blijkt misschien ook achteraf niet geheel juist — oordeel vormen en dienovereenkomstig handelen.

Eene tweede gevolgtrekking is nog deze. Stel van een zeker goed wordt de onmiddellijke behoeftebevrediging, welke het verschaffen kan, de meest dringende geacht, zoodat deze beslissend is voor de waardeering van het goed. Wanneer men nu voor de keuze wordt gesteld tusschen het ontvangen van het goed nú, of het ontvangen van een geheel gelijksoortig goed in de toekomst, dan spreekt het van zelf, dat aan het onmiddellijk beschikbare goed de voorkeur zal worden gegeven boven het gelijksoortig toekomstige goed. M. a. w. het onmiddellijk beschikbare goed zal in dat geval voor den waardeerenden persoon de grootste individueele waarde hebben.

Intusschen niet om eene hoogere *individueele* waardeering van tegenwoordige goederen is het ons te doen bij ons onderzoek, maar om de grootere algemeene ruilwaarde van tegenwoordige boven toekomstige goederen. Maar nu weten wij, dat wij voor de verklaring der ruilwaarde moeten teruggaan naar de individueele waardeschattingen, aangezien deze op hun beurt aan de ruilwaarde ten grondslag liggen. En daarom zullen wij gaan onderzoeken, welke redenen iemand zooal kan hebben, om een goed hooger te waardeeren, wanneer hij het onmiddelijk verkrijgt, tegen dat hij het eerst in de toekomst verkrijgt, om in aansluiting daarmede de talrijkheid der gevallen te onderzoeken, waarin dergelijke redenen tot hoogere waardeering van tegenwoordige goederen zich doen gelden.

Eene voor de hand liggende reden hiertoe kan gelegen zijn in een bijzonder risico aan de verkrijging van toekomstige goederen verbonden. Is zulks het geval, dan behoeft het geen verder betoog, dat natuurlijk reeds uit dien hoofde aan de onmiddellijke verkrijging van een gelijk aantal der betreffende goederen de voorkeur zal worden gegeven.

Wij willen echter bij ons verder onderzoek het bestaan van een dergelijk bijzonder risico ten aanzien van de verkrijging van toekomstige goederen buiten beschouwing laten. En wel omdat ons doel er op gericht is, uitsluitend de invloed van het tijdselement als zoodanig na te gaan. Het dragen van een bijzonder risico leidt tot het genot van eene zgn. risicopremie, hetwelk buiten het eigenlijke renteverschijnsel omgaat.

Bij het aangeven der oorzaken, welke tot eene hoogere individueele waardeering van tegenwoordige goederen als zoodanig boven toekomstige goederen kunnen leiden, zullen wij de indeeling volgen, gelijk deze door von Böhm-Bawerk gegeven is. Deze verdeelt die oorzaken in drie groepen.

I. Een eerste oorzaak is hierin gelegen, dat er personen zijn, die kunnen verwachten, in de toekomst beter verzorgd te zijn dan in het heden. Zoo b.v. wanneer iemand getroffen wordt door tijdelijken tegenspoed. Hetzelfde kan gelden voor hen, die aan het begin staan hunner loopbaan, die eene rijke erfenis te wachten hebben en meer dergelijke gevallen. Door zulke personen zullen tengevolge van die verhouding van behoefte en dekking in het heden en in de toekomst toekomstige goederen *minder* geschat worden, dan tegenwoordige.

II. Een tweede oorzaak is de *onder*schatting van toekomstige behoeften, een psychologisch verschijnsel, dat bij verkwisters, zoo ook bij kinderen en onbeschaafde natuurmenschen het sterkste tot uiting komt. Ongetwijfeld zal bij dezulken de neiging, om de onmiddellijk te bevredigen behoeften onevenredig hooger te schatten dan toekomstige behoeften, op hun waardeschatting een grooten feitelijken invloed uitoefenen. Dat daarnaast ook bij de meeste andere personen deze neiging om de toekomst te onderschatten zelden geheel afwezig is, is evenmin te ontkennen. In hoeverre deze neiging in het algemeen boven meer rationeele redenen de overhand behoudt, zal straks nader ter sprake komen. Momenteel zij volstaan met er op te wijzen, dat eene hoogere waardeering van tegenwoordige goederen als gevolg van dit psychologisch verschijnsel ongetwijfeld in individueele gevallen voorkomt en als zoodanig vermelding verdient.

In verband met deze tweede oorzaak tot eene hoogere waardeering van tegenwoordige goederen maakt von Böhm—Bawerk ook gewag van de kortheid en onzekerheid van het leven. Deze laatste factor toch vermeldt hij als zijnde op zijne beurt een der „Teilgründe" voor het bestaan van het besproken psychologisch verschijnsel, naast twee andere „Teilgründe": a. de gebrekkigheid van 's menschen voorstellingsvermogen en b. de zwakheid van den menschelijken wil om aan den drang van het oogenblik te weerstaan.

Volkomen accoord, voor wat de beide laatste factoren betreft, maar met de kortheid en onzekerheid van het menschelijke leven komt hij op geheel ander terrein. Ongetwijfeld zal deze laatste omstandigheid de oorzaak zijn, dat een ieder een goed, dat eerst na geruimen tijd verkregen wordt, lager zal waardeeren, dan wanneer hij het onmiddellijk verkrijgt. Maar hier is geen sprake meer van onderschatting (*te lage* schatting), maar van eene logisch zeer wel gefundeerde *lagere* schatting van eerst na langen termijn te wachten goederen; een onderscheid, dat terecht eveneens door von Böhm-Bawerk zelf nadrukkelijk gemaakt wordt. [1])

Wij meenen daarom, dat deze laatste „Teilgrund" liever als een geheel afzonderlijke „Hauptgrund" moest zijn vermeld, maar eenvoudigheidshalve willen wij ons aan de indeeling van von Böhm-Bawerk houden en onder deze rubriek II, ook van de onzekerheid van het leven melding maken. Opgemerkt zij intusschen nog ten aanzien van dezen factor, dat hij slechts geldt bij een waardevergelijking op langen termijn. Op korten termijn zal de onzekerheid van het leven bij een normaal gezond mensch van geen invloed zijn op de waardeering van toekomstgoed. Vrijwel niemand zal daarom 100 over een jaar te ontvangen guldens lager waardeeren, dan 100 hedenguldens, omdat hij over een jaar misschien niet meer leven zal. [2]) Een juiste grens, waar deze factor begint te werken, is natuurlijk niet te trekken.

III. De derde oorzaak, waardoor iemand tot een hoogere waardeering van tegenwoordige goederen komen kan, is hierin gelegen, dat de beschikking over aanwezige goederen in staat stelt, om langere productiewegen in te slaan, dan zonder dien mogelijk ware.

Immers over hoe meer aanwezige goederen men beschikt, zij het genotsgoederen of kapitaalgoederen, des te langer tijd zullen de loopende behoeften gedekt zijn en daardoor wordt men in staat gesteld, zich in den tusschentijd op de

---

[1]) Zie Positive Theorie bl. 452, noot 2, waar hij ook zijnerzijds verklaart, dat de „(fehlerhafte) Unterschätzung", welke het wezen der tweede oorzaak uitmaakt, „genau betrachtet" niet ten aanzien van die eene „Teilgrund" van toepassing is.

[2]) Aldus ook von Böhm-Bawerk. Pos. Theorie bl. 449.

vervaardiging van steeds meer kapitaalgoederen toe te leggen, of hetgeen hetzelfde wil zeggen, om steeds langer productieomwegen in te slaan. [1]) Als gevolg van deze omstandigheid zal ons blijken, dat om technische redenen de beschikking over tegenwoordige goederen in staat stelt, in onze behoftebevrediging beter te voorzien, dan zulks eerst bij latere beschikking het geval is. Zoodat ook tegenwoordige goederen uit dien hoofde eene grootere beteekenis hebben voor onze behoeftebevrediging, dan toekomstige goederen van gelijke soort en aantal.

Eene uitvoerige toelichting is hier gewenscht.

Toen in het vorige hoofdstuk de in technisch opzicht door het kapitaal gespeelde rol ter sprake kwam, wezen wij er reeds op, hoe de aanwending van kapitaal, of m.a.w. het inslaan van productieomwegen, mogelijkheden schept, welke ons anders zouden ontgaan De kapitaalhulp maakt tot dusverre ongebruikte natuurkrachten aan de menschen dienstbaar en aldus worden den menschen zekere technische voordeelen verschaft door de kapitaalhulp, nieuwe technische mogelijkheden geopend. Het kapitaal wordt, om zoo te zeggen, tot een verlengstuk van de zwakke menschenhand. Wij willen nu nog eens nader gaan onderzoeken, *waarin die technische voordeelen bestaan.*

Het is een elementair ervaringsfeit, dat wel door niemand ontkend zal worden, dat met behulp van kapitaal hetzij goederen voort te brengen zijn, welke anders niet voortge-

---

[1]) Kan men het bovengaande niet eenvoudiger zeggen, door de derde oorzaak kortweg terug te brengen tot de mogelijkheid, om de goederen, waarover men beschikt, aan te wenden en met voordeel aan te wenden voor productieve doeleinden ? In dit geval ware de boven gegeven constructie slechts noodelooze omhaal van woorden. Dit is echter niet zoo. Wij dienen ons hier van onze woordenkeuze scherp rekenschap te geven. Wanneer men de eenvoudiger redactie kiest, dan kan zulks inhouden, dat het voordeel der tegenwoordige goederen bestaat in eene vroegere, maar overigens *gelijke* wijze van aanwending bij de productie. Het boven door ons gesignaleerde voordeel houdt echter in, dat de onmiddellijk beschikbare goederen in staat stellen, deze op *andere* wijze bij de productie aan te wenden dan de eerst op een later tijdstip beschikbare goederen, aldus dat zoowel bij de aanwending van de onmiddellijk, als ook van de later beschikbare goederen het productieproces op eenzelfde toekomstig moment beeindigd wordt ; in het eene en het andere geval het eindproduct dus tezelfder tijd verkregen wordt. In het verloop der volgende bladzijden zal zulks worden toegelicht.

bracht zouden kunnen worden, hetzij goederen, die ook zonder kapitaal zouden te verkrijgen zijn, met minder moeite zijn voort te brengen dan voor dien. Houden wij ons voorloopig aan het laatste geval, want hierbij doet zich de aard van de kapitaalhulp in zijn gemakkelijkst te controleeren vorm kennen. Wij zullen dan eens nader toezien, wat zulks inhoudt: dit voortbrengen met minder moeite mét, dan zonder kapitaalhulp.

Om te beginnen zij opgemerkt, dat het juist gezegde slechts de populaire weergave is van de bekende economische wet, dat mét kapitaal een grooter product te verkrijgen is per productie-eenheid dan zonder kapitaal, en het product per gelijke productie-eenheid steeds zal aangroeien, wanneer men met meer kapitaal is uitgerust.

Ter verduidelijking van dit laatste zullen wij in een zoo eenvoudig mogelijk voorbeeld aangeven, hetgeen zich bij de kapitalistische voortbrenging afspeelt. Daartoe nemen wij onze toevlucht tot het klassieke voorbeeld van Roscher.

Roscher brengt in zijne „Grundlagen der Nationalökonomie" een primitieven visscher ten tooneele, wien alles wat de natuur rondom hem verschaft, vrij ter beschikking staat. Nemen wij aan, dat deze visscher in staat is met zijne handen dagelijks gemiddeld 3 visschen te vangen; dit maakt zegge in een jaar 1000 visschen. Onze visscher besluit nu netten te gaan knoopen, waartoe hij echter eerst in staat wordt gesteld, nadat hij zich verzekerd heeft van een voldoend aantal visschen, om gedurende een zekeren tijd, zegge een half jaar, van de verdere onmiddellijke verkrijging van visschen af te zien en in de plaats daarvan zijn arbeid aan het knoopen der netten te besteden.

Het ligt voor de hand, dat hij in het tweede halfjaar dagelijks met behulp dezer netten gemiddeld veel meer visschen zal vangen dan voorheen, nemen wij aan 30 in plaats van 3 visschen. Aldus zal hij bij de boven aangenomen cijfers over het geheele jaar tenslotte toch nog het vijfvoud der visschen vangen, welke hij anders verkregen had. Wanneer wij nu eenvoudigheidshalve ook nog aannemen, dat de in het eerste halfjaar vervaardigde netten na een half jaar versleten zijn, en derhalve geheel in visschen zijn

„omgezet", dan geeft ons voorbeeld het volgende resultaat.

Een jaar arbeid, gericht op deze onmiddellijke verkrijging van genotsgoederen, verschaft den visscher een opbrengst van 1000 visschen.

Een half jaar indirecte arbeid, d. i. arbeid besteed aan de vervaardiging van kapitaal, gevolgd door een tweede halfjaar directen arbeid, dus in totaal eveneens een jaar arbeid verschaft den visscher 5000 visschen. Het verschil is slechts, dat hij nu een half jaar lang op de verkrijging der visschen heeft moeten wachten, maar dit wachten werd ruim beloond.

De omstandigheid, dat de visscher het eerste halfjaar aan de vervaardiging van kapitaal heeft besteed, in plaats van zijn arbeid voor de onmiddellijke verkrijging van genotsgoederen te blijven bestemmen, kan ook aldus worden weergegeven, dat de visscher *een productieomweg heeft ingeslagen*, eene uitdrukking, welke wij reeds meermalen hebben ontmoet.

Derhalve : het inslaan van den boven beschreven productieomweg door den visscher, heeft tot gevolg gehad, dat per gelijke productie-eenheid, i. c. per jaar arbeid, een vijfmaal grooter product verkregen is, dan vóór dien.

Wij vertrouwen door dit voorbeeld onze bedoeling voldoende duidelijk te hebben geïllustreerd, wanneer wij zeggen dat het inslaan van een productieomweg een meeropbrengst verschaft per gelijke productie-eenheid, of kortweg dat het inslaan van een productieomweg een meeropbrengst verschaft.

Ons voorbeeld heeft echter nog eene andere strekking dan de bedoeling te verduidelijken van juist gemelde woorden. De in het voorbeeld opgenomen cijfers zijn namelijk in zooverre niet geheel willekeurig gekozen, dat zij in beeld brengen — zij het wellicht in overdreven mate — het algemeene ervaringsfeit, dat het inslaan van een productieomweg inderdaad geregeld met de verkrijging van een meeropbrengst in boven gemelden zin pleegt gepaard te gaan. Straks komen wij hierop nader terug, om nu ons voorbeeld een stap verder te vervolgen.

Onze visscher besluit, om in plaats van een half jaar een geheel jaar aan het knoopen zijner netten te besteden. Hij gaat nu namelijk zijne netten sterker maken dan voorheen. Wij nemen aan, dat tengevolge van deze handelwijze zijne

netten niet reeds na een ½ jaar versleten zijn, maar eerst na 2 jaren. Terwijl wij voorop stelden, dat de vischvangst met behulp van netten, den vissscher het tienvoudige opbrengt van de vischvangst zonder netten, toont een kleine rekensom aan, dat onze visscher per arbeidsjaar zal vangen ⅓ van 20.000 visschen = 6666 visschen. Immers gedurende een jaar werkt hij aan de netten, en gedurende de twee daaropvolgende jaren vangt hij 20.000 visschen, waarna de netten versleten zijn en hij van voorafaan moet beginnen.

Toen hij nog de minder sterke netten gebruikte, welke hij ieder jaar vernieuwen moest, was de opbrengst per arbeidsjaar echter slechts 5000 visschen. Per productie-eenheid verkrijgt hij in het tweede geval, tengevolge van het inslaan van een *langeren* productieomweg, dus wederom een grootere opbrengst dan toen hij den minder langen productieomweg insloeg. Dit nu komt, doordat wij in ons voorbeeld hebben aangenomen, dat de dubbele arbeid, aan het knoopen der netten ten koste gelegd, hunne levensduur niet dubbel zoo lang maakt, maar meer dan het dubbele. Ook deze laatste cijfergroepeering is natuurlijk weer geheel willekeurig, maar in zooverre weer is zij niet louter hypothetisch, dat er eene feitelijk bestaande tendenz in ligt uitgedrukt. In de praktijk toch blijkt, dat wil men een of ander product vervaardigen, twee of driemaal zoo duurzaam als voorheen, het in de meerderheid der gevallen niet noodig is, er twee of driemaal zooveel arbeid en in het algemeen twee of driemaal zooveel kosten aan te besteden, maar dat men in verhouding met minder kan volstaan.

Denk b.v. aan twee huizen, welke in alle opzichten identiek zijn, behalve dat het eene door solieder bouw een zooveel langer bestaansduur zal hebben dan het andere. Elke architect kan u zeggen, dat door aan het eene huis dubbel zooveel materialen en arbeid te besteden als aan het andere, de levensduur tengevolge daarvan met heel wat meer dan het dubbele zal verlengd worden. In het onbegrensde gaat dit ongetwijfeld niet op, maar wij nemen slechts, wat zich in de praktijk pleegt voor te doen. Want wij hebben hier weer te doen met een geregeld terugkeerend verschijnsel, dat intusschen evenzeer geldt voor tallooze andere gevallen en het is deze ondervinding, welke

tot de uitdrukking „duurkoop, goedkoop", geleid heeft.

Het bestaan van zulk verschijnsel is niet te bewijzen, het berust uitsluitend op de ervaring. Daarnaast zijn er ongetwijfeld ook wel gevallen, waarin het bovengezegde niet opgaat, maar deze gevallen verhouden zich tot de eerste als uitzondering op den regel.

Wij maken echter van dit verschijnsel voornamelijk slechts daarom gewag, aangezien het parallel loopt [1]) met een geheel gelijksoortig verschijnsel, voor de praktijk van nog verder strekkende beteekenis, maar waarvan de evidentie in concretis minder gemakkelijk is aan te toonen. Wij kunnen namelijk in het algemeen constateeren, dat niet slechts de aanwending van duurzamer kapitaalgoederen, gelijk in ons bovengaand voorbeeld, gepaard gaat met een meeropbrengst per eenheid productiemoeite, maar dat evenzoo verbeteringen in de productiemethode geregeld tot gelijk resultaat van een meeropbrengst plegen te leiden. Wij zouden dit kunnen illustreeren door onzen visscher in plaats van sterker netten, netten volgens een verbeterd systeem te laten vervaardigen, b.v. met dichter mazen en daarbij geheel hetzelfde gevolg doen intreden, als boven geschilderd.

Ofwel wij kunnen aannemen, dat de visscher zich gaat toeleggen op de vervaardiging van een boot. Nu zal de productieomweg twee jaren in beslag nemen, echter zal de visscher op deze wijze kans zien, de opbrengst per arbeidsjaar nog meer op te voeren, b.v. tot 7500 visschen. En de ervaring toont eveneens aan, dat practisch elke opvolgende productieverbetering ook door een verdere meeropbrengt gevolgd wordt, *zij het in steeds afnemende mate.* Op dit laatste punt, dat eveneens inhaerent is aan het door ons beproken verschijnsel van de voordeelige productieomwegen, komen wij straks nog terug.

Tenslotte vereischt ons voorbeeld nog in een laatste opzicht eene aanvulling. Wij hadden tot dusverre den arbeid als eenigen economischen productiefactor beschouwd, daar wij aannamen, dat den visscher alles, wat de natuur rondom hem bieden kan, vrij ter beschikking stond. Nemen wij nu

---

[1]) Eveneens door von Böhm-Bawerk wordt het besproken verschijnsel behandeld als: „Eine wichtige Parallelerscheinung der kapitalistische Produktionsumwege". Zie Positive Theorie blz. 162 v.

echter aan, dat het materiaal, voor het knoopen der netten benoodigd, economisch beschouwd niet „vrij" is en onder de economische goederen, met name onder de kapitaalgoederen is te rangschikken. Het is duidelijk, dat nu ook in economisch opzicht een gedeelte van de opbrengst aan deze originair ingezette kapitaalgoederen moet worden toegerekend ; welk gedeelte laten wij hier verder buiten beschouwing. Wij dienen nu onze stelling in dezen zin uit te breiden, dat wij onder de meeropbrengst, welke met elke verdere productieverlenging gepaard blijkt te gaan, een meeropbrengst per gelijke arbeids- én kapitaaleenheid hebben te verstaan.

Ziehier het ervaringsfeit toegelicht, dat met elken nieuw ingeslagen productieomweg, mits doelmatig gekozen, als regel de verkrijging van een steeds grooter meeropbrengst per arbeids- en kapitaaleenheid verbonden is. Deze meeropbrengst kan bestaan, zoowel in de toeneming van de kwantiteit als de kwaliteit der voortgebrachte goederen. Soms ook worden tengevolge van een nieuwen productieomweg goederen verkregen, welke voordien in het geheel niet te verkrijgen waren. In dat geval is de ingeslagen productieomweg zoozeer de betere, dat het de eenige weg is, om tot het doel te geraken.

Wij maakten hier boven het voorbehoud, dat de ingeslagen productieomweg doelmatig gekozen moet zijn. Men zou kunnen opmerken, dat dit de geheele zgn. wet van een meeropbrengst bij verlenging der productieperiode niets zeggend maakt. Het blijkt echter eveneens weer uit de praktijk, dat aan de ondernemers eene selectie inzake den te nemen productieomweg zeer wel is toevertrouwd. Zoodat te constateeren is, dat meerendeels de feitelijk ingeslagen productieomwegen ook werkelijk doelmatige productieomwegen zijn, waarbij dan het bekende gevolg intreedt.

Op nog één punt, reeds boven terloops aangeroerd, moeten wij ten slotte de aandacht vestigen. Elke productieomweg gaat wel als regel gepaard met een meeropbrengst, maar de meeropbrengst stijgt bij elke verdere productieverlenging in steeds afnemende mate. Ook dit laatste valt niet als een axioma te bewijzen, maar is eenvoudig als een ervaringsfeit te aanvaarden. In het geval van den visscher lijkt het wel

reeds meer dan waarschijnlijk, dat de eerste productieomweg, het in gebruik nemen van netten, van veel ingrijpender invloed was ten aanzien van de opbrengst van de vischvangst, dan latere verbeteringen in de netten, en gelijke ervaring vindt men in groote lijnen terug in het geheele productieproces voor elke opvolgende productieverlenging. In groote lijnen ! Het is mogelijk, dat door een nieuwe uitvinding de mogelijkheid van een meeropbrengst in eens geweldig stijgt en ook zal voor elk stadium der techniek en voor elke tak van bedrijf de proportioneele afname van de meeropbrengst verschillend zijn. Een en ander belet echter niet, dat hier een zekere regelmaat te herkennen valt.

Men kan zich overigens van de zgn. „wet van de verminderende meeropbrengst" eene plastische voorstelling maken, wanneer men terugdenkt aan de beschrijving, welke wij van het kapitaal als productiefactor in een vorig hoofdstuk gegeven hebben. Steeds nieuwe natuurkrachten worden bij het toenemend gebruik van kapitaal opgevangen, zeiden wij daar. Nu zullen eerst die natuurkrachten worden opgevangen, welke het dichtste onder 's menschen bereik liggen en daarbij het meeste effect sorteeren voor de behoeftebevrediging. Dit is de eerste meest loonende productieomweg. Geleidelijk aan is het steeds moeilijker, ofschoon toch nog wel loonend, om nieuwe waardevolle natuurkrachten te bereiken : de door latere productieomwegen aan den mensch ondergeschikt gemaakte natuurkrachten worden steeds minder effectief : de meeropbrengst daalt.

Schijnen er dus steeds voordeelen aan verbonden te zijn — al is het in afnemende mate — om de bestaande productieperiode te verlengen, de mogelijkheid hiertoe wordt beperkt door eene andere omstandigheid, welke evenzeer aan elke productieverlenging verbonden is en, evenals de juist beschreven eerste omstandigheid van de meeropbrengst, voor het vervolg onzer studie van vergaanden invloed zal blijken. Deze tweede omstandigheid is hierin gelegen, dat gelijk het woord zelf reeds aangeeft elke productieomweg tijd kost- De kapitalistische productiewijze is winstgevend, maar tijdroovend ; zij kan meer en betere genotsgoederen verschaffen, maar op een later tijdstip.

Wanneer wij zeggen, dat als algemeene regel slechts aan een productie*verlenging* — verlenging namelijk in tijd — een meeropbrengst aan goederen verbonden is, schetsen wij ook hier wederom slechts de werkelijkheid, zooals zij zich in groote lijnen voordoet. Wij willen immers niet ontkennen dat er wel voorbeelden zijn te vinden, waarbij een productieomweg niet slechts beter, maar ook sneller tot het gewenschte doel leidt. Door von Böhm-Bawerk wordt als elementair voorbeeld aangehaald, dat iemand, die de vruchten wil hebben van een hoogen boom, daarin vermoedelijk spoediger zal slagen, wanneer hij eerst een tak van een anderen boom afsnijdt en daarmede de vruchten naar beneden slaat, in plaats van in den boom te klimmen en de vruchten met de hand te plukken. [1])

Zoo kunnen nieuwe uitvindingen niet slechts de meeropbrengst plotseling sterk doen stijgen, gelijk wij reeds vroeger opmerkten, maar ook de plotselinge mogelijkheid scheppen om een bestaande productieperiode aanzienlijk te *bekorten*. Ook deze soort gevallen verhouden zich echter tot de overigen als uitzondering tot den algemeenen regel. [2]) Het is ook hier voor ons doel voldoende, wanneer men slechts het bestaan van zekere algemeene tendenzen aanneemt en daartoe behoort ongetwijfeld eveneens, dat het productieproces in zijn geheel bij de toename van het kapitaalgebruik een steeds aangroeiende verwijdering heeft te zien gegeven van het stadium, waarin „van de hand in den tand" geleefd werd. Men moet zich hier wel weer bepalen tot een min of meer vaag beroep op de algemeene ervaring ; eene op statistische gegevens berustende bewijsvoering zou hier uiteraard al zeer moeilijk denkbaar zijn.

Er is wel eens opgemerkt, dat de praktijk juist eene versnelling, d. i. bekorting van het productieproces zou uitwijzen, als gevolg van de moderne techniek en de daardoor gebrachte arbeidsbesparing. Dit kan echter alleen dan aldus lijken, wanneer men de lengte der productieperiode uitsluitend beoordeelt, naar hetgeen de laatste stadia der productie te zien geven. Eene rotatiepers kan in uiterst korten tijd

[1]) Pos. Theorie blz. 149.

[2]) In dit verband zij ook verwezen naar Pos. Theorie Exkurs II.

couranten drukken. Maar men moet daarbij ook den tijd in rekening brengen, welke benoodigd is voor den aanmaak der arbeidbesparende machines zelf, benevens den tijd, benoodigd voor de materialen, waaruit de machines op hun beurt vervaardigd zijn, enz. De oorzaak, waardoor zulks over het hoofd kan worden gezien, is gelegen in de ingewikkeldheid der hedendaagsche productie, waarbij de onderlinge samenhang der verschillende productiegroepen te loor gaat. De drukker koopt de rotatiepers kant en klaar en geheel ontgaat hem, hetgeen tot vervaardiging der machine is voorafgegaan.

Wanneer wij het besprokene samenvatten, dan is ons dus gebleken, dat als regel voor den ondernemer een voordeeliger productiemethode samenvalt met een langere productiemethode d.i. eene productiemethode, waarbij het eindproduct langer op zich laat wachten. Op gevaar af, van breedsprakigheid te worden beschuldigd, hebben wij ernaar gestreefd, den lezer de beteekenis en de gevolgen van het inslaan van productieomwegen zoo duidelijk mogelijk voor oogen te brengen. De uitdrukking toch : „meeropbrengst verbonden aan een productieomweg" is eensdeels zoo abstract, anderzijds onttrekt zich het daarmede aangegeven verschijnsel zoozeer aan de onmiddellijke waarneming, tengevolge van de ingewikkeldheid van het hedendaagsche productieproces, dat hier aan het voorstellingsvermogen geen lichte eisch wordt gesteld. Toch is een juist begrip, wat met de boven vermelde uitdrukking bedoeld wordt, ten eenenmale onmisbaar voor de verklaring van het renteverschijnsel, reden waarom wij liever de kans liepen hier te veel dan te weinig te zeggen.

De conclusie is nu als volgt : Over hoe meer goederen men in het heden beschikt, in des te ruimer mate is men in staat, langer, d. i. voordeeliger productiewegen in te slaan. Tengevolge daarvan geniet eene gegeven hoeveelheid goederen, die heden beschikbaar is, technisch den voorrang boven eene gelijke hoeveelheid dier goederen, welke b.v. eerst over een jaar beschikbaar is. Dit laatste zullen wij nog op de volgende wijze door een cijfervoorbeeld toelichten :

Stel, dat wij in 1922 over eene bepaalde hoeveelheid productiemiddelen, b.v. over een maand arbeid beschikken. Nemen wij verder aan, dat wij met deze maand arbeid,

wanneer hij gericht is op de onmiddellijke verkrijging van comsumptiegoederen, een product kunnen verkrijgen, dat wij gelijkstellen aan 10 eenheden.

Wanneer wij dezen arbeid echter bezigen bij eene éénjarige productie, dan verschaft de maand arbeid ons in 1923 een grooter product, zegge gelijk aan 20 eenheden. Volledigheidshalve zij opgemerkt, dat in dit geval, waarbij een productieomweg wordt ingeslagen, de betreffende maand arbeid die heden is ingezet, daarop nog moet worden aangevuld door anderen arbeid om het eindproduct te verkrijgen.

Hoevele metamorphosen het door onze maand arbeid direct verkregen tusschenproduct door latere bewerking ook nog moge ondergaan, zoo zal toch de arbeid op heden ingezet voor een bepaald gedeelte tot het toekomstige eindproduct bijdragen en dit gedeelte van het eindproduct hebben wij op het oog.

Wanneer nu verder de arbeid wordt ingezet bij eene tweejarige productie, zal in 1924 een product worden verkregen gelijk aan zegge 28 eenheden en, aldus voortgaande, in 1925 35 eenheden, in 1926 40 eenheden, in 1927 44 eenheden en zoo steeds een proportioneel verminderende meeropbrengst.

Na de opbrengst te hebben vastgesteld welke een in 1922 beschikbare maand arbeid verschaft, zullen wij hiermede de opbrengst gaan vergelijken, welke een eerst in 1923 beschikbare maand arbeid geven zal. Deze zal in 1922 niets kunnen verschaffen, in 1923 een product gelijk aan 10 eenheden, in 1924 een product gelijk aan 20 eenheden enz. Hieruit blijkt dus, dat een maand arbeid, in 1922 beschikbaar, op elk willekeurig tijdstip steeds een grooter eindproduct zal leveren, dan een maand arbeid eerst een jaar later beschikbaar. In 1926 b.v. zal de laatste 35 eenheden, gene 40 eenheden verschaffen. Welke productieperiode wij ook nemen, steeds zal op een gegeven oogenblik door den op heden beschikbaren arbeid een grooter product verkregen worden.

Terwijl derhalve en dit is het slot van deze lange uitweiding, met het bezit van tegenwoordige goederen op bovenomschreven wijze steeds een grooter product verkregen kan worden, is in deze, zeggen wij in navolging van von Böhm-Bawerk, technische superioriteit van tegenwoordige goederen de derde

oorzaak gelegen, om ze hooger dan toekomstige goederen te waardeeren.

Wij hebben boven dus de verschillende oorzaken opgesomd, welke iemand zoo al aanleiding kunnen geven voor zich zelf onmiddellijk beschikbare goederen hooger te waardeeren dan toekomstige goederen. Welk licht kunnen de beproken oorzaken tot individueel hoogere waardeering van tegenwoordige goederen ons nu verschaffen ten aanzien van de tot standkoming eener hoogere *marktwaarde* van tegenwoordige goederen boven toekomstige?

Wij kunnen hierover het volgende zeggen: wil er van een hoogere marktwaarde van tegenwoordige goederen sprake zijn, dan moet onder de inwerking van boven besproken oorzaken een algemeen overwicht ontstaan van de vraag naar tegenwoordige goederen boven het aanbod ; m. a. w. de hoogere waardeering van tegenwoordige boven toekomstige goederen moet *algemeen* zijn. Slechts dan zal er ook een grootere marktwaarde van tegenwoordige goederen tot stand komen.

Maar zelfs, wanneer wij zouden weten, dat onder inwerking van de drie oorzaken gezamenlijk eene algemeen hoogere waardeschatting van tegenwoordige goederen tot stand komt, zijn we er nog niet. Tot het juiste begrip van ons vraagstuk moeten wij de rol kennen, welke onderscheidenlijk door elke der drie oorzaken daarbij gespeeld wordt.

Wanneer bij dit onderzoek mocht blijken, dat slechts één dier oorzaken tot een algemeen hoogere waardeschatting van tegenwoordige goederen leidt, zal immers ook slechts tot die ééne oorzaak het ontstaan van het renteverschijnsel blijken te moeten worden teruggebracht.

Op de vraag nu of in deze aan elk der drie oorzaken afzonderlijk eene gelijke beteekenis kan worden toegekend, willen wij aanstonds het antwoord geven. Dit luidt o. i. beslist ontkennend. Het kan naar onze meening geen twijfel lijden, dat, zoo een hoogere marktwaarde van tegenwoordige goederen tot stand komt, het de derde oorzaak is, welke hierbij de beslissende rol speelt.

Dit aan te toonen is het doel van wat volgen gaat.

Beginnen wij de eerste oorzaak nader te bezien. De gevallen, dat daarbij eene individueel hoogere waardeschatting van tegenwoordig goed plaats heeft — wij noemden tijdelijken nood, een te wachten erfenis en dgl. — kunnen, daar zij berusten op geheel bijzondere persoonlijke omstandigheden, onmogelijk den grondslag vormen voor eene algemeen hoogere waardeschatting. Hoevelen zijn er, wier vooruitzichten voor de toekomst niet of niet noemenswaardig verschillend zijn van hunne oogenblikkelijke positie. Hoevelen ook, die zelfs met zorg de toekomst tegemoet zien, waarin zij vermoedelijk slechter verzorgd zullen zijn dan in het heden. Von Böhm-Bawerk, die meent, dat uitsluitend reeds onder de werking der eerste oorzaak de individueele waardeschattingen „offenbar" zoo zouden moeten uitvallen, dat een matig agio van tegenwoordige goederen er het gevolg van ware [1]), beroept zich dan ook nog op eene andere omstandigheid van wijder strekking, dan dat er personen zijn, die heden slechter verzorgd zijn dan voor de toekomst. Hij wijst er namelijk op, dat toekomstige goederen uiteraard slechts te gebruiken zijn voor eene toekomstige behoeftebevrediging en tegenwoordige goederen, althans voor zooverre deze bewaard kunnen worden, hetzij voor dezelfde toekomstige behoftebevrediging, hetzij ter keuze van den bezitter voor eene behoeftebevrediging aanstonds of vallende in den tijd, die aan de beschikking van het toekomstige goed voorafgaat.

Hieruit reeds aanstonds tot eene hoogere waarde van tegenwoordige goederen te concludeeren, uit hoofde dat een goed met ééne gebruiksmogelijkheid steeds in waarde zou moeten achterstaan bij een goed met gelijke gebruiksmogelijkheid en daarenboven nog — alternatief, niet cumulatief — met eene andere gebruiksmogelijkheid, ware voorbarig, want het gaat er natuurlijk niet om, of eene zaak subsidiair *talrijker* gebruiksmogelijkheden opent, dan de zaak, waarmede zij vergeleken wordt, maar of zij eene voor de behoftebevrediging *belangrijker* gebruiksmogelijkheid opent, wil zij de eerste zaak in waarde overtreffen. De minder belangrijke subsidiair openstaande gebruiksmogelijkheden immers zijn

---

[1]) Pos. Theorie bl. 444.

volgens de leer der grensnuttigheid van geen beteekenis voor de waardevorming.

Voor wat de waardeverhouding tusschen tegenwoordige en toekomstige goederen van gelijke soort en aantal betreft, is dus nog een nader onderzoek vereischt, of in de meerderheid der individueele gevallen hetzij de tegenwoordige, hetzij de toekomstige, hetzij de alternatieve — tegenwoordige of toekomstige — gebruiksmogelijkheid de belangrijkste is voor de behoeftebevrediging. Dat hier de alternatieve gebruiksmogelijkheid per se den voorrang zou hebben, is niet van zelf sprekend, maar zulks hangt nader af van concrete omstandigheden. Zoo is het denkbaar, dat het voordeel van het alternatieve gebruik niet opweegt tegen de moeite of het risico van het bewaren, gelijk zulks b.v. veelal het geval was in de Middeleeuwen, toen de „Naturalwirtschaft" nog overheerschte. Straks komen wij hierop terug. Ook is het denkbaar, dat het voordeel van het alternatieve gebruik niet opweegt tegen het nadeel van een te betalen agio voor de verkrijging van tegenwoordige goederen, al is dit agio onbeduidend. Waaruit zou volgen, dat het betreffende voordeel, aan de beschikking van tegenwoordige goederen verbonden, zeker ook niet als *oorzaak* van zulk agio kan optreden, althans niet in een overwegend aantal gevallen en evenmin een agio kan veroorzaken van eenigerlei beteekenis. Dit laatste is denkbaar niet alleen, maar wordt ook naar onze meening bevestigd door eene beschouwing van het werkelijk leven.

Hoe ten deze de opvatting van von Böhm-Bawerk is, moge blijken uit het volgende. „Sehr viele Personen," zoo verklaart hij, „die in der Gegenwart besser versorgt sind als in der Zukunft, die aber die Möglichkeit besitzen, gegenwärtige Güter dem Dienste der Zukunft aufzubehalten und überdies für die Zwischenzeit als Reservefonds zu benützen, schätzen gegenwärtige Güter den künftigen eben gleich oder gleichfalls noch etwas höher" [1])

Wanneer het nu von Böhms bedoeling is, op deze omstandigheid meer dan eene lichte voorkeur van voorzichtige personen te gronden — hetgeen zijn boven weergegeven

---

[1]) Pos. Theorie bl. 443 v.

vage uitspraak overigens niet aanstonds zou doen verwachten — maar hij er inderdaad een zelfstandige oorzaak in ziet eener uitgesproken algemeen hoogere waardeschatting van tegenwoordige boven toekomstige goederen, leidend tot eene hoogere algemeene ruilwaarde, dan meenen wij ook dit laatste, gelijk boven opgemerkt, als in strijd met de werkelijkheid te moeten verwerpen.

Na over de door hem aan de eerste oorzaak toegekende beteekenis te zijn aangevallen, noemt von Böhm trouwens zelf in eene verklarende noot de eerste oorzaak niet meer dan „einen schwach wirkenden Teilgrund" en dan feitelijk nog slechts geldend „für die geldwirtschaftliche Jetztzeit" [1]). Wat dit laatste voorbehoud betreft, is het onmiskenbaar, dat de boven besproken voorkeur voor tegenwoordige goederen, waar en zoover ze bestaat, nauw verband houdt met de alles overheerschende rol van het geld in het moderne verkeer, nevens allerlei bijomstandigheden, als de gemakkelijke overdraagbaarheid en vervoerbaarheid van het geld in zijn huidigen vorm, alsook de allerwege bestaande gelegenheid, om het geld bij banken te deponeeren. Wij komen op dit punt in ander verband nader terug.

Maar laat ons ook voor wat de „Jetztzeit" betreft met von Böhm niet langer twisten over een iets meer of minder, wanneer hij zelf van zijn kant de beteekenis der eerste oorzaak ten slotte zoo gering blijkt aan te slaan. Wij getroosten ons toch niet het theoretisch onderzoek, dat ons bezighoudt, als „Selbstzweck"; het gaat ten slotte niet om het beginsel als zoodanig, of wellicht in abstracto een agio, zij het nog zoo gering, van tegenwoordige goederen boven toekomstige uit de eerste oorzaak *afzonderlijk* — dit uitgangspunt moeten wij niet vergeten — te construeeren ware. Neen, waar het bij ons onderzoek om te doen is, is de vraag, of eene practisch naar buiten optredende grootere ruilwaarde van tegenwoordige goederen aan de werking der eerste oorzaak op zich kan worden toegeschreven. Ook al zou in abstracto het bestaan van eene algemeene meer of minder sterke voorkeur voor onmiddellijk beschikbare goederen worden toegegeven, zoolang

---

[1]) Pos. Theorie bl. 444 noot.

zulks niet leidt tot eene feitelijke algemeene vraag naar tegenwoordige goederen in ruil voor een geringer aantal toekomstige goederen, mogen wij dezen factor zonder bezwaar verwaarloozen.

Wij willen in dit verband herinneren aan het karakter van alle economisch onderzoek, hetwelk tot geen wetten kan leiden in den zin van natuurwetten met absolute gelding, maar zich nooit een ander doel kan stellen, dan het geven van tendenzen [1]). Dit geldt evenzeer op het terrein der waardevorming als elders. Deze algemeene karakteristiek van de economie, dat zij slechts tendenzen geeft, brengt mede, dat sporadische uitzonderingen op den algemeenen regel, welke bij het onderzoek van menschelijke gedragingen steeds kunnen en zullen voorkomen, buiten rekening mogen blijven, daar het anders niet mogelijk ware, ooit te geraken tot de formuleering van een gedrags*lijn*, of omtrent het menschelijk handelen onder bepaalde gegeven omstandigheden ooit eene voorspelling te doen. Aldus zijn abnormale waardeoordeelen als van verkwisters of kinderen gelijk straks nog ter sprake komen bij het opsporen van de verschijnselen, welke de marktwaarde beheerschen, te verwaarloozen. Gelijk men nu abnormale waardeoordeelen buiten rekening kan laten, is hetzelfde van toepassing ten aanzien van wellicht normale, nu practisch onbeteekenende invloeden.

Evenmin van doorslaande beteekenis voor het tot stand komen eener hoogere marktwaarde van tegenwoordige goederen is de tweede reden, zoover deze is terug te brengen tot eene onderschatting van de toekomst. Men kan het uit psychologisch oogpunt een zeer belangrijk verschijnsel achten, ook voor de praktisch economische gedragingen niet geheel zonder gevolg, dat bij de meeste menschen eene *neiging* bestaat, om de toekomst ter wille van het heden te onderschatten. De juiste uitwerking dezer psychologische onderschatting valt slechts te gissen en niet te constateeren. Even zeker echter als het ons voorkomt, dat dit verschijnsel niet zal nalaten zijn diepe sporen achter te laten in de gedragingen van bepaalde categorieën van personen, als kinderen, verkwisters, natuurvolken, even zeker komt het ons voor, dat

[1]) Verg. Pierson, Leerboek bl. 32 v.v.
[2]) Pos. Theor. bl. 452.

de algemeene waardeering der „wirtschaftende" menschheid en de daaruit voortspruitende ruilwaarde der goederen niet op een, louteren, psychischen drang gebaseerd kan worden. De mensch is voor alles een redelijk wezen en zijne waardeschattingen worden — boven gemelde uitzonderingsgevallen daargelaten — getroffen op redelijke gronden. Daar mede bedoelen wij niet, te zeggen, dat deze waardeoordeelen altijd samen zullen vallen met eene intrinsieke nuttigheid der dingen; immers zij kunnen ook steunen op de zeden, gewoonten, mode en dgl. Doch de menschelijke waardeoordeelen zijn gemotiveerd in dien zin, dat zij steeds steunen op objectieve, niet louter subjectieve gronden. [1])

Daarom kunnen wij evenmin ten aanzien van deze tweede oorzaak de opvatting van von Böhm deelen, dat een systematische onderschatting, eene *te* lage schatting, gelijk hij zelf nader specificeert, beslissend zou kunnen zijn voor eene algemeene hoogere waardeering van toekomstige goederen. [2]) De consequentie waarin von Böhm-Bawerk zelf met zijn stelling overigens vervalt, door eenerzijds te spreken van eene *te* lage schatting, hetgeen dus het bestaan van de menschelijke rede als een de menschelijke handelingen beheerschende maatstaf impliceert, en daarnaast het ontstaan van eene algemeene ruilwaarde op die te lage, dit is dus onredelijke schatting te gronden, is dan deze, dat hij niet slechts van het bestaan der menschelijke rede abstraheert, maar den invloed ervan als algemeene maatstaf van het menschelijke handelen miskent [3]). Niet ten onrechte wordt dan ook door Sax opgemerkt naar aanleiding van de beschouwingen van von Böhm ten aanzien der tweede oorzaak: „Die leichtsinnigen Schuldenmacher haben es sich wohl nicht traümen lassen, dasz ihre Handlungsweise zu einer tief gründigen Analyse ihrer Seelenzustände Anlasz geben und von so weitreichender Bedeutung für die Volkswirtschaft sein sollte." [4])

---

[1]) Aldus ook Tummers in de Studiën Sept. 1921, bl. 217—218.

[2]) Pos. Theorie bl. 445.

[3]) In dit verband schijnt Von Böhm-Bawerk zich niet geheel gelijk te blijven, waar hij het elders heeft over „die Denkanforderungen der Schätzungspraxis", waarbij het waardeeren van den mensch op redelijke gronden scherp in het licht wordt gesteld. Pos. Theorie bl. 340 v.v.

[4]) Sax. Der Kapitalzins, bl. 37.

Voor wat nog de onzekerheid van het menschelijk bestaan aangaat, werd reeds opgemerkt, dat deze voor goederen, die eerst na zeer langen termijn te wachten zijn, niet eene onderschatting, eene te lage schatting, maar eene logisch noodzakelijke lagere schatting te weeg brengt. Voor een algemeen waardeverschil tusschen tegenwoordige en toekomstige goederen op korten termijn echter, gelijk dit praktisch bij het renteverschijnsel in zijne algemeenheid tot uiting komt, heeft de onzekerheid van het menschelijke leven geenerlei zelfstandige beteekenis. [1]) Slechts in die gevallen, waarbij een waardeverschil tusschen tegenwoordige en toekomstige goederen of diensten op langen termijn tot uiting komt — gelijk wij nader zullen bevinden, dat geschiedt bij de waardevorming van grond, huizen en andere duurzame goederen van langen bestaansduur — zou deze factor op zich, ook bij ontstentenis van andere factoren zijn invloed doen gelden.

Wat eindelijk de laatste door ons besproken oorzaak tot hoogere waardeering van tegenwoordige goederen betreft, hier vinden wij ongetwijfeld een objectieve steeds aanwezige factor, welke noodwendig tot een algemeen hoogere waardeering van tegenwoordige goederen leiden moet. Steeds kunnen met tegenwoordige goederen nieuwe loonende productieomwegen worden ingeslagen.

Men zou kunnen vragen of deze mogelijkheid feitelijk wel in onbegrensde mate bestaat. [2]) Theoretisch zou het voorzeker denkbaar zijn, dat op een gegeven oogenblik alle technische mogelijkheden in die mate waren „uitgebuit", dat verdere productieverlenging geen baat meer zou kunnen brengen. Praktisch kunnen wij echter zeggen nog ver van het oogenblik verwijderd te zijn, waarop zulk een toestand zal intreden. Hoever zijn wij er immers nog van af, dat elke tak van bedrijf met technische volkomenheid is uitgerust. Hoeveel is er nog te verrichten ten aanzien van aanleg of verbetering van wegen en sporen, de meer intensieve be-

[1]) Zie t.a.p. bl. 56.

[2]) Niet te verwarren met het bovenstaande is de vraag of *gegeven een bepaalde rentevoet* verdere productieverlenging loonend is. Deze vraag welke verband houdt met de verminderende meeropbrengst bij elke verdere productieverlenging, laten wij hier buiten beschouwing, daar wij het bestaan der rente nog niet presumeeren.

bouwing en de ontginning van gronden enz., allen voorbeelden van nieuwe productieomwegen.

De derde oorzaak en deze alleen is alzoo doorslaggevend voor de tot stand koming van een geregelde grootere marktwaarde van tegenwoordige goederen. Deze derde oorzaak, de mogelijkheid om een langeren en daarmede voordeeliger productieomweg in te slaan, aan te duiden door de uitdrukking productiviteit van het kapitaal, heeft op zich zelf geenerlei bezwaar. Immers het inslaan van een nieuwe productieomweg valt samen met, is slechts mogelijk door de aanwending van nieuw kapitaal in de productie. Het komt dus praktisch op hetzelfde neer, of men zegt, dat een productieomweg wordt ingeslagen, dan wel, dat kapitaal bij de productie wordt aangewend. Een nadere verklaring houdt deze term productiviteit van het kapitaal echter nog niet in, zoolang niet is uiteengezet, waarin de door het kapitaal gespeelde rol ten slotte bestaat.

Toch willen wij met het voorafgaande allerminst *alle* beteekenis ten aanzien van het renteverschijnsel aan de beide eerste oorzaken ontzeggen. Er dient hier echter wel te worden onderscheiden tusschen ontstaan en hoogte eener meerwaarde van tegenwoordige goederen [1]). Een gedeelte van de feitelijk bestaande behoeften aan tegenwoordige goederen, nu daargelaten of het veel of weinig is, vloeit ongetwijfeld uit de beide eerste oorzaken voort en van deze voornamelijk weer uit de sporadisch voorkomende slechtere verzorging van het heden dan van de toekomst. Aldus kunnen en zullen de beide eerste oorzaken van werkelijken invloed zijn op de hoogte van het agio, zoodra dit van elders bestaat.

Tegenover hen, die tusschen het een en het ander — erkenning van de beteekenis, welke de beide eerste oorzaken hebben ten aanzien van de hoogte van het agio van tegenwoordige goederen, ontkenning van alle zelfstandige beteekenis ten aanzien van het ontstaan van het agio — innerlijke tegenstrijdig-

---

[1]) Ook Von Böhm wijst nadrukkelijk op het onderscheid tusschen de „Entstehungsgründe des Zinses" en de „Bestimmgründe seiner Höhe", daarbij er op wijzend, dat alle „Entstehungsgründe" ongetwijfeld ook „Bestimmgründe" zijn van de hoogte der rente, maar niet omgekeerd. (Pos. Theorie Exkurs XII bl. 431).

heid zouden meenen te ontdekken, zij ten overvloede, in het licht der grenswaardeleer aangetoond, dat beide conclusies zeer wel te vereenigen zijn.

Voor het ontstaan eener algemeene ruilwaarde van onverschillig welke goederen, is immers gelijk wij weten, niet voldoende de omstandigheid, dat behoefte aan die goederen bestaat, maar daarnaast is ook vereischt de zeldzaamheid, d.i. een overwicht is vereischt van de totale behoefte boven de beschikbare en als zoodanig gekende hoeveelheid.

Wat nu voor de waardevorming in het algemeen geldt, geldt ook voor de waardeverhouding tusschen tegenwoordige en toekomstige goederen. Wil eene algemeene hoogere ruilwaarde van tegenwoordige goederen boven toekomstige goederen van gelijke soort en aantal tot stand komen, dan zal de behoefte aan tegenwoordige goederen in ruil voor toekomstige grooter moeten zijn dan de voorraad. Zoo dit overwicht der behoefte niet bereikt wordt, stel de voorraad aan tegenwoordige goederen is gelijk te stellen aan 100 en de behoefte ten gevolge der beide eerste boven besproken oorzaken bedraagt niet meer dan 30, dan zal overeenkomstig het door von Böhm-Bawerk uiteengezette proces der prijsvorming [1]) een agio van tegenwoordige in ruil voor toekomstige goederen niet tot stand kunnen komen.

Wanneer nu echter ten gevolge van een derde oorzaak naast den voorraad van 100 eene behoefte ontstaat van zegge 200. dan zal daarmede een agio van tegenwoordige boven toekomstige goederen zijn intrede doen. En is dit overwicht eenmaal tot stand gekomen tengevolge van de derde oorzaak, dan zullen ook de beide eerste oorzaken dit overwicht nog versterken en het agio harerzijds verder omhoog drijven. De eraan toe te kennen beteekenis is aldus slechts eene zuivere secundaire.

De tegengestelde uitspraak van von Böhm, dat de beide eerste oorzaken op zich onafhankelijk van de derde, in staat zijn eene grootere marktwaarde van tegenwoordige goederen te voorschijn te brengen, werd zoo nadrukkelijk mogelijk door hem geformuleerd. [2]) Toch geeft hij zelf daarnaast meerdere argumenten aan de hand, welke rechtstreeks tegen de

[1]) Pos. Theorie bl. 365 v.v.

[2]) Verg. vooral Pos. Theorie bl. 444, 475.

juistheid zijner eerste uitspraak zijn aan te voeren. Behalve zijn achteraf gemaakt en reeds door ons gesignaleerd voorbehoud ten aanzien van de uitwerking der eerste oorzaak, [1]) gaat hij elders zijn oorspronkelijke uitspraak nog verder verzwakken, zoowel wat betreft de zelfstandige beteekenis van de eerste, alsook van de tweede oorzaak.

Bij herhaling wijst von Böhm-Bawerk er immers op, dat voor al degenen, die niet hun geheele bezit, inclusief hun stamvermogen tot onmiddellijke consumptie bestemmen, waaronder derhalve zijn te rekenen alle vermogensbezitters, hoe gering hun vermogen ook moge zijn, het bestaan der beide eerste oorzaken niet anders dan tot eene aequivalentie zal leiden tusschen tegenwoordige en toekomstige goederen.[2]) Altijd voor zooverre het betreft eene niet te ver verwijderde toekomst, waardoor het leven van den waardeerenden persoon niet te onwaarschijnlijk wordt. [3]) Zelfs spreekt von Böhm-Bawerk in dit geval van een tendenz, om toekomstige goederen *hooger* te waardeeren, ware het niet, dat deze tendenz wordt gecompenseerd door de huidige gemakkelijke overdraagbaarheid der tegenwoordige goederen naar den dienst van de toekomst.

„Erst das Hinzutreten des dritten Grundes", zoo vat hij zijne conclusie samen, „gibt bei solchen Personen und Situation den positiven Ausschlag für den Eintritt der Wertüberlegenheit der gegenwärtigen Güter über die künftigen". [4])

Het komt ons voor, dat deze laatste uitspraak van von Böhm met zijne oorspronkelijke stelling al zeer moeilijk te rijmen is. Want letten wij wel op, wat van von Böhm's stelling over de doorslaggevende beteekenis der beide eerste oorzaken afzonderlijk nu nog overblijft.

Voor wat de eerste oorzaak betreft, daarvan wordt aldus door von Böhm de uitwerking beperkt tot de niet-kapitalisten, tot hen, die „van de hand in den tand leven", en dan nog uiteraard slechts tot dezulken, die het vooruitzicht hebben in de toekomst beter verzorgd te zijn, dan in het heden. Daar dit vooruitzicht onmogelijk anders dan sporadisch

---

[1]) Zie t.a.p. bl. 70.
[2]) Pos. Theorie bl. 453, noot. Ook bl. 519 v.v.
[3]) Ib. Exkurs XII bl. 380 noot.
[4]) Ib. Exkurs XII bl. 380, noot.

kan voorkomen, [1]) lijkt het ons werkelijk geene gezochte conclusie, wanneer men bij aanvaarding van het voorafgaande de terzijdestelling van de eerste oorzaak als „Entstehungsgrund" van eene hoogere algemeene marktwaarde van tegenwoordige goederen, van zelf sprekend acht.

Blijft dan de tweede oorzaak, waarbij von Böhm ons zou willen doen aannemen in de lijn van zijn boven weergegeven betoog, dat de niet-kapitalisten — want de anderen heeft hij immers eveneens van de uitwerking der tweede oorzaak uitgesloten — zoozeer worden voortgedreven door hunne neiging, om de onmiddellijke behoeftebevrediging zwaarder te laten wegen dan de toekomstige, dat zij daardoor algemeen bereid worden gevonden, van een deel der in de toekomst te wachten en voor hen alsdan evenzeer onmisbare behoefte bevredigingsmiddelen afstand te doen in ruil voor eene geringere hoeveelheid onmiddellijk verkrijgbare goederen. Voorwaar eene moeilijk te aanvaarden hypothese !

Over het tot stand komen van een meerwaarde ofwel agio van tegenwoordige goederen boven toekomstige tot slot nog eene korte algemeene opmerking :

Het marktverkeer brengt eene nivelleering met zich in dien zin, dat het agio zal stijgen of dalen naar gelang van het tijdsverloop dat de tegenwoordige van de toekomstige goederen scheidt. Door de werking van vraag en aanbod zal hierbij de grootte van het agio van tegenwoordige goederen in een regelmatige verhouding komen te staan tot de lengte van het juist genoemde tijdsverloop. Aan een voorbeeld verduidelijkt : Wanneer wij aannemen, dat de marktwaarde van 100 oogenblikkelijk beschikbare eenheden, zegge van 100 op heden beschikbare guldens, gelijk is aan de waarde van 105 over een jaar beschikbare guldens, dan zullen de guldens, die wederom een jaar later beschikbaar komen op hunne beurt eene evenredige waardevermindering ondergaan tegenover de eenjarige guldens, en zoo verder. Dienovereenkomstig verkrijgen wij de volgende cijfergroepeering : 100 tegenwoordige guldens

[1]) Over het verschijnsel, dat de consumptieve credietvraag van de zijde van publiekrechtelijke lichamen in de laatste jaren zulk een exceptioneel groote vlucht heeft genomen, spreken wij nader bl. 131.

= 105 eenjarige guldens = 110.25 tweejarige gulden = 115,5; driejarige guldens, enz. [1])

Wanneer deze onderlinge verhouding niet bestond, en b.v. de eerst over twee jaren beschikbare guldens plotselinge eene onevenredig groote waardevermindering vertoonden, dan zou door een soort van tijdarbitrage hieraan spoedig een einde komen [2]).

De aldus in vaste verhouding tot den tijdsduur wisselende hoogere marktwaarde van tegenwoordige goederen pleegt hare uitdrukking te vinden in een zeker percentage per jaar, in een zekeren rentevoet.

Hiermede komen wij echter op het terrein van het volgende hoofdstuk waartoe wij nu zullen overgaan.

---

[1]) Het behoeft geen betoog, dat hoe lager de waarde der toekomstige guldens komt te liggen, zulks in een des te hooger cijfer zijn uitdrukking vindt. Denkt in analogie hiermede, hoe eene waardedaling van heden-geld tegenover goederen evenzoo zeggen wil, dat men voor eenzelfde zaak een zooveel hooger bedrag aan guldens betalen moet.

[2]) Zie Pos. Th. bl. 484.

HOOFDSTUK V.

Het renteverschijnsel terug te brengen tot eene geregelde meerwaarde van tegenwoordige boven toekomstige goederen.

In dit hoofdstuk rest ons aan te toonen, dat het renteverschijnsel in al zijn vormen tot niets anders is terug te brengen, dan tot het natuurlijke waardeverschil tusschen tegenwoordige en toekomstige goederen, waarvan wij het bestaan en de oorzaak in het vorige hoofdstuk hebben uiteengezet.

Wij willen de rij openen met de geldleenrente. Dit zal op het eerste gezicht wellicht verwonderen, daar wij hier slechts te doen hebben met een afgeleiden rentevorm, welke op zijn beurt zonder moeite tot de verklaring der oorspronkelijke kapitaalrente ware terug te brengen.

Desondanks zij op het voetspoor van von Böhm de geldleenrente het eerste behandeld, omdat de door ons aangehangen rentetheorie in staat is de verschillende rentevormen zelfstandig te verklaren en het in het vorige hoofdstuk behandelde ten aanzien van de geldleenrente de eenvoudigste toepassing vindt.

Bij geldleening toch gelijk wij deze in het economische verkeer kennen, komt het waardeverschil tusschen tegenwoordige en toekomstige goederen van gelijke soort en aantal rechtstreeks tot uiting. Geldleening is een contract, waarbij een som gelds in eigendom wordt afgestaan, onder beding dat na verloop van zekeren tijd een grootere vooraf bepaalde geldsom wordt terug betaald. In het surplus, dat door de wederpartij bij geldleencontracten steeds terugbetaald pleegt te worden, openbaart zich nu rechtstreeks de in het vorige hoofdstuk besproken meerwaarde van tegenwoordig boven toekomstig goed.

Het heeft een punt van strijd uitgemaakt of het leencontract

al dan niet een ruil genoemd kan worden. [1]) Ook in een geval als dit, hangt het slechts af van een vraag van terminologie, hoe ver men het begrip ruil wil uitstrekken. Wij voor ons zien er geen bezwaar en zelfs een voordeel in, het geldleencontract een ruilcontract te noemen, een ruil van heden-geld tegen toekomstig geld, daar ons inziens op deze wijze het ware karakter van het geldleencontract het duidelijkste naar voren komt. Hoofdzaak is natuurlijk niet de benaming, maar het juiste begrip van het hedendaagsche geldleencontract te onderkennen, zijnde : eene overeenkomst onder bezwarenden titel, [2]) waarbij de eigendom van een geldbedrag wordt overgedragen en als contrapraestatie op een later tijdstip de eigendom van eenzelfde geldbedrag plus x wordt terugontvangen.

Wanneer wij geldleening een ruilcontract noemen dan verstaan wij onder ruil alle overeenkomsten, waarbij wederzijdsche eigendomsoverdracht plaats heeft. Daarmede wijken wij af van het ruilbegrip, gelijk het b.v. in het Burgerlijk Wetboek voorkomt. Hierin toch worden drie soorten van verbintenissen genoemd, waarbij wederzijdsche eigendomsoverdracht plaats heeft. Te weten koop en verkoop, zijnde een overdracht van eene zaak tegen geld (art. 1493), ruiling zijnde een overdracht van eene zaak tegen eene andere zaak (art. 1577) en verbruikleening, zijnde een eigendomsoverdracht van eene zekere hoeveelheid verbruikbare zaken — dus ook geld —, tegen even zoo vele zaken van gelijke soort en hoedanigheid (art. 1791, 1792).

Op deze omschrijving van verbruikleening komen wij nog nader terug. Voor het oogenblik zij opgemerkt, dat er voor te zeggen valt, het ruilbegrip in economischen zin ruimer te trekken en er alle overeenkomsten onder te verstaan, waarbij wederzijdsche eigendomsoverdracht plaats heeft. Ruil is dan het genus waarvan species zijn : *a.* ruil in den engen zin van ruil van goederen, uitgenomen geld ; *b.* koop en verkoop *c.* verbruikleening, waartoe speciaal geldleening behoort.

---

[1]) Zie o.m. von Böhm-Bawerk Pos. Theorie bl. 486 v.v.

[2]) Dit in tegenstelling met het leenen om niet, gelijk wij dit b.v. nog kennen in het geval van iemand, die aan zijn buurman een liter melk, of een paar brooden of eene hoeveelheid brandstoffen leent.

Bezien wij na deze terminologische uitweiding het geldleencontract nader. Wij zeiden, dat zich in de betaling van een zeker surplus door den leener eene meerwaarde openbaart van tegenwoordig goed boven toekomstig goed. De waarde van 100 onmiddellijk beschikbare guldens zal b.v. gelijk zijn aan de waarde, welke zegge 105 eerst over een jaar beschikbare guldens op heden bezitten. Men draagt dus heden f 100.— over, om na een jaar f 105.— als contraprestatie terug te ontvangen.

Maar nu doet zich in de praktijk ten aanzien van de kwijting van dit surplus eene complicatie voor. Als regel wordt n.l. aan den uitleener niet in eens terugbetaald het bedrag dat het aequivalent van de oorspronkelijke leensom vormt, maar de leener pleegt het surplus, waarmede de terug te betalen som de oorspronkelijke leensom overtreft, reeds voor de beeindiging van het leencontract in geregelde terugkeerende termijnen te voldoen, gewoonlijk in jaarlijksche of halfjaarlijksche termijnen. Na afloop van het leencontract wordt dan afzonderlijk gekweten de zgn. hoofdsom, dit is een bedrag, gelijk aan de oorspronkelijke leensom. Deze vorm van betaling doet aan den aard der leenovereenkomst echter niet het minste af. Iemand die f 100.— geleend heeft voor den tijd van 10 jaren, zou in plaats van jaarlijks zegge f 6.— te betalen en daarop na afloop van het leencontract het restant ten bedrage van f 100.—, gelijk gebruikelijk is, even goed in eens na 10 jaren een bedrag van ongeveer f 175.— kunnen terugbetalen. [1]) Terwijl in de praktijk nu steeds de eerste wijze van betaling gevolgd wordt, pleegt de grootere marktwaarde van het hedengeld in het jaarlijks te betalen deelbedrag te worden uitgedrukt. D.i. de grootere marktwaarde van het hedengeld wordt uitgedrukt in een bepaalde rentevoet van 5 of 6 % per jaar.

Nu heeft deze niet essentieele omstandigheid, dat de kwijting van de meerwaarde afzonderlijk pleegt te worden verrekend en voldaan, naast de kwijting van de hoofdsom, eene misvatting omtrent den waren aard van het leencontract in

[1]) Dat dit bedrag grooter zou moeten zijn dan fl. 160.— volgt hieruit doordat ook ten aanzien van de vroeger betaalde deelbedragen, het waardeverschil tusschen heden-geld en toekomstig geld op zijn beurt tot uiting komt.

de hand gewerkt, welke langen tijd zeer verbreid is geweest en ook in de omschrijving van ons B. W. weerklank heeft gevonden.

Deze misvatting bestaat hierin, dat de terugbetaling van het bedrag, dat gelijk is in omvang aan de oorspronkelijke hoofdsom, tevens als het aequivalent van de hoofdsom wordt beschouwd. Daarnaast wordt in de rente eene vergoeding gezien voor een afzonderlijk gebruik van het geleende geld, welk gebruik op zich zelf gewaardeerd wordt, in analogie met hetgeen plaats heeft, wanneer het gebruik van duurzame goederen op zich zelf gewaardeerd en verhandeld wordt.

Nu zij hiertegen opgemerkt, dat zulks uiteraard onmogelijk is bij goederen, die door het gebruik ook tevens verbruikt worden. Naast den eigendom van zulk een goed, is er niets anders, wat met betrekking tot dit zelfde goed nog afzonderlijk overgedragen zou kunnen worden en waarvoor eene afzonderlijke vergoeding gevraagd zou kunnen worden. Alle voordeelen, welke het goed verschaft, concentreeren zich immers in den vollen eigendom over het goed.

Dat er overigens in het algemeen naast de volle waarde van een goed, zij het een verbruikbaar of een duurzaam goed, geen plaats meer is voor een afzonderlijk waarde-element ten aanzien van het gebruik van dit goed, niet „etwas mehr als Alles", gelijk von Böhm-Bawerk zegt, hebben wij bij de bespreking der Nutzungstheorie betoogd. [1]) Reeds eeuwen geleden, toen hieromtrent al misvatting bestond, werd door Thomas van Aquino met nadruk uiteengezet, dat de rente geene vergoeding kan zijn voor een afzonderlijk gebruik van het geld [2]).

---

[1]) Zie bl. 47 v. Wij hebben hier intusschen niet op het oog deze constructie, waarbij men de tegenwoordige geldleening als een naar den oorsprong samengesteld contract beschouwt, en daarbij onderscheidt a). een zuiver leencontract, in den zin van een contractus gratuitus, een leenen om niet en daarnaast b). een ruilcontract, een contractus onerosus, tot object hebbend eene bijzondere gebruiksmogelijkheid, welke heden ten dage, in tegenstelling met vroeger, met het bezit van het geld algemeen verbonden is en bestaat in de aanwending van het geld voor productieve doeleinden. Aldus Tummers in de Studiën Sept. 1921 bl. 233. De juiste gedachte, welke aan deze onderscheiding ten grondslag ligt, komt nader ter sprake in het 7e hoofdstuk.

[2]) Summa Theologiae II, 2, q. 78 art. 1.

Geldleening eene wederzijdsche eigendomsoverdracht en wel van heden-geld tegen toekomstig geld. Ziedaar haar ware aard geteekend. En het waardeverschil tusschen beide komt daarbij rechtstreeks tot uiting in de geldleenrente.

Wanneer wordt ingezien, dat in het bestaan der geldleenrente een waardeverschil tusschen tegenwoordige en toekomstige goederen rechtstreeks tot uiting komt, valt het gemakkelijker aan te toonen, dat een soortgelijk waardeverschil eveneens tot uiting komt bij de eigenlijke kapitaalrente, dit is de rente verbonden met het gebruik van kapitaalgoederen.

Wij dienen hiertoe eerst nog eens eraan te herinneren, dat de beteekenis der kapitaalgoederen voor onze behoftebevrediging slechts gelegen is in het eindproduct, dat zij ons verschaffen. Dit is voor onze verklaring van groote beteekenis.

De kapitaalgoederen, hoewel belichaamd in stoffelijk aanwezige goederen, hebben dientengevolge in economisch opzicht geheel het karakter van toekomst-goederen. Zij kunnen evenzeer slechts na zeker tijdsverloop strekken tot de uiteindelijke behoeftebevrediging, het tijdsverloop namelijk, dat benoodigd is, om die goederen in de productie om te zetten tot genotrijpe of wel finale goederen. Men kan hieraan ook aldus uitdrukking geven, door kapitaalgoederen genotsgoederen in wording te noemen.

Deze omstandigheid kan natuurlijk niet zonder gevolg blijven voor de waardeering der kapitaalgoederen. Gelijk wij in het derde hoofdstuk hebben uiteengezet, wordt de waarde van kapitaalgoederen in laatste instantie bepaald door de waarde van het eindproduct, of juister door dat gedeelte van het eindproduct, dat zij verschaffen. Zoo zal de waarde van een voorraad graan afhangen van de waarde der hoeveelheid brood, welke er door verschaft wordt. Doch deze hoeveelheid brood komt eerst na zeker tijdsverloop beschikbaar, en gelijk wij uit het vorig hoofdstuk weten, zijn toekomstige goederen minder waard dan tegenwoordige goederen. Daaruit volgt, dat voor de waarde van het graan beslissend is niet de waarde, welke de betreffende hoeveelheid brood bezit in onmiddellijk beschikbaren toestand maar de zooveel mindere waarde, welke

een gelijke hoeveelheid eerst op een toekomstig tijdstip beschikbaar brood, op heden bezit.

Dit is de oorzaak waardoor een ondernemer kapitaalgoederen koopen kan tegen een prijs, die blijft beneden den prijs van het toekomstige product. Terwijl het productieproces voortgang heeft, zal dit waardeverschil geleidelijk verdwijnen, totdat het toekomstige product, of juister — waar wij het uitsluitend hebben over de waardevorming der kapitaalgoederen — dat gedeelte van het product, dat aan de medewerking van het graan moet worden toegeschreven, gerijpt is tot heden-goed en als zoodanig de ondernemer er den vollen prijs van heden-goederen voor kan bedingen.

Aangenomen dat in den tusschentijd de prijs van het product in genotrijpen toestand geen wijziging heeft ondergaan, dan zal na het tijdsverloop dat gedurende het productieproces verstrijkt, de ondernemer zich een surplus zien toevallen en dit surplus is de kapitaalrente.

In zooverre bestaat hier analogie met hetgeen zich bij geldleening voordoet, dat bij den aankoop van tusschenproducten eveneens een soort ruil plaats heeft tusschen heden-goed en toekomst-goed. Immers de ondernemer staat finale goederen af in den vorm van geld en hij verzekert zich aldus als contrapraestatie de verkrijging eener zekere hoeveelheid finale goederen na een bepaald tijdsverloop. Ook bij deze transacties openbaart zich aldus eene meerwaarde van tegenwoordig boven toekomstig goed.

In de praktijk gaat intusschen het verband tusschen de waarde van kapitaalgoed en product zoek in velerlei complicaties, hetgeen echter aan het bovenbehandelde geen afbreuk doet. Zoo gaan bij de bestaande ver doorgevoerde productieverdeeling de meeste kapitaalgoederen in hunne verschillende stadia van ontwikkeling in handen over van meerdere ondernemers, waarbij telkens aan elk der ondernemers een gedeelte van het waardeaccres zal ten goede komen, doordat het kapitaal telkens zooveel nader tot zijn eindbestemming wordt gebracht.

Eene andere complicatie is deze, dat goederen eener bepaalde soort, zoowel kapitaaldienst kunnen vervullen, als voor onmiddellijke consumptie kunnen bestemd worden. De voor-

beelden hiervan zijn talrijk. Nemen wij kolen welke deels gebezigd worden voor huisbrand deels voor scheepvaart en industrie. Wat zal er in dit geval komen van eene waardevergelijking met daarbij aansluitend waardeverschil tusschen kapitaal en product ?

Voor de waardevorming van dergelijke goederen zullen overeenkomstig de algemeene beginselen der grenswaardeleer beslissend zijn de minst dringende behoeften, die bij eene bepaalde hoeveelheid dier goederen nog gedekt kunnen worden. De toekomstige behoeftebevrediging strijdt daarbij met de onmiddellijk bereikbare behoeftebevrediging om den voorrang en bij de beslissing of het betreffende goed als kapitaalgoed, dan wel als consumptief goed zal worden aangewend, zal de toekomstige behoeftebevrediging in verhouding zooveel geringer geschat worden, naarmate zij verder in de toekomst ligt.

Wederom eene andere complicatie is gelegen in de omstandigheid dat vele goederen niet medewerken tot de verkrijging van een bepaald product, maar van eene heele reeks van producten, verdeeld over een vaak zeer lang tijdsverloop. Dit geldt ten aanzien van alle kapitaalgoederen, die tot de zgn. duurzame goederen behooren, n.l. dezulke, welke niet aanstonds door het gebruik tevens verbruikt worden.

Ook deze omstandigheid brengt echter geene wijziging in hetgeen wij omtrent het waardeverschil tusschen kapitaalgoed en product gezegd hebben. Slechts is het totaal product in dit geval samengesteld uit vele componenten, die niet tegelijkertijd maar na elkander tot rijpheid komen.

Nemen wij als voorbeeld eene machine, wier tijdduur op 5 jaren kan worden gesteld. Voorts nemen wij aan dat de dienst welke de machine heden afgeeft, over een jaar in het eind-product is omgezet. Het eerste genotrijpe product komt dus te voorschijn een jaar nadat de machine begint te werken, de rij wordt gesloten een jaar, nadat de machine haar laatsten dienst verricht heeft, dus na zes jaren. De invloed van het tijdselement ten aanzien van de waardebepaling der machine blijft ook hier in beginsel geheel gelijk.

De juist door ons besproken complicatie openbaart zich in bijzonder sterke mate bij de productieve aanwending van den

grond. Van den grond toch kan men zeggen, dat zijn bestaan geen einde heeft en dat hij dienovereenkomstig in staat is een onafgebroken rij producten te verschaffen. Ook hier kan de waarde in laatste instantie door niets anders bepaald worden dan door de som dier producten.

Dat desondanks elk stuk grond allerminst eene onbeperkte waarde bezit, maar integendeel de waarde van den grond zich binnen zeer bepaalde grenzen beweegt, vindt eveneens weer zijn oorzaak in de minderwaarde, welke die toekomstige producten op heden voor ons bezitten. De waardevermindering, welke de door den grond verschafte producten, of hetgeen op het zelfde neerkomt, de productieve diensten van den grond in de verre toekomst liggende, daarbij ondergaan, zal geleidelijk zoo groot worden, totdat praktisch het nulpunt bereikt wordt.

Ook hier zien wij dus weer, dat de waarde van den grond lager zal komen te liggen, dan de waarde van het successievelijk er uit voortkomend product bedraagt ten tijde, dat het tot rijpheid komt. Omtrent de hoogte, waarop de waarde van den grond zich daarbij praktisch stellen zal, vinden wij aanstonds gelegenheid iets te zeggen.

Een kort woord zij in verband met het voorafgaande opgemerkt over den productiefactor arbeid, die op de vervaardiging niet rechtstreeks van genotrijpe goederen, maar van kapitaalgoederen gericht wordt.

De ondernemer, die arbeiders bij een productieomweg te werk stelt, ontvangt als tegenpraestatie van het uitbetaalde loon onmiddellijk slechts een tusschenproduct en dit tusschenproduct ondergaat weer gelijke waardevermindering ten opzichte van het eindproduct, als wij boven gezien hebben. Het waardeaccres nu, dat met den overgang van tusschenproduct tot eindproduct verbonden is, zal ook hier bij de voortzetting van de productie aan den eigenaar van het kapitaalgoed ten goede komen, gelijk in de voorafgaande bladzijden uiteengezet is, in casu aan den ondernemer, die de arbeiders heeft te werk gesteld. Aldus had Marx in zekeren zin gelijk, toen hij sprak van eene meerwaarde welke den ondernemer uit het product van den arbeid ten goede komt. Dit is echter niet eene meerwaarde van het onmiddellijk verkregen product boven de

marktwaarde van het loon, maar eene meerwaarde van het eindproduct boven de waarde van het door den arbeid vervaardigde tusschenproduct, waaruit het eindproduct misschien eerst na jaren te voorschijn komt.

Na ook het bestaan van de kapitaalrente, waaronder de grondrente, te hebben teruggebracht tot een waardeverschil tusschen tegenwoordige en toekomstige goederen, zullen wij er toe overgaan den laatsten in het begin onzer studie genoemden rentevorm, n.l. de rente, voortvloeiend uit de tijdelijke beschikbaarstelling van duurzame goederen, op gelijke wijze te verklaren.

Wij hebben hier op het oog de transacties, welke in het economische verkeer bekend zijn onder den naam van verpachting, waar het betreft de tijdelijke beschikbaarstelling van den grond en van verhuring, waar het betreft de tijdelijke beschikbaarstelling van alle overige duurzame goederen, zoowel kapitaal- als genotsgoederen. Te verklaren wenschen wij, hoe ook in deze gevallen den eigenaar hetzij in den vorm van *pacht*, hetzij in den vorm van *huur* een netto inkomen ten deel valt.

Men zou kunnen opmerken dat eene nadere verklaring hier grootendeels overbodig is, vanaf het oogenblik dat de oorspronkelijke kapitaalrente verklaard is. Immers, vanaf het oogenblik, dat het rentenemen uit het eigen gebruik van kapitaal verklaard is, ligt het voor de hand dat ook bij tijdelijken afstand van dit gebruik ten behoeve van derden, gelijke voordeelen zijn te bedingen, als eigen gebruik verschaffen zou. Rest dan echter nog de verklaring, tengevolge waarvan ook de eigenaar van duurzame *genots*goederen in staat is, zich steeds het genot van een netto inkomen te verzekeren, wanneer hij het tijdelijk genot over die goederen afzonderlijk verhandelt.

Door nu het rentenemen uit de tijdelijk beschikbaarstelling van duurzame goederen in zijne algemeenheid, d.i. zoowel waar het betreft kapitaal- als genotsgoederen, zelfstandig te verklaren aan de hand van ons hoofdbeginsel, bereiken wij vooreerst, dat wij ook de huur van huizen en andere genotsgoederen binnen het kader der door ons aanvaarde rente-

theorie brengen. Anderzijds kan zulks het vroeger behandelde slechts nader bevestigen en toelichten.

Wij willen hierbij aansluiten bij hetgeen boven reeds ten aanzien van de duurzame kapitaalgoederen gezegd is, dat namelijk de waarde dier goederen zal afhangen van de som der producten welke zij verschaffen.

De algemeene waarheid, welke hieraan ten grondslag ligt, geldt voor onverschillig welke duurzame goederen : de waarde van al deze goederen kan slechts afhangen van de som van behoeftebevredigingen welke zij verschaffen.

M.a.w. de waarde der duurzame goederen hangt af van de som der gebruiksmogelijkheden, de som der diensten, welke het goed in staat is af te geven. Van een huis zal de waarde afhankelijk zijn van de som der diensten, welke het gedurende zijn bestaan oplevert. Hetzelfde geldt van een boek, een paard, evenzoo van een machine. Wat de duurzame productiegoederen betreft moeten wij dan nog, gelijk wij boven deden, een stap verder gaan en hangt de waarde der successievelijke diensten op hare beurt af van het te verkrijgen eindproduct.

Dat de juist vermelde diensten herhaaldelijk de rol vervullen van zelfstandige „Wirtschaftsobjecte", dat zij afzonderlijk gewaardeerd en verhandeld worden, is ons bekend. Dit en niets anders is het inderdaad, hetgeen bij verpachting en verhuring geschiedt.

Omtrent de waarde dier afzonderlijke diensten valt op te merken, dat deze aan gelijke wetten onderworpen zal zijn, als voor de waardevorming van goederen gelden. [1]) De hoogte der waarde is ook hier afhankelijk van de belangrijkheid der behoeftebevrediging, welke door de betreffende diensten gedekt wordt. Zoo ook zal ten aanzien van toekomstige diensten gelijke waardevermindering plaats hebben, als wij reeds elders ten aanzien van toekomstige goederen bevonden hebben. Wanneer het gebruik van een huis gedurende een jaar ingaande op heden op een waarde van f 1000.— is te stellen, dan zal het gebruik van hetzelfde huis en gedurende eenzelfden

---

[1]) Hier als elders rekenen wij tot de goederen slechts stoffelijke voorwerpen. Men kan het begrip natuurlijk ook ruimer stellen en er in navolging van Von Böhm—Bawerk alle „sachliche Nutzleistungen" onder verstaan.

termijn, maar eerst op een later tijdstip ingaande, zooveel minder waard zijn.

De gevolgen hiervan zijn tweeërlei : Het eerste gevolg betreft de waardevorming van het huis zelf. Stel, dat een huis een bestaansduur heeft van 100 jaar en nemen wij eenvoudigheidshalve aan, dat na die 100 jaar het huis volstrekt waardeloos is geworden. De waarde van het huis zal nu niet gelijk zijn aan de waarde, welke het gebruik van het huis gedurende één jaar bezit ingaande op heden, vermenigvuldigd met 100, maar de huidige waarde dier toekomstige diensten zal een steeds dalende lijn vertoonen, naar gelang zij verder in de toekomst gelegen zijn en uit de som dier afneembare waarden zal de waarde van het huis resulteeren.

De eerste gevolgtrekking is derhalve, dat de waardevorming van het huis en daarmede van alle duurzame goederen in laatste instantie wederom tot niets anders is terug te voeren, dan tot het bekende hoofdverschijnsel, dat tegenwoordige goederen of gelijk hier : diensten, eene grootere waarde hebben dan toekomstige van gelijke soort en aantal.

Een tweede gevolgtrekking is, dat de eigenaar van het huis, die de successievelijk naar het heden opschuivende diensten afzonderlijk verhandelt, deze diensten natuurlijk zal realiseeren naar hunne volle tegenwoordige waarde en zich aldus in den loop van den tijd een surplus ziet toevloeien boven de oorspronkelijke waarde van het huis.

Gelijk men ziet, is het algemeen beginsel ook bij de twee laatste rentevormen, huur en pacht, niet moeilijk terug te vinden.

Meer moeilijkheid geeft echter de nadere toepassing van ons beginsel, op welke wijze een zeker agio van tegenwoordige goederen boven toekomstige tot uiting komt in een bepaalde hoogte, waarop de rente komt te liggen. Hieromtrent moge nog eene beknopte beschouwing volgen.

Reeds hebben wij aan het slot van het vorige hoofdstuk opgemerkt, dat de tijdsduur, welke tegenwoordige van toekomstige goederen scheidt, met de grootte van het agio rechtstreeks verband houdt, en dit zijn uitdrukking vindt in den zgn. rentevoet, aangevende een vast percentage per jaar. Op de eenvoudigste wijze komt de hoogte van het agio tot uiting

bij de geldleening, waarbij, naar wij reeds zagen de meerwaarde voldaan pleegt te worden in geregeld terugkeerende annuiteiten, welke den uitleener ten goede komen. Ook bij de verbruikbare kapitaalgoederen geeft de wijze, waarop de hoogte van het agio tot uiting komt, nog geen bijzondere moeilijkheid. Daarbij komt toch slechts eenmaal een waardeverschil tot stand tusschen het kapitaalgoed, voordat het verbruikt is in de productie, en dat gedeelte van het eindproduct, hetwelk als de specifieke opbrengst van het betreffende kapitaalgoed is te beschouwen.

Het geval is echter gecompliceerder waar het betreft de rente uit duurzame goederen. Wij zullen daartoe in navolging van von Böhm-Bawerk [1]) eene nadere toelichting geven geillustreerd door cijfers op welke wijze in deze gevallen een zeker agio in den omvang van huur of pacht weerspiegeld wordt.

Nemen wij daartoe het voorbeeld, dat ook door von Böhm-Bawerk gegeven wordt van de reeds vroeger ter sprake gekomen machine, die in staat is gedurende 6 jaar een jaarlijksche productie te verschaffen ter waarde van f 100.— en nemen wij aan, dat de machine na 6 jaar volstrekt waardeloos is.

Het product, dat in het eerste jaar verkregen wordt, zal de volle waarde hebben van f 100.—. Aannemende een reeds tot stand gekomen rentevoet van 5% per jaar, zal het product van het volgende jaar op heden waard zijn, f 95.23 (100 : 105 = 95,23 : 100), het product van het daarop volgende jaar f 90.70 en zoo verder respectievelijk voor de laatste drie jaren f 86.38 ; 82,27 ; en 78,35 tegenwoordige guldens. De waarde der machine zelf zal bedragen de waarde van de som der diensten, die zij verschaft: 100 + 95,23 + 90.70 + 86.38 + 82,27 + 78,35 = 532.93. [2])

Wat zal er nu nader geschieden ? In het eerste gebruiksjaar valt den eigenaar het direct beschikbare product ten deel ter waarde van f 100.—. Daar staat tegenover het waardeverlies, dat de machine zelf in het eerste gebruiksjaar ondergaat. Hoeveel bedraagt dit waardeverlies ? Hier moeten wij goed

[1]) Zie Positive Theorie bl. 549—559.

[2]) Cijfers ontleend aan von Böhm—Bawerk. Pos. Theorie bl. 555.

toezien. Na het eerste gebruiksjaar zal de machine nog slechts gedurende 5 jaren dienst kunnen doen. In den tusschentijd zijn de te wachten producten alle een jaar dichter naar het heden genaderd. Het product, dat oorspronkelijk als nächstjährig op f 95.23 geschat was, is nu tot tegenwoordig goed geworden en bezit de volle waarde van f 100.—. Het toekomstige product, dat oorspronkelijk f 90.70 waard was is, f 95.23 waard geworden en zoo verder. Slechts het product van het laatste jaar is voor goed afgevallen. De waarde der machine bedraagt na het eerste gebruiksjaar dus nog slechts : 100 + 95.23 + 90.70 + 96,38 + 82.27 = f 454.58. Het waardeverlies bedraagt f 78.35, juist zooveel als het product van het 6e jaar oorspronkelijk waard was.

Ziehier dus de conclusie : De eigenaar krijgt in het eerste jaar een product ter waarde van f 100.—. Daartegenover staat een amortisatie van de machine een bedrag van f 78.35. Hij houdt dus een netto-opbrengst over van f 21.65 ; dit vertegenwoordigt juist een rente van 5 % over f 432.93, zijnde de waarde van het goed na aftrek van het eerste onmiddellijk verkregen product van f 100.—.

Op gelijke wijze staat na het tweede gebruiksjaar tegenover een product ter waarde van f 100.— een waardeverlies van f 82.27. Over dit jaar blijft derhalve voor den eigenaar een netto inkomen over van f 17.73, vertegenwoordigende eene gelijke rente van 5 % over het resteerende wederom verminderde bedrag, dat de machine nog waard is.

Men kan de rekensom op deze wijze voortzetten en steeds zal blijken, dat het den eigenaar ten deel vallende waardesurplus van het product 5 % bedraagt van hetgeen hij aan kapitaalwaarde in de machine bezit. Dit samentreffen is natuurlijk allerminst toeval. Immers het betreffende surplus is een gevolg van de waardevermeerdering van de toekomstige producten, doordat zij jaar voor jaar naar het heden opschuiven. Deze waarde-aanwas stemt overeen met den waardeaftrek, die bij de oorspronkelijke waardeering der machine ten aanzien dier producten had plaats gehad.

Wij zien hier dus in een cijfervoorbeeld toegelicht hoe den ondernemer, die eene machine koopt, successievelijk uit deze machine eene serie van productieve diensten toevalt, welker

waarde hem een surplus laat, overeenstemmend met den heerschenden rentevoet, boven den aankoopprijs der machine zelf. En hetzelfde geldt ten aanzien van de successievelijke diensten, verstrekt door onverschillig welke duurzame goederen, zij het dat het kapitaalgoederen dan wel genotsgoederen betreft. Een ander belangrijk punt in bovengaand cijfervoorbeeld toegelicht is, dat de waarde der afzonderlijke diensten de daarmede gepaard gaande amortisatie overtreft.

Het is daarbij onverschillig, hoe de cijfers gekozen zijn, mits er slechts eene minderwaarde van toekomstige goederen in ligt uitgedrukt.

Ook het volgende is hierbij nog op te merken. Ons boven gegeven voorbeeld betrof een goed met een bestaansduur van niet meer dan 6 jaren. Het totale waardeverschil tusschen tegenwoordige en toekomstige goederen, dat daarbij tot uiting kwam, was betrekkelijk gering. In ons voorbeeld was de waarde der machine wel niet geheel f 600.—, maar toch altijd nog f 532.93 ; van den anderen kant was de amortisatie der machine reeds van den beginne betrekkelijk hoog, resp. f 78.35, 82.27, 86.38 enz. Wanneer wij nu echter een goed nemen, dat gedurende veel langer tijd diensten kan afgeven, b.v. een huis met een bestaansduur van 100 jaren, dan zal de waarde der toekomstige diensten, alsook het bedrag van de jaarlijksche amortisatie eene overeenkomstige, veel sterkere daling ondergaan. Wanneer de waarde van het gebruik van het huis gedurende een jaar op f 1000.— is te stellen, dan zal het huis lang niet f 100.000 waard zijn, maar bij een rentevoet van 5 % slechts ongeveer f 20.000 bedragen. Daarnaast zal het waardeverlies van het huis na afloop van het eerste gebruiksjaar doordat het nu nog slechts 99 in plaats van 100 jaren kan dienen zeer gering zijn. Het waardeverlies zal namelijk gelijk zijn aan hetgeen het gebruik van het huis gedurende het 100e jaar van zijn bestaan op heden waard is. Door von Böhm wordt dit bij een minderschatting van 5 % per jaar naar de oogenblikkelijke waarde berekend op 76 cents.

Geeft ten slotte een goed, in plaats van zeer vele, een onafgebroken reeks van diensten, gelijk bij den grond het geval is, dan wordt een en ander op de spits gedreven : de jaarlijksche amortisatie is tot nul gedaald en de natuurlijke opbrengst

zegge van f 1000.— per jaar wordt tot een netto opbrengst. Ook in dit geval zal de waarde geen willekeurig aantal malen f 1000.— bedragen, maar bij een rentevoet van 5% eveneens niet meer dan omstreeks f 20.000.

Waarom zal in beide door ons aangehaalde gevallen van het huis en den grond, welke een onafgebroken of althans langdurige jaarlijksche netto opbrengst verschaffen kunnen van f 1000, de waarde van deze goederen nu juist pl.m. f 20.000 bedragen, aangenomen een rentevoet van 5 % ?

De gebruikelijke uitlegging, waarom wij zoo en niet anders schatten luidt : Omdat zulke goederen een zekere netto opbrengst verschaffen, moeten zij in waarde gelijk worden gesteld aan een bedrag, waarmede men een zelfde opbrengst verkrijgen kan. Terecht wijst v. Böhm-Bawerk op het ontoereikende van dezen uitleg, daar men zich aldus in eene cirkelredeneering beweegt. De aanwezigheid van een netto opbrengst is immers niet primair, niet deze kan men als oorzaak noemen eener bepaalde waardeschatting maar omgekeerd : „eine bestimmte Bewertung des Nutzungsträgers musz schon gegeben sein, damit jenes Reinerträgnis als solches sich einstellen kann." [1]) Primair is de ook bij de waardeering van grond en andere duurzame goederen tot uiting komende minderwaarde van toekomstige ten opzichte van tegenwoordige goederen en diensten. Terwijl deze waardeaftrek in eene bepaalde verhouding plaats heeft, overeenstemmend met den rentevoet, zal ook hier weer de waarde van het goed gelijk komen aan een geldbedrag, dat bij den bestaanden rentevoet gelijke opbrengst verschaft. Wegens dit samentreffen kan men praktisch voor de waardeering van dergelijke goederen van de eens bekende hoogte van de netto opbrengst uitgaan, in laatste instantie is de causale samenhang echter juist omgekeerd.

Wellicht zou ons hier het verwijt kunnen worden tegengeworpen, dat de voorafgaande uiteenzettingen (welke een zuivere toepassing zijn van deductief onderzoek met als uitgangspunt het hoofdbeginsel, dat de waarde haar oorsprong vindt in de uiteindelijke behoeftebevrediging), in het minst

---

[1]) Pos. Theorie bl. 562.

niet het werkelijk leven weerspiegelen, dat men nooit de waarde van een machine of huis op de bovenaangegeven ingewikkelde wijze tot stand heeft zien komen.

Volkomen toegegeven, dat de waardevorming nooit tot stand komt zuiver op de boven omschreven abstrakte wijze. De economische verhoudingen vooral op het gebied der waardevorming zijn daartoe veel te gecompliceerd; zij worden beheerscht niet door één maar door talrijke zich kruisende invloeden. Achter alle de verschillende invloeden op de waardevorming staat echter het door ons besproken hoofdbeginsel, dat zich in laatste instantie altijd weer gelden doet, hoezeer de onmiddellijke uitwerking door allerlei neven-invloeden ook aan de waarneming moge worden onttrokken. Het is, om een bekend voorbeeld te gebruiken, als wanneer men de beweging der golven wil ontleden, die zich breken op de kust. Velerlei krachten zijn aan het werk, maar de steeds aanwezige alles domineerende kracht is gelegen in de zwaartekracht der stuwende, elk moment een ander beeld vertoonende watermassa.

Eene eerste oorzaak dan, welke de uitwerking van het hoofdbeginsel der waardevorming aan de geregelde waarneming onttrekt, is hierin gelegen, dat in de praktijk van het leven men zich meestal naar een eenmaal gegeven prijs als naar een vast gegeven richt, waar de individueele mensch passief tegenover staat. Deswege noemden wij elders de marktwaarde en met haar den marktprijs, waarin de marktwaarde hare uitdrukking vindt, een sociaal verschijnsel. Dit doet echter niets af aan de waarheid, dat de marktprijs zelf ten slotte wederom slechts uit de individueele waardeoordeelen resulteeren kan, gelijk wij vroeger hebben toegelicht. [1])

Voor het juiste inzicht der waarde- en prijsvorming vormt daarbij nog eene speciale belemmering de omstandigheid, dat de kosten zoo vaak een rechtstreeks bepalenden invloed op den prijs uitoefenen, welke schijnbare tegenstrijdigheid met onze waardeleer wij intusschen reeds vroeger hebben besproken.

Doch ook, wanneer men tot het besluit gekomen is, dat in de individueele waardeeringen de oorsprong van alle waarde

---

[1]) Zie t.a.p. bl. 17.

ligt, dan nog kan men tegenwerpen, dat deze individueele waardeeringen nooit de boven geschilderde ingewikkelde vormen aannemen, welke men er aan geven moet, wanneer men de totstandkoming der waardeschattingen tot in hun diepste oorzaken gaat ontleden.

Namelijk daarom niet, omdat de mensch door de talrijke waardeschattingen, die hij dagelijks treffen moet, hierin zoo groote bedrevenheid heeft verkregen, dat hij meestal, als het ware intuitief, zonder aarzeling de min of meer juiste schatting weet te treffen, ook waar deze door allerlei complicaties bemoeilijkt wordt.

De „min of meer juiste" schatting. Want zeer terecht zegt von Böhm-Bawerk in dit verband: „Wer jeden der hunderte von Wirtschaftsakten, die er alltäglich oder allwöchentlich vornimmt, mit der grössten Skrupulosität überlegen, wer über jedes und auch das geringfügigste Gut, mit dem er in Ausgabe oder Einnahme, Gebrauch oder Verbrauch zu tun hat, ein bis ins Genaueste überlegtes Werturteil fällen woltte, der käme vor lauter Rechnen und Reflektieren nicht zum Leben." [1])

Dit alles doet echter aan de principieele juistheid van onze voorafgaande beschouwingen niets af. Deze bevatten den *grondslag*, waarop de individueele waarde-oordeelen en via de laatsten de algemeene marktwaarde zijn opgebouwd.

Vatten wij samen:

Een waardeverschil tusschen tegenwoordige en gelijksoortige toekomstige goederen en diensten heeft plaats:

1. Bij geldleening; men kan zeggen, dat hierbij tegenwoordig geld tegen toekomstgeld wordt geruild.

2. Bij aankoop en productieve bestemming van kapitaalgoederen. Hierbij is evenzeer sprake van het juist genoemde waardeverschil, aangezien de waarde van het productiegoed bepaald wordt door de waarde van het product en de verhouding tusschen product en kapitaalgoed analoog is aan de verhouding tusschen tegenwoordige en toekomstige goederen. Dientengevolge zal de prijs der kapitaalgoederen zich lager stellen dan de prijs van het uit hen voortkomende product.

---

[1]) Pos. Theorie bl. 342.

3. Bij het in gebruik afstaan van duurzame goederen, zoowel kapitaal- als genotgoederen. Beslissend voor de waarde dier goederen is de waarde der gezamenlijke diensten, welke het goed verschaft. In geval van verhuring (verpachting) dier goederen worden de afzonderlijke diensten verhandeld naar de waarde, welke zij bij het afsluiten der transactie bezitten.

Het waardeaccres dier diensten, eenmaal naar het heden opgeschoten, komt den eigenaar ten goede.

Hiermede achten wij van het renteverschijnsel eene verklaring gegeven, toepasselijk op welke gevallen ook, waarin van renteneming sprake is.

HOOFDSTUK VI.

De beteekenis van de leer van von Böhm-Bawerk voor het rentevraagstuk en in de rentelitteratuur.

De door ons in de beide laatste hoofdstukken voorgedragen rentetheorie is de door von Böhm-Bawerk in het tweede gedeelte zijner „Kapital und Kapitalzins" gebrachte agiotheorie.

Slechts daar wijkt onze verklaring van die van von Böhm-Bawerk af, waar het betreft de toe te kennen beteekenis aan de vroeger besproken twee eerste oorzaken tot hoogere waardeering van tegenwoordig goed voor het tot stand komen van een algemeene marktrente. Wij zouden zulks een louter verschil in de feitelijke appreciatie omtrent den aard en veelvuldigheid van zekere verschijnselen kunnen noemen. Maar als wij goed toezien, meenen wij, dat dit verschil toch een dieperen ondergrond heeft. Het uitgangspunt van von Böhm-Bawerk bij zijne theoretische uiteenzetting over de waardevorming is namelijk o.i. te subjectief. Hij zelf voelt wel het essentieele onderscheid in den aard der beide eerste oorzaken tot hoogere waardeering van onmiddellijk beschikbare goederen naast de derde oorzaak, blijkens de door hem gemaakte tegenstelling tusschen de „objectiv technische" derde oorzaak en de „höchst subjectiv psychologische" eerste oorzaken, [1]) maar deze tegenstelling blijft voor zijne renteverklaring zonder verderen invloed. En hoewel elders te kennen gevend, dat hij niet gerekend wil worden tot de hedonistische school, [2]), die de waardeoordeelen der menschen zuiver grondt op lust- en onlustgevoelens, heeft hij, meenen wij, toch te veel over het hoofd gezien, dat de indi-

---

[1]) Geschichte und Kritik bl. 412.

[2]) Pos. Theorie bl. 221 noot.

vidueele waardeschatting als algemeene regel gegrond wordt op objectieve gegevens van nuttigheid en zeldzaamheid der te waardeeren goederen. Waarbij rekening dient te worden gehouden met den invloed, welken elke mensch als sociaal wezen ondergaat van gewoonte, traditie, mode, in het milieu, waarin hij verkeert.

Met andere woorden de mensch is een redelijk handelend wezen, voor zijne waardeschatting een grondslag zoekend in objectieve gegevens en de mensch is tevens een sociaal handelend wezen. Met deze beide omstandigheden dient de economie, die als verklarende wetenschap steunt op de werkelijkheid, op de eerste plaats rekening te houden. Zulks niet voldoende te hebben gedaan is een fout, waarvan de z.g. psychologische richting in de economie zich vaak niet heeft weten vrij te houden, hoe groote verdienste haar overigens ook toekomt in haar rechtzetten van de oude misvattingen eener kostenwaardeleer.

Gevraagd zou kunnen worden, of wij bij niet aanvaarding der beteekenis, door von Böhm-Bawerk aan de beide eerstgenoemde oorzaken gehecht voor het ontstaan van het renteverschijnsel, nog wel kunnen geacht worden, tot de aanhangers der door hem gebrachte rentetheorie te behooren ? M.a.w. is de al dan niet aanvaarding der beide eerste oorzaken voor de tot stand koming eener hoogere marktwaarde van tegenwoordig goed voor zijne rente-theorie van essentieele beteekenis ?

Hij zelf schijnt deze vraag bevestigend te beantwoorden, waar hij schrijft : „Die Darlegung, wie die Produktivität des Kapitales mit den beiden anderen Grunden einer Höherschätzung der gegenwärtigen Güter ineinander und zusammenwirkt, halte ich für einen der schwierigsten und zugleich für das Gelingen der Zinstheorie ganz entscheidenden Punkt." [1])

Met allen eerbied voor de scherpzinnigheid, waarmede von Böhm zelf zich aan de toelichting van dit punt gezet heeft, vermogen wij niet in te zien, dat de eigenlijke beteekenis zijner theorie hiermede in de verste verte op het spel zou staan.

Neen, het zwaartepunt van von Böhm's rentetheorie ligt veeleer elders. De beteekenis zijner theorie vinden wij hierin gelegen vooreerst, dat hij het renteprobleem zuiver gesteld

---

[1]) Pos. Theorie bl. 431 noot.

heeft als een waardeprobleem — deze verdienste deelden echter ook reeds anderen vóór hem — maar dan, dat hij de oplossing van dit waardeprobleem gezocht heeft in het waardeverschil tusschen tegenwoordige en toekomstige goederen.

Echter ook zoo men in de daarbij aansluitende vraag naar de oorzaak of oorzaken van de geregelde meerwaarde van tegenwoordige goederen het eigenlijke „Angelpunkt" van von Böhm's leer zou willen zien, dan nog meenen wij reden te hebben onze opvatting aan de zijne na verwant te achten.

Zonder nu in herhaling te vallen omtrent het weifelende standpunt, dat von Böhm-Bawerk ten aanzien der eerste oorzaak bleek in te nemen en de gereede aanleiding tot kritiek, welke hij geeft, door bij de tweede oorzaak zelf van eene *te* lage schatting te spreken, willen wij er nog slechts op wijzen, dat in het geheele kader van zijn werk de derde oorzaak eene volstrekt overwegende plaats inneemt. Zoo overwegend, dat iemand als Pierson hem daarom tot de productiviteitstheoretici meende te moeten rekenen [1]). In gelijken geest spraken zich o.m. ook uit Wicksel, [2]) Diehl [3]), Brown [4]).

In de latere edities zijner „Geschichte und Kritik" antwoordt von Böhm-Bawerk op de desbetreffende bemerkingen, dat hij daartegen „nicht viel einzuwenden" heeft, daarbij echter het voorbehoud makend, dat „die Productivität des Kapitales nie der unmittelbare und ausserdem nicht der einzige Grund der Zinserscheinung ist". [5])

Von Böhm-Bawerk schijnt hier niet te zijn vrij te pleiten van eene zekere tweeslachtigheid. Men krijgt den indruk, dat hij er zich toe heeft laten verleiden, te veel op den voorgrond te brengen, hetgeen aan zijne theorie meerdere originaliteit scheen te verleenen.

Maar wanneer wij nu aannemen, dat ook volgens von Böhm-Bawerk ten laatste weer in het productieproces de oorzaak

---

[1]) De Economist 1889 bl. 217, waarin Pierson verklaart, dat von Böhm-Bawerk met beide voeten staat op den bodem der productiviteitstheorie.

[2]) Über Wert, Kapital, und Rente bl. 217.

[3]) Conradschen Jahrbüchern bd. 35 1908 bl. 551.

[4]) The marginal productivity versus impatience theory in Quart. Journal of Economies 1903 bl. 631.

[5]) Geschichte und Kritik bl. 705 noot.

van het renteverschijnsel te zoeken is, wat moet dan worden geantwoord aan hen, die zeggen, dat von Böhm's leer toch eigenlijk weer neerkomt op de door hem gewraakte productiviteitstheorie ? [1]) Ofschoon het antwoord op deze vraag reeds in onze vroegere beschouwingen besloten ligt, moge de bovengenoemde tegenwerping ons eene aanleiding zijn, het verschil tusschen beide theorieën nog eens scherp naar voren te brengen.

Gelijk wij reeds zagen, wordt door beide theorieën op de vraag, door welke oorzaak de rente bestaat, als antwoord gegeven : Omdat het kapitaal productief is. Maar door von Böhm-Bawerk wordt dit antwoord niet aanstonds gegeven. Als onmiddellijk, zij het volgens zijne opvatting niet uitsluitend gevolg van de productiviteit van het kapitaal, noemt hij nog slechts de meerwaarde van tegenwoordige boven toekomstige goederen en eerst dit laatste heeft tot gevolg de totstandkoming van het renteverschijnsel, bestaande in eene geregelde meerwaarde van het kapitaalproduct boven het kapitaal zelf.

Dat het renteverschijnsel met de productiviteit van het kapitaal in nauw verband staat en wel, dat beiden zich verhouden als oorzaak tot gevolg, is een uitspraak, waartoe de waarneming van het dagelijksche leven aanleiding geeft. Echter constateeren, dat twee verschijnselen met elkander verband houden, is iets anders dan het bestaande verband te verklaren. Oorzaak en gevolg zijn door de productiviteitstheorie juist getroffen, aangevoeld kan men zeggen, maar niet doorschouwd ; haar is een tusschenschakel in den causalen samenhang ontgaan, waardoor zij hare conclusie niet kan *motiveeren*.

Haar tekort zal blijken door hare zwakte in het licht te stellen tegenover aanvallen van tegenstanders. Laten wij slechts deze tegenwerping maken, waarop aanhangers der productiviteitstheorie steeds het antwoord moeten schuldig blijven : Als ge de juistheid der teleologische waardeleer erkent, hoe komt het dan, dat de prijs der kapitaalgoederen niet juist even hoog is als de prijs van het door hen verschafte kapitaalproduct ? Of wel wanneer de kapitaalgoederen, die tot het product hebben meegewerkt, tegen lager prijs

[1]) Aldus behalve de bovengenoemden in den jongsten tijd nog Prof. Aengenent in „De Katholiek" Juni 1920 bl. 387.

zouden zijn aan te maken, waarom wordt de prijs van het kapitaalproduct dan niet tot den prijs der kapitaalgoederen neergehaald ?

Zoo zij het antwoord op deze vraag niet schuldig willen blijven, zullen zij van beiden één moeten kiezen. Of wel zij zullen de juistheid der teleologische waardeleer moeten verwerpen en hun heil dienen te zoeken bij een arbeidswaardeleer of eenige andere kostenleer ; of wel zij zullen tot het besluit moeten komen, dat er achter de zaak toch nog wel meer zit, dan zij oorspronkelijk gedacht hadden !

Het onderscheid tusschen de zgn. productiviteitstheorie en de leer van von Böhm—Bawerk is dus hierin gelegen, dat de eerste niet, de tweede wel op het bestaan van bovenvermelde onmisbare tusschenschakel voor het sluitend maken van het logische verband bedacht is geweest en aldus eene werkelijke verklaring van het renteverschijnsel gegeven heeft, welke elders gemist wordt.

In tegenstelling met deze laatste woorden werd onlangs van de zijde van Prof. Aengenent betoogd, dat eene volledige verklaring van het renteverschijnsel nooit te geven zou zijn. [1]) Waar deze tegenwerping als representant is te beschouwen eener meer verbreide opvatting, lijkt het ons dienstig in onmiddellijke aansluiting op het voorafgaande de betreffende tegenwerping nader onder de oogen te zien.

Zich zelf aanhanger betoonend, van hetgeen von Böhm-Bawerk de „naïve" productiviteitstheorie noemt en daarbij het onderscheid tusschen deze en von Böhm's leer ontkennend, acht Prof. Aengenent zoowel de eene als de andere theorie ontoereikend, om eene verklaring van het renteverschijnsel te geven. Hij noemt dan verder den eisch, welke von Böhm-Bawerk aan de productiviteitstheorie stelde, dat zij n.l. zou geven eene volledige verklaring van het renteverschijnsel, eene onbillijke wijl onmogelijke eisch en wel, „om de eenvoudige reden, dat nooit te voren kan gezegd worden, welke waarde geproduceerde goederen zullen bezitten."

Hiermede verwant schijnt te zijn het door Mr. Dr. Koolen ingenomen standpunt in diens proefschrift over von Böhm's

---

[1]) „De Katholiek" Juni 1920 bl. 387 v.v.

rentetheorie [1]), reden waarom wij hiervan tegelijkertijd melding maken. Deze laatste formuleert het renteprobleem aldus : „Mogelijk slechts is het, de verklaring te geven van de verkregen rente [2]). Als tegenstelling hiervan wijst hij op de onmogelijkheid, de verklaring te geven, dat er rente zal ontstaan, het bewijs te leveren, dat er rente moet ontstaan. [3]) Von Böhm-Bawerk zou naar het tweede gestreefd hebben, hierin zijn tekort geschoten en zijne desbetreffende kritiek ten onrechte tegen de productiviteitstheorie gericht hebben. [4])

Wat hierop te antwoorden ? Hebben beide schrijvers wel voldoende het onderscheid in het oog gehouden tusschen hetgeen grosso modo geschiedt en als zoodanig bij het renteverschijnsel onze aandacht trekt en hetgeen geschiedt in bepaalde gevallen. ? Wanneer zij willen te kennen geven, dat eene rentetheorie nooit zal kunnen bewijzen, dat in *elk individueel* geval steeds rente moet ontstaan, kunnen wij ons geheel hiermede vereenigen. Prof. A. heeft in zooverre volkomen recht, wanneer hij het rentevraagstuk een waardevraagstuk noemt, waarbij de waarde van het produkt bepaald wordt door het toekomstig gebruik, dat nooit te voren met zekerheid is vast te stellen.

Elken individueelen ondernemer het genot van rente met zekerheid te voorspellen, is dan ook even onmogelijk als dat te doen ten aanzien van een extra winst buiten de rente, al waren de bedrijfsresultaten in het verleden ook nóg zoo schitterend. Geene rentetheorie zal dan ook zulks willen beweren en wel op de laatste plaats wenscht von Böhm-Bawerk zulks te doen. Niet slechts spreekt deze steeds weer van eene *geregelde* meerwaarde van tegenwoordige boven toekomstige goederen, maar scherper dan eenig ander heeft hij het onderscheid van de wisselende naast de constante invloeden op het renteverschijnsel in het licht gesteld.

In elk afzonderlijk geval blijft het mogelijk, dat de gemaakte productiekosten niet beantwoorden aan de resultaten, dit is, dat de waarde van het te verkrijgen product blijven zal

---

[1]) Mr. Dr. A. P. N. Koolen. De kapitaalrente 1894.
[2]) Ib. bl. 89.
[3]) Ib. bl. 87.
[4]) Ib. bl. 97 en 89.

beneden hetgeen door den ondernemer verwacht werd. Dan kan niet slechts alle rente en eventueele verdere winst daarbij inschieten, doch de ondernemer daarenboven nog zware verliezen lijden.

Maar wat bewijst dit ten opzichte van het renteverschijnsel ? Ofschoon iedere toekomstige waardeberekening natuurlijk min of meer eene kansberekening is, leert de ondervinding, dat zulks toch allerminst het tot stand komen van het renteverschijnsel heeft kunnen verhinderen. Anders zouden wij ons immers over het bestaan van rente niet druk behoeven te maken.

Wanneer von Böhm-Bawerk zegt : „Zins und Agio müssen sich einstellen", bedoelde hij dan ook in dit geval ongetwijfeld niet anders, dan dat de rente als geregeld terugkeerend verschijnsel zou blijven bestaan.

In verband met dit laatste punt is trouwens op te merken, dat eigenlijk de geheele vraag, wat in de toekomst ten aanzien van het renteverschijnsel te wachten is, niet tot het wezen der rentetheorie behoort. De onmiddellijke taak eener rentetheorie kan geen andere zijn, dan stap voor stap de oorzaken aan te wijzen, welke in het verleden en in het heden de bestaande rente hebben in het leven geroepen.

Hiermede is haar voornaamste taak volbracht. Conclusies, uit de rentetheorie nader te trekken, kunnen dan uitwijzen, of en in hoeverre verdwijning van het renteverschijnsel mogelijk moet worden geacht. Dergelijke conclusies kunnen aantoonen — wij loopen hiermede vooruit op het laatste hoofdstuk — dat verdwijning van de rente slechts zou kunnen bereikt worden, ten koste van de verdwijning van het privaateigendom. Maar dit alles vormt een aanhang der eigenlijke rentetheorie. Ook von Böhm-Bawerk heeft in zijne „Positive Theorie des Kapitales" den bestaanden toestand niet slechts tot uitgangspunt, maar tot vrijwel uitsluitend onderwerp zijner studie gemaakt.

Een uitzondering hierop vormt slechts een enkele passus over de onvermijdelijkheid der rente, als boven vermeld, welke op zich zelven niet onbelangrijk, maar in het kader van zijn werk niet meer dan eene ondergeschikte plaats inneemt. En allerminst kan met de al of niet aanvechtbaarheid van dezen

passus, welke straks nog ter sprake komt,[1]) het welslagen van den geheelen opzet van von Böhm's theorie gemoeid zijn.

Aangezien uit dien hoofde de voormelde tegen von Böhm-Bawerk ingebrachte kritiek dan ook niet goed te verklaren is, is wellicht de aanleiding daartoe elders te zoeken, n.l. in de door von Böhm-Bawerk veel gevolgde deductieve methode van onderzoek. Enkele opmerkingen van den Heer Koolen immers wijzen in die richting.

Zoo wanneer hij von Böhm-Bawerk het volgende verwijt maakt: „In plaats echter de vraag te stellen: hoe verklaart b.v. de productiviteitstheorie, de rente? vraagt hij (d. i. v. B. B.): hoe verklaart de productiviteitstheorie, dat er rente zal ontstaan" [2]). Zoo vooral ook tot staving van zijn verwijt de verwijzing naar een passage bij von Böhm-Bawerk (Pos. Theorie bl. 502 v. v.) waar de deductieve methode van onderzoek, gelijk op zoovele andere plaatsen van zijn werk, zuiver werd doorgevoerd. [3])

Dat nu bij onderzoekingen op economisch gebied de deductieve methode geheel wordt uitgeschakeld gelijk de zgn. historische school zulks verlangde, die in de tweede helft der vorige eeuw vooral in Duitschland tot ontwikkeling kwam, zal gezien de beperkte aldus bereikte resultaten toch wel weinig of niet meer verlangd worden. Integendeel wordt de belangrijke en zelfs onmisbare rol van het deductieve onderzoek bij de beoefening der economie tegenwoordig allerwege erkend.

De deductieve methode van onderzoek houdt in: uit de regelmaat, waarop bepaalde menschelijke eigenschappen zich plegen te uiten, met waarschijnlijkheid of zekerheid bepaalde gevolgen afleiden. Wanneer het aldus verkregen gevolg nu overeenstemt met zekeren feitelijken toestand, dien men wil verklaren, dan kan men daarin eene bevestiging zoeken van een verband tusschen de betreffende verschijnselen en den te verklaren toestand als van oorzaak tot gevolg. Steeds worden op deze wijze bij toepassing der deductieve methode gevolgen besproken, die *zullen* ontstaan.

---

[1]) Zie t. a. p. bl. 114.
[2]) De kapitaalrente bl. 79.
[3]) Ib. bl. 87.

Ook het volgende zij overigens in dit verband nog speciaal naar voren gebracht.

Steeds zullen bij de waardevorming meerdere invloeden elkander kruisen. Dit belet echter niet, dat men de werking van een onder meerdere elkander kruisende invloeden afzonderlijk kan nagaan. Hiertoe juist stelt het deductieve onderzoek in staat.

En met name voor de renteverklaring is het van essentieel belang, de verschillende elkander kruisende invloeden, welke op een waardeverschil tusschen productiemiddel en product inwerken, goed uit elkander te houden. Wij hebben immers vroeger gezien, dat één oorzaak van een waardeverschil tusschen productiemiddel en product gelegen is in de steeds wisselende verhouding van vraag en aanbod, ten tijde dat het productieproces voortgang heeft. Hiermede kruist zich echter eene andere oorzaak, van de eerste geheel verschillend, welke eveneens een waardeverschil tusschen productiemiddelen en product te voorschijn roept. Terwijl echter de werking van de eerste oorzaak ongeregeld is, leidt de tweede oorzaak, te weten de meeropbrengst bij productieomwegen, tot een waardeverschil, dat zich regelmatig beweegt in eene bepaalde richting.

Bij onze voorafgaande beschouwingen nu gaf het geen bezwaar den invloed der eerste oorzaak, die op zich zelf genomen nu eens een hoogeren, dan weer een lageren prijs doet ontstaan van het product boven het betreffende kapitaalgoed, bij massale waarneming over groote tijden en plaatsen te verwaarloozen en aan te nemen, dat vraag en aanbod in den tijd, welke gedurende het productieproces verstrijkt, gelijk blijven, al zal in elk geval op zich zelf de verhouding tusschen deze beide natuurlijk nooit precies gelijk blijven. [1])

Aan de verklaring van het renteverschijnsel gelijk het bestaat, en dat op zijn beurt niets anders dan een massaal verschijnsel is, behoeft een en ander derhalve niets af te doen.

Aan zijn theorie werd door von Böhm-Bawerk zelf de naam gegeven van agiotheorie, of meerwaarde theorie, op grond dat

---

[1]) Verg. t. a. p. bl. 28 v.v.

zij de rente verklaart uit eene meerwaarde van tegenwoordig boven toekomstig goed. Ook wordt zij wel met den naam van tijdverschiltheorie aangeduid, waartegen hij het bezwaar oppert, dat ook b.v. bij de onthoudingstheorie het tijdverschil een rol speelt.

Intusschen is zijn leer allerminst onaangevochten gebleven. Inderdaad schijnt eene, zij het slechts betrekkelijke overeenstemming ten aanzien van het rentevraagstuk nog ver te zoeken en ondanks de aanzienlijke uitbreiding, welke de rentelitteratuur sedert de verschijning der Positieve Theorie verder ondergaan heeft, kan men moeilijk anders zeggen, dan dat de betreffende litteratuur nog in een ontwikkelingsstadium verkeert.

Het is niet onze bedoeling deze rentelitteratuur in het bestek onzer studie te gaan behandelen, hoe belangrijk zulks op zich zelf ook zou mogen zijn als eene „antikritische Sicherung" ten aanzien van de verklaring der rente, welke wij in de voorafgaande bladzijden gegeven hebben. Te minder vinden wij daartoe aanleiding, omdat door von Böhm-Bawerk zelf in zijne „Geschichte und Kritik der Kapitalzinstheoriën", welker laatste editie kort voor den dood des schrijvers in 1914 verscheen en tot dat jaar werd bijgewerkt, eene ongeëvenaarde gelegenheid geboden is, om ook van de jongere rentelitteratuur een overzicht te verkrijgen.

De grief, welke von Böhm-Bawerk hierbij wellicht gemaakt kan worden is, dat door zijne te groote differentiatie het verkrijgen van zulk een overzicht belemmerd wordt, mede een reden, waarom wij er ons toe willen beperken in enkele zeer korte trekken de voornaamste rentelitteratuur van den lateren tijd te doorloopen. Opgemerkt kan reeds aanstonds worden, dat tot in den laatsten tijd de controversen in zake het rentevraagstuk voor een zeer groot gedeelte aan een uiteenloopend inzicht omtrent de waardevorming te wijten zijn. In aansluiting hiermede is onder de economisten van den beginne eene groep af te scheiden, welke door de aanvaarding eener zuiver „objectieve" waardeleer — zij het eene arbeidswaardeleer, zij het een andere minder begrensde kostenleer — zich uiteraard onder de tegenstanders van de door ons aangehangen rentetheorie

scharen zal. Onder de voornaamsten uit den lateren tijd, welke tot deze groep behooren, noemen wij den Engelschman Marshall [1]), die een soort onthoudingstheorie huldigt; Stolzmann [2]) en Oppenheimer [3]), beiden op eigen wijze aanhangers eener arbeidswaardeleer; Budge [4]) op zijn beurt weer aanhanger eener kostenleer, waarbij hij in zekere analogie met Marshall de productieve bestemming van het kapitaal naast deszelfs gebondenheid — Marshall spreekt van de productiviness en prospectiviness — als een kostenelement beschouwt.

Als tegenvoeters dezer eene groep kan men beschouwen die schrijvers, wier renteleer speciaal gekenmerkt wordt door eene te subjectieve opvatting omtrent de waardevorming.

Ware hier op de eerste plaats von Böhm-Bawerk zelf te noemen, die dientengevolge een te groote beteekenis toekent aan de beide eerste van de door ons behandelde gronden tot hoogere waardeering van tegenwoordige goederen, nog verder gaan in deze richting de Amerikanen Fisher [5]) en Fetter [6]) die het zwaartepunt uitsluitend naar de beide eerste gronden verleggen voor het ontstaan eener meerwaarde van tegenwoordige goederen. Evenzoo Sax, die het agio van tegenwoordige goederen baseert op de „perspektivischer Verkleinerung", waarin wij de waarde van toekomstige goederen zien en voor

[1]) Marshall, Principles of Economics.

[2]) Stolzmann, Der Zweck in der Volkswirtschaft 1909.

[3]) Oppenheimer, Kapital und Kapitalprofit 1916. Het jongste werk van Oppenheimer trok allerwegen de aandacht niet zoo zeer wellicht ter wille zijner theoretische beschouwingen, waarin wij in origineelen en fraai voorgedragen vorm ten slotte weer geheel dezelfde principieele tekortkomingen terug vinden als bij de vroegere aanhangers der arbeidswaardeleer, dan wel omdat hij als voornaamste representant is te beschouwen van het moderne wetenschappelijke socialisme, of gelijk hij het zelf noemt: liberaalsocialisme. Verwezen zij naar de in de Economist 1917, no. 4—5 bl. 263 v.v., 370 v.v., verschenen verhandeling: „Een nieuw werk van Oppenheimer" door Mr. A. Spanjer, welke na zijne gegronde en ingrijpende kritiek merkwaardigerwijze eindigt met de verklaring, slechts in minder belangrijke punten, zoowel theoretisch als praktisch, van O. af te wijken. Vervolgens de kritiek op O. door Tj. Greidanus in de Economist 1918 no. 7—8 bl. 507 v.v. Ook het aanstonds te noemen werk van Budge is geheel aan de kritiek van O.'s theorie gewijd.

[4]) Budge, Der Kapitalprofit 1920.

[5]) Fisher, Rate of interest 1907.

[6]) Fetter, Interest theories old and new. American Economic Review, bd. IV no. 1. Maart 1914 bl. 63 v.v.

dit laatste weet hij zich dan op niets anders te beroepen dan op zuivere lust- en onlustgevoelens. [1])

Fetter maakt daarbij een onderscheid tusschen de zuiver psychologische rentetheorieën, — waartoe hij de zijne rekent, — en de technologische rentetheorieën, als hoedanig hij b. v. ook de theorie van von Böhm-Bawerk beschouwt. Dat wij de gegrondheid van zulk eene tegenstelling ontkennen, zal na het vroeger besprokene geen nader betoog behoeven. Ongetwijfeld is de waardevorming een psychologisch proces, maar zij is tevens gebaseerd op objectieve gegevens, zoodat zij beide elementen in zich bevat.

Op den uitersten vleugel van deze tweede groep staat Liefmann [2]), met zijne volgelingen, wier opvatting over de waardevorming door Budge zelfs „hypersubjectivistisch" wordt genoemd.

In eene derde groep zijn te vermelden die schrijvers, welke zich grootendeels aansluiten bij de leer van von Böhm-Bawerk, in zooverre dat zij het karakter van het renteprobleem, als bevattende een te verklaren waardeverschil tusschen kapitaal en product, zeer juist erkennen, maar des ondanks meenen zij toch de oplossing van von Böhm-Bawerk te moeten verwerpen door daarvoor in de plaats te stellen een soort van nuttigheidstheorie. Aldus vooral Cassel [3]), en Oswalt [4]).

Eene korte toelichting moge volgen. Daartoe vermoedelijk aangelokt door de „doch so natürlichen Auffassung", [5]) om in de rente eene vergoeding te zien voor het kapitaalgebruik, trachten voormelde schrijvers een *afzonderlijk waarde-element* te ontdekken als aequivalent van de rente, welke zich harerzijds immers ook openbaart als een *afzonderlijke prijs.*

Dat de rente zoo maar niet in de lucht hangt of eenvoudig door de macht van den sterkste wordt afgedwongen, is natuurlijk ook geheel en al onze eigen opvatting. De rente wordt ongetwijfeld betaald voor „iets" anders. Daarmede is echter

[1]) Sax. Der Kapitalzins 1916, bl. 42 v.v.

[2]) Liefmann, Ertrag und Einkommen.

[3]) Cassel, Nature and necessity of interest 1903.

[4]) Oswalt, Beiträge zur Theorie des Kapitalzinses, in het „Zeitschrift für Socialwissenschaft bd. 1910.

[5]) Aldus Oswalt ib. bl. 26.

nog niet uitgemaakt, dat dit „iets" ook per se een afzonderlijk iets zou moeten zijn. Logisch kan er niets op tegen zijn, om gelijk wij zelf gedaan hebben, in navolging van von Böhm-Bawerk, de rente te verklaren, niet als den prijs voor een afzonderlijk waarde-element, maar als een deelaequivalent van de terug te ontvangen minderwaardige toekomst-goederen in ruil voor heden-goederen. Aldus hebben wij eene sluitende verklaring gekregen.

Nu is het in abstracto natuurlijk allerminst uitgemaakt — de juistheid onzer eigen constructie aangenomen — dat dit de *eenig* mogelijke constructie van de renteverklaring is. En met name kan in verband met het voorafgaande de vraag gesteld worden : is het mogelijk een zelfstandig waarde-element, als waarover wij boven spraken, aan te wijzen of logisch te construeeren ?

Noch aan Menger, in wien onder de oudere economisten de „Nutzungstheorie" haren besten verdediger heeft gevonden, noch aan latere economisten als Cassel en Oswalt, welke eveneens op hunne wijze de bovenstaande vraag in bevestigenden zin hebben trachten op te lossen, is zulks gelukt. De moeilijkheid blijft steeds, dat eenerzijds zulk een zelfstandig waarde-element toch in elk geval verbonden moet zijn met, belichaamd in het kapitaalgoed, waardoor de rente verkregen wordt. Anderzijds dient dit waarde-element dan op eenigerlei wijze in mindering te worden gebracht van de waarde van het kapitaalgoed als zoodanig, welke waarde normaal reeds alle tegenwoordige en toekomstige gebruiksmogelijkheden en eigenschappen der zaak, die beteekenis hebben voor de bevrediging der menschelijke behoeften, mede omvat. Hoe het zij, dat zulk eene constructie allerminst zoo „natuurlijk" en „eenvoudig" is als Oswalt het wil voorstellen, blijkt wel reeds uit de vergeefsche wijdloopige beschouwingen, door hem en andere economisten er aan besteed.

Onder deze derde groep zouden wij ook nog kunnen rangschikken Dietzel en Lexis. Hoewel de juistheid der teleologische waardeleer erkennend, weten zij desondanks geene andere verklaring van de rente te geven, dan waartoe de aanhangers der arbeidswaardeleer noodwendig gebracht worden. Met deze laatsten beschouwt Lexis het renteverschijnsel als een uit-

vloeisel van de machtspositie, de uitbuiting der kapitalisten. [1]) In gelijken geest ook Dietzel. [2]) De motiveering van hun standpunt is echter zoo summier, dat het geen belang heeft, hier nader bij stil te staan.

In een vierde groep kunnen wij dan nader die economisten vermelden, welke, hetzij veeleer slechts naar den vorm van de meerwaarde-theorie afwijken, hetzij zich geheel en al hierbij aansluiten, buiten beschouwing gelaten nu de rectificaties, welke wij onzerzijds daarin hebben meenen te moeten aanbrengen. Hieronder zijn te noemen J. B. Clark, Wicksell, met name vooral ook hier te lande Pierson, Verrijn Stuart, van Gijn, Bordewijk e. a.

Tot slot willen wij nog afzonderlijk gewag maken van Schumpeter [3]) en wel omdat deze eene geheel bijzondere richting vertegenwoordigt, welke o. i. van de afwijkende rentetheorieën de meeste aandacht verdient.

Met von Böhm-Bawerk heeft Schumpeter gemeen, dat hij de oorzaak van het renteverschijnsel in het tijdsverloop ziet, verstrijkende tusschen het inzetten der productiemiddelen en de verkrijging van het product. Hij houdt het waardeverschil tusschen productiemiddel en product echter uitsluitend voor een gevolg van dynamische invloeden.

De rente zou slechts kunnen optreden in eene zich ontwikkelende „dynamische" volkshuishouding en met name haar ontstaan vinden in het ondernemersinitiatief, waardoor de productie telkens op een hooger plan wordt gebracht. In eene „statische" volkshuishouding, waarin de invloeden van de met scheppende kracht begaafde ondernemers en van nieuwe uitvindingen en dgl. zouden ontbreken, is geen sprake van rente. Schumpeter beschouwt aldus ook de normale rente als een deel van de in wezen voorbijgaande ondernemerswinst.

Afgezien nu van de speciale uitwerking, welke Schumpeter

---

[1]) Zie Schmollers Jahrbuch bd. XIX bl. 335 v.v.

[2]) Göttinger Gelehrte Anzeigen 1891 no. 23 bl. 935, 943.

[3]) Schumpeter. Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung 1912. Zie ook de kritiek van Von Böhm-Bawerk in het „Zeitschrift für Volkswirtschaft, Sozialpolitik und Verwaltung Bd. 1913 bl. I v.v. het daarop gevolgde antwoord van Schumpeter Ib. bl. 599 v.v. en ten slotte de dupliek van Von Böhm bl. 640 v.v.

aan zijne leer geeft, kan de principieele vraag: of de rente het uitsluitend gevolg kan zijn van de uiteraard steeds wisselende conjunctuurverhoudingen, nieuwe uitvindingen enz., inderdaad eene hoogst belangrijke worden genoemd. De werkelijkheid verzet zich echter tegen dergelijke verklaring van het renteverschijnsel ten sterkste. Ook in tijden van lang aanhoudende depressie, gelijk wij deze heden ten dage doormaken, en in landen waar veeleer sprake is van economisch verval dan van ontwikkeling, is er van eene verdwijning van het renteverschijnsel geen sprake. Ook zou de betrekkelijke vastheid van de rentehoogte over lange periodes onbegrijpelijk zijn, wanneer de rente in steeds wisselende factoren haar oorsprong vindt.

Om een afdoende opheldering te kunnen geven van een zoo stabiel, een zoo geprononceerd statisch verschijnsel, als het renteverschijnsel is, moet men dan ook ongetwijfeld een *statische* oorzaak weten op te sporen. In de geheele rentelitteratuur is de taak eener renteverklaring ook steeds aldus opgevat. Eene opheldering, waardoor de wisselende dynamische invloeden — als ze niet wisselen, zijn ze niet langer dynamisch — steeds in één en dezelfde richting zulk een regelmatig effect zouden kunnen teweegbrengen, is uiteraard niet te geven en ook Schumpeters pogingen in die richting zijn mislukt.

Met deze korte bemerkingen over de rentelitteratuur willen wij volstaan. Wanneer wij ondanks de nog veelvuldige kritiek op de agiotheorie hare toekomst met vertrouwen tegemoet meenen te mogen zien, vloeit dit op de eerste plaats hieruit voort, dat wij overtuigde aanhangers zijn van de teleologische waardeleer. Een en andermaal hebben wij betoogd, dat met de verwerping dezer waardeleer reeds aanstonds onze geheele rentetheorie valt. Omgekeerd meenen wij, dat met de aanvaarding dier waardeleer het pleit voor de meerwaardetheorie reeds goeddeels gewonnen is.

Immers, wanneer men zich tot taak stelt de rente te verklaren, zijn er drie phasen, waarbij men telkens van de eene met logische noodzakelijkheid overgaat in de volgende. De eerste phase is de erkenning van de juistheid der teleologische waardeleer. De tweede phase is de erkenning, dat de

waarde der productiegoederen afhankelijk is van de waarde van het er door verkregen product en in beginsel daarmede gelijk. In de derde phase vraagt men zich af, door welke oorzaak de waarde van kapitaalgoed en kapitaalproduct des ondanks *niet* aan elkander gelijk zijn. Dat beider waarde noodzakelijk aan elkander gelijk moest zijn, wanneer de overgang van productiemiddel en product in één oogenblik plaats greep, is duidelijk. Dit waardeverschil moet dus wel iets te maken hebben met het tijdselement, met de verhouding van heden en toekomst.

Langs dezen weg komt men er op geheel natuurlijke wijze toe, de renteverklaring te gaan zoeken in een waardeverschil tusschen tegenwoordige en toekomstige goederen als zoodanig. En wij meenen dat von Böhm-Bawerk met zijne agiotheorie er aldus in geslaagd is, eene werkelijk sluitende, logische verklaring van het renteverschijnsel gegeven te hebben.

Hiermede besluiten wij het streng theoretische gedeelte onzer studie, om de bevonden resultaten toe te passen op vraagstukken, welke wij in de resteerende bladzijden onder de oogen zullen zien.

HOOFDSTUK VII.

Het Canonieke Renteverbod.

Onze voorafgaande beschouwingen geven ons aanleiding eene kwestie te bepreken, waarover voor en na heel wat gestreden is, maar welke, naar wij meenen, in het licht der door ons aangehangen rentetheorie zonder moeite tot de vereischte klaarheid kan worden gebracht. Wij bedoelen de beoordeeling van het Canonieke renteverbod.

De agiotheorie kan ons licht geven zoowel omtrent de oorzaken van dit renteverbod in vroeger eeuwen, als ook omtrent de vraag of de motieven, welke in vroeger tijd tot het renteverbod leidden, geacht kunnen worden ook heden ten dage nog te bestaan.

Bij onze bespreking van het Canonieke renteverbod, zullen wij ons niet in een historisch onderzoek gaan verdiepen omtrent den nauwkeurigen tijd van gelding, waarover alsnog veel onzekerheid bestaat. Wij bepalen ons eenvoudig tot het tijdperk, waarin het verbod onbetwist van kracht was, n.l. de middeleeuwen.

Verboden was alsdan het rentenemen wegens uitleening van geld, strikt genomen ook het rente- of winstnemen wegens uitleening van andere verbruikbare goederen dan geld, als brood, graan, melk enz. Dit laatste kunnen wij echter verder buiten beschouwing laten als zijnde praktisch van zeer weinig beteekenis. [1])

---

[1]) Het verbod om rente te nemen bij geldleening was niet absoluut. Het rentenemen was toegestaan bij de aanwezigheid van zgn. extrinsieke titels, waaronder werden verstaan uitwendige redenen, niet opgesloten in het leencontract als zoodanig, maar voortvloeiende uit de bijzondere positie van den geldschieter, krachtens welke deze om een bijzonder economisch nadeel, of een gederfde winst of een bijzonder risico eene vergoeding ont-

Wanneer men het bestaansrecht van het Canonieke renteverbod bestrijdt voor den tijd waarin het gegolden heeft, kan men op tweeërlei wijze hiertegen stelling nemen. Vooreerst kan men aanvoeren, dat het betreffende kerkelijke verbod eene hinderpaal vormde voor de normale economische ontwikkeling. Eene tweede objectie gaat verder en veroordeelt elk verbod om rente te genieten als in zich onvereenigbaar met de maatschappelijke orde, waarin wij leven en gelijk die ook in de middeleeuwen bestond. De rente in al hare verschijningsvormen wordt dan eene economische categorie genoemd, als zoodanig onafscheidelijk verbonden met het eigendomsinstituut. De Katholieke kerk, den privaat-eigendom erkennend en de rente verbiedend, zou in tegenspraak zijn gekomen met zich zelf.

Deze laatste bestrijding van het Canonieke renteverbod nu, welke, zoo ze gegrond is, elk verder onderzoek overbodig zou maken, vindt in niets anders haren oorsprong dan in het bekende veel verbreide adagium omtrent de „onvermijdelijkheid" van de rente.

Niet in geringe mate wordt eene bestrijding op dergelijken grond in de hand gewerkt door de veel voorkomende misvatting, dat de kerk *alle* rentenemen verbood, terwijl in werkelijkheid nooit anders verboden was dan het genot van leenrente, speciaal van geldleenrente. Ook nadat echter het Canonieke renteverbod tot zijn ware verhouding is teruggebracht, blijft een beroep open op de zoogenaamde onvermijdelijkheid der rente, wanneer deze n.l. zou gelden voor alle tijden en alle rentevormen.

Tot uitgangspunt voor ons volgend onderzoek zullen wij maken, hetgeen door von Böhm-Bawerk omtrent de onvermijdelijkheid der rente betoogd wordt. Ook hij toch neemt daarbij

---

vangen mocht. Letterlijk luidt de vertaalde tekst van de op heden van kracht zijnde Canon 1543 van den Codex Juris Canonici als volgt: „Indien eene vervangbare zaak (res fungibilis) zoo aan een ander wordt geschonken, dat ze de zijne wordt en later evenveel van dezelfde soort wordt teruggegeven, kan krachtens het contract zelf geen winst worden genomen. Maar bij het verstrekken van eene vervangbare zaak is het op zich zelf niet ongeoorloofd, eene overeenkomst aan te gaan omtrent de wettelijke winst, tenzij blijkt dat deze onmatig is. Of zelfs mag men overeenkomen omtrent eene grootere winst, als er een rechtvaardige en evenredige titel aanwezig is."

een standpunt in, dat, zoo al niet uitdrukkelijk dan toch implicite, eene veroordeeling van het leenrenteverbod inhoudt.

Von Böhm-Bawerk zegt dan : „Es läszt sich nun zeigen — und damit münden wir endlich bei dem Schlussziele unserer langen Untersuchung aus — dass das Angebot an Gegenwartsgütern durch die Nachfrage numerisch überboten werden muss". En iets verder luidt de conclusie : Zins und Agio müssen sich einstellen. [1])

Gevraagd kan worden of von Böhm-Bawerk zijne stelling op alle tijden toepasselijk acht, dan wel, of hij haar uitsluitend stelt voor de huidige sociale en technische verhoudingen ?

Dat de bedoeling van von Böhm-Bawerk in deze ruim moet worden genomen, wordt bevestigd door de nadere uitwerking van zijn stelling en met name nog door het beroep, dat hij daarbij doet op Roschers voorbeeld van het primitieve visschersvolk.

Hij licht immers het numerieke overwicht van de vraag naar tegenwoordige goederen als volgt toe : „Das Angebot ist nämlich auch in der reichsten Nation begrenzt durch den augenblicklichen Stand des Volksvermögens". Tot zooverre zeer juist. „Die Nachfrage dagegen ist eine praktisch grenzenlose ; sie geht mindestens so weit, als durch Verlängerung des Produktionsprozesses sich das Produktionserträgnis noch steigern lässt ; und diese Grenze liegt auch bei der reichsten Nation noch weit jenseits des augenblicklichen Besitzstandes". Voor het arme visschersvolk van Roschers voorbeeld zou het van zelf sprekend zijn, „dass sie die ersten kärglichen übergesparten Vorräte, die ihnen Boote und Netze anzufertigen gestatten, begierig an sich ziehen und mit einem Agio gegen künftige Güter eintauschen werden. Aber nicht in der Art, sondern nur im Grade verschieden ist die Situation auch bei wohlhabenden und reichen Völkern." [2])

Wat hebben wij nu van voormelde stelling te denken ? Opgemerkt dient te worden, dat zij te algemeen geredigeerd is en niet voor alle tijden toepasselijk kan worden geacht. De fout van v. Böhm-Bawerk is dat hij te veel generaliseert. Het gaat er niet om aprioristisch vast te stellen, dat steeds de

[1]) Zie Pos. Theorie bl. 540.
[2]) Pos. Theorie, bl. 541.

mogelijkheid bestaat, om met behulp van aanwezige goederen eene nieuwe vruchtbaarder productiemethode toe te passen ; het gaat er om, of in het werkelijke leven deze mogelijkheid ook gekend wordt ; of van deze mogelijkheid wordt gebruik gemaakt en wel doordat daartoe in de bestaande behoeften der menschen een voldoende prikkel gelegen is.

Juist ten aanzien van eene primitieve samenleving, als door von Böhm-Bawerk wordt aangehaald, zouden dergelijke vragen reden van bestaan hebben. Want dat van die mogelijkheid tot productieverlenging in onzen tijd zoo gretig wordt gebruik gemaakt, is nog geen reden om te concludeeren, dat dit altijd zoo geweest is.

Wat nu nader de middeleeuwen betreft, springen reeds bij eene oppervlakkige beschouwing enorme verschilpunten met het heden in het oog. De productie was op zeer primitieven voet ingericht en bleef zich gedurende eeuwen over het algemeen bijna geheel gelijk. Vrijwel alle uitvindingen, welke zulke geweldige perspectieven geopend hebben voor het menschelijke kunnen, dateeren eerst van de laatste eeuw. Daarbij waren de behoeften in den ouden tijd over het algemeen zeer bescheiden en hebben zich zelve eerst naast en tengevolge van nieuw ingetreden toestanden ontwikkeld.

Is dus reeds op het eerste gezicht twijfel gewettigd, of de werkelijke toestand in vroeger eeuwen wel steeds overeenkwam met von Böhm's voorstelling, voor de beoordeeling van het Canonieke renteverbod is het van speciaal belang, dat ook de rol van het geld in het verleden zoo geheel anders was dan in het heden. Het geld immers verschafte slechts bij uitzondering de mogelijkheid tot deelname aan de productie, terwijl heden de gelegenheid, om geld aan te wenden voor productieve doeleinden steeds in overvloed gegeven is. M.a.w. het geld vervulde oudtijds slechts bij uitzondering eene kapitaalfunctie.

Hiertoe hebben oorzaken medegewerkt van tweeërlei aard. Vooreerst geven reeds de boven besproken uiterst stabiele productieverhoudingen der middeleeuwen, dus *technische* oorzaken, eene verklaring, dat eene geregelde credietvraag van de zijde der producenten uitbleef. Daarnaast waren er echter nog andere omstandigheden, welke in niet geringe mate tot het uitblijven van beleggingsmogelijkheden voor geldbezitters

bijdroegen. Deze omstandigheden bestonden hierin, dat zij die eenmaal buiten den kring der producenten stonden, ten gevolge van de bestaande *sociale* verhoudingen zeer moeilijk toegang tot dien kring kregen. Zoo bevond de grond zich in het algemeen vast in de hand van groote eigenaars, waardoor de grond, anders dan bij erfopvolging slechts zelden van eigenaar wisselde. Den geldbezitter ontbrak aldus gewoonlijk de mogelijkheid zijn geld in grond te beleggen.

Een andere factor was gelegen in het bestaan der gilden, welke met de hun van hoogerhand geschonken rechten de verschillende ambachten tot een vasten kring beperkt hielden. Nu kan men over het gilde-wezen oordeelen gelijk men wil — de vraag of in het verleden de voor- of nadeelen van het gildewezen de overhand hebben gehad, is bij de gebrekkige gegevens overigens verre van gemakkelijk op te lossen —, de feitelijk daaruit voortvloeiende toestanden heeft men als zoodanig te aanvaarden.

Het boven gezegde omtrent de vroegere afwijkende rol van het geld vindt volle bevestiging in de omstandigheid, dat waar in de eigenlijke middeleeuwen geldleening plaats had, dit bijna uitsluitend geschiedde voor consumptieve, niet voor productieve doeleinden. Zoo wordt van de zijde van von Böhm-Bawerk zelf opgemerkt in zijne „Geschichte und Kritik": „Der Produktivkredit ist alsdann wenig entwickelt, fast alle Darlehen sind konsumtiv zumal Notdarlehen." [1]) Evenzoo schrijft Ashley, dat het geld geleend werd „in the vast majority of cases, not for what is called productive expenditure, but for comsumptive ; not to enlarge the area of tillage, or to invest in trade or industry, but to meet some sudden want due to the frequent famines or to oppressive taxation or to extravagance." [2])

In gelijken zin ook Marshall. [3]) Cunningham ten slotte spreekt van „a striking difference between those times and ours in the absence of commercial credit" .... [4])

---

[1]) Geschichte und Kritik bl. 8.

[2]) Ashley : An introduction to English history and theory. Bk. I hfd. III bl. 156.

[3]) Zie Marshall, Principles of Economics, 4e ed. bl. 28.

[4]) Cunningham. Growth of English Industry und Commerce bl. 362.

Nu komen wij aan het punt, dat voor de beoordeeling van het Canonieke renteverbod van beslissende beteekenis is. Terwijl oudtijds het geld niet de middelen kon verstrekken, althans niet als regel, om een langeren, d.i. voordeeliger productieweg in te slaan, waartoe het heden ten dage wel in staat is, vervalt daarmede ook voor vroeger tijd de derde en naar wij zagen beslissende oorzaak waardoor tegenwoordig goed, in casu tegenwoordig geld eene hoogere marktwaarde heeft dan toekomstig geld.

Deze conclusie sluit zich onmiddellijk aan bij hetgeen wij in het vierde hoofdstuk omtrent de beteekenis der daar behandelde oorzaken van het hooger waardeeren van heden-goed gezegd hebben.

Terwijl overigens de eerste der door ons besproken oorzaken tot hoogere waardeering van heden-goed — te weten het verschil in verzorging van heden en toekomst — juist voor tijden, waarin de productieve credietvraag vrijwel geheel ontbrak van overwegende beteekenis had moeten zijn voor het ontstaan der rente, trekt het de aandacht, dat speciaal voor die tijden von Böhm-Bawerk zelf een beroep op de eerste oorzaak vrijwel buiten kwestie stelt.

Tegenover Bortkiewicz toch, die hem de overschatting der eerste oorzaak verweet, en zijnerzijds meende, dat in vroeger eeuwen toekomstige goederen vaak zelfs *hooger* werden gewaardeerd, tengevolge van het zooveel moeilijker bewaren, beroept hij er zich op, dat de beteekenis, welke door hem voor de totstandkoming eener hoogere marktwaarde van tegenwoordig goed aan de eerste oorzaak werd toegekend, slechts zou gelden voor den „geldwirtschaftliche Jetztzeit." „In naturalwirtschaftliche Zeitaltern," zoo vervolgt hij, „wird ja das Haüfigkeitsverhältnis (n.l. van de gevallen waarin toekomstig goed hooger in plaats van lager gewaardeerd werd) sicherlich ein anderes gewesen sein; ob es aber jemals zur völligen Paralysierung der Wirkung der entgegengesetzten Fälle und zur völligen Hinderung der Entstehung eines Agios zu Gunsten der gegenwärtigen Güter hat oder hätte führen können, halte ich im Gegensatze zu Bortkiewicz doch für recht wenig

wahrscheinlich, übrigens heute wohl auch müssig zu erörtern." [1])

Ten aanzien van het verleden wordt door von Böhm dus rechtstreeks zijne uitspraak over de doorslaande beteekenis der eerste oorzaak zoo al niet uitgeschakeld, dan toch zeer aanmerkelijk verzwakt.

Overigens willen wij niet meer in herhaling vallen en meenen wij na onze betreffende uitvoerige bespreking in het 4e hoofdstuk, gerust te mogen stellen, dat bij in gebreke blijven van de derde oorzaak noch de slechtere verzorging van het heden noch ook de tweede oorzaak, de psychologische onderschatting van toekomstige behoeften, tot eene algemeen hoogere schatting en daarmede tot het ontstaan eener hoogere marktwaarde van tegenwoordig goed leiden kon.

En nu is op te merken, dat het verbod om rente te vragen van geleende geldsommen in groote lijnen slechts gegolden heeft, zoolang tengevolge van het uitblijven der derde oorzaak de waarde van heden-geld niet grooter was dan van toekomst-geld.

Aldus vertoont het Canonieke renteverbod zekere overeenstemming met de anti-woekerwetten, gelijk deze nog tot in den jongeren tijd in de burgerlijke wetgeving van verschillende landen voorkwamen. Zoo b.v. in Duitschland in de afgeloopen eeuw. Door den wetgever werd daarbij opgetreden tegen eene renteberekening, welke ging boven de marktrente. Evenzoo trad in vroeger eeuwen de kerkelijke overheid op tegen het nemen van rente, welke afweek van de bestaande marktverhouding tusschen het beschikbare en het gevraagde heden-geld in ruil voor toekomst-geld.

In later tijd echter werden de gevallen steeds talrijker, waarin tengevolge van de *derde* oorzaak de individueele waardeering van heden-geld hooger was dan van toekomst-geld. Aldus ontstond er allengs eene algemeen hoogere waardeering van heden-geld boven toekomst-geld en daarmede eene hoogere marktwaarde van heden-geld, hetgeen ook door eene wijziging in de rentepraktijk der kerk gevolgd werd.

In dit licht blijkt, dat de kerkelijke rentepraktijk zich niet

---

[1]) Zie Pos. Theorie bl. 444 noot.

verzetten wilde tegen de bestaande economische verhoudingen, maar omgekeerd deze laatsten het waren, die de gedragslijn der kerk bepaalden. [1]) Het is dan ook verklaarbaar, wanneer Ashley tot het volgende besluit komt : „We may perhaps conclude, that on the whole it (d.i. het Canonieke renteverbod) was suited to the economic condition of western Europe, though there may sometimes have been cases in the active commercial life of the towns, where it was felt to be a burden." [2]) In gelijken geest als Ashley ook Cunningham: „It is commonly supposed that narrow minded ecclesiastics laid down an arbitrary and unjustifiable rule against taking interest, and that they thus hampered the growth of trade. The rule was not arbitrary, but commended itself to ordinary commonsense and it did not hamper trade." [3])

Om nog even terug te komen op de opmerking van Ashley, valt het niet te ontkennen, dat hoewel — of wellicht juist doordat — het renteverbod slechts eene weerspiegeling gaf van de feitelijke economische verhoudingen, het met de ontwikkeling van het economische leven niet steeds gelijken tred heeft gehouden. Aldus kan het renteverbod in een overgangstijdperk inderdaad hier en daar als eene belemmering van zich baanbrekende nieuwe toestanden gevoeld zijn.

Zulks is echter met alle wettelijke voorschriften het geval, welke, hoe goed wellicht ook voor vroegere omstandigheden, op een gegeven oogenblik worden afgeschaft, omdat zij verouderd zijn. Juist het feit, dat zij niet meer passen voor de nieuwe toestanden en als zoodanig ondervonden worden, leidt tot hunne afschaffing.

In verband met het renteverbod kan er slechts twijfel over bestaan, wanneer deze overgang tot nieuwere toestanden zich

---

[1]) Dat het Canonieke renteverbod daarenboven niet toepasselijk was op gevallen, waarin het bestaan van zgn. extrinsieke titels kon worden aangetoond, hebben wij reeds vermeld. Zoo wanneer iemand door geld beschikbaar te stellen zelf schade leed of winst derfde, mocht hij gerust eene vergoeding vragen. Ook waren overeenkomsten, als maatschap, bekend en door de kerk als rechtmatig erkend.

[2]) An introduction to English history and theory. Bk. I bl. 156.

[3]) Cunningham. Growth of English industry and commerce. Dl. I Bk. I C.B. par. 85.

begon te openbaren. Zoo meent Endemann, overigens o.i. ten onrechte, dat zelfs reeds vóór de 12e eeuw de economische verhoudingen zoodanig waren, dat gehoorzaamheid aan de pauselijke decreten onmogelijk verwacht kon worden. [1]) Cunningham integendeel acht het kerkelijk renteverbod begrijpelijk tot ver in de 15e eeuw. Achteraf is zulks zeer moeilijk te beoordeelen. Het lijkt niet zoo onredelijk, ten dezen ook eenig crediet te geven aan het oordeel van den kerkelijken wetgever van die tijden en aan te nemen, dat het renteverbod in den bestaanden vorm niet zoo lang gehandhaafd zou zijn gebleven, wanneer de normale groei van het economische leven zich toen reeds blijvend er tegen zou hebben verzet.

Overigens bestaat ook omtrent den juisten tijd waarop het renteverbod praktisch buiten werking werd gesteld, gelijk reeds opgemerkt, veel onzekerheid en was hierin zelfs plaatselijk verschil. Zoo vermeldt Tummers, dat in sommige steden, b.v. in Genua en zelfs in Rome het rente nemen algemeen vanaf de 17e eeuw zou zijn toegestaan, en dat iets dergelijks vermoedelijk ook het geval is ten aanzien van Antwerpen. [2]) De algemeene wijziging in het standpunt der kerk kan intusschen geacht worden zich te hebben voltrokken in het begin der 19e eeuw.

Met deze algemeene bemerkingen over het canonieke renteverbod willen wij volstaan. Wij hopen in groote lijnen te hebben aangetoond niet slechts, dat de vroegere rentepraktijk zich zeer wel verstaat met de economische beginselen, welke wij in het voorafgaande deel onzer studie hebben uiteengezet, maar zelfs dat zij in het licht dier beginselen de alleszins juiste weerspiegeling was van de economische verhoudingen uit een afgesloten tijdperk.

---

[1]) Endemann: Studien in der romanisch-kanonischen Wirtschafts- und Rechtsgeschichte.

[2]) De Studiën. Sept. 1921 bl. 236.

HOOFDSTUK VIII.

Is algeheele of gedeeltelijke verdwijning der rente mogelijk, gewenscht?

De strijd om de rente heeft zich in den loop der tijden allerminst beperkt tot de meeningsverschillen omtrent de theoretische verklaring van het renteverschijnsel, maar veeleer is het de strijd geweest in zake het bestaansrecht zelf der rente, welke tot het theoretische onderzoek den stoot heeft gegeven. Het verzet tegen het rentenemen uitte zich dan ook reeds lang voor dat er van een theoretisch rentevraagstuk sprake was. Tot op heden toe is de strijd tegen de rente onverzwakt blijven bestaan en door de ontwikkeling der socialistische leer is deze strijd veeleer in vaste banen geleid.

Dat de socialisten als principieele bestrijders van alle arbeidsloos inkomen ook tegen het bestaan der rente in zijn geheel stelling nemen, spreekt van zelf. In zooverre zijn zij zelfs de meest consequente rentebestrijders te noemen, dat zij aanstonds in de onteigening der productiegoederen het middel weten aan te geven, om hun doel althans in hoofdzaak te verwezenlijken.

Anders echter voor wat betreft die tegenstanders der rente, welke niet tot de socialisten willen gerekend worden en de handhaving van het privaat bezit schijnen voorop te stellen. De desiderata van deze laatste groep van rentebestrijders zijn dikwijls uiterst vaag. In het algemeen echter kan geconstateerd worden, dat ook bij hen de strijd tegen de rente samen valt met, een direct gevolg is van den strijd tegen het arbeidslooze inkomen.

Hoewel het een en het ander echter vaak in één adem wordt

genoemd, zij er op gewezen, dat verdwijning van de rente en verdwijning van het arbeidslooze inkomen elkander niet dekken. Het laatste is ruimer en omvat naast de verdwijning der rente ten bate van private vermogensbezitters mede de verdwijning van de ondernemerswinst, niet echter van het ondernemersloon, hetwelk als inkomen uit arbeid kan worden beschouwd [1]).

Is het eensdeels niet altijd duidelijk, of het postulaat der rentebestrijders mede verdwijning van de ondernemerswinst omvat, anderzijds schijnt het verzet der rentebestrijders niet steeds gericht tegen alle rente, maar slechts tegen bepaalde rentevormen, met name tegen de geldleenrente. Dit laatste zullen wij aanstonds bespreken, om voor het oogenblik onze aandacht te bepalen tot de vraag in hoeverre algemeene verdwijning van de eigenlijke rente mogelijk en wenschelijk kan worden geacht.

Vaak wordt door voor- en tegenstanders van het renteverschijnsel de vraag waar het bij hun onderzoek om gaat, aanstonds aldus geformuleerd: Is afschaffing of verdwijning der rente gewenscht?

Deze vraag is in hare algemeenheid echter voorbarig, zoolang niet het antwoord gegeven is op de prealabele vraag, of verdwijning van het renteverschijnsel mogelijk is.

Ten aanzien van deze vraag nu moeten wij onderscheiden: Men kan het renteverschijnsel op twee wijzen verstaan. Men kan er onder verstaan het algemeen verschijnsel, dat er een geregeld waardeverschil bestaat tusschen tegenwoordige en toekomstige goederen van gelijke soort en aantal. Geheel blijft hierbij buiten kwestie, wien de rente toevalt. Ofwel men kan onder het renteverschijnsel verstaan de omstandigheid, dat geregeld door private vermogensbezitters rente genoten wordt, eene omstandigheid, welke in het economische verkeer universeel als de normale aanvaard, en ook wettelijk bekrachtigd is. Nu zal blijken dat algemeene verdwijning van het renteverschijnsel, in den eersten zin niet mogelijk is, tenzij elke economische ordening zou ophouden te bestaan en een toestand zou intreden van zuiverst doorgevoerd

[1]) Aldus ook het Socialisatierapport der S.D.A.P. 1920.

communisme. In dezen zin heeft de stelling van von Böhm-Bawerk : „Zins und Agio müssen sich einstellen" reden van bestaan. Hierover aanstonds nader.

Anders echter voor wat betreft het renteverschijnsel in den tweeden zin, waartegen zich praktisch het verzet van de tegenstanders der rente richt. Verdwijning der rente als algemeen verschijnsel in dezen laatsten zin zou voorzeker op minder drastische wijze te bereiken zijn. Echter hopen wij in de volgende bladzijden aan te toonen, dat verdwijning der rente in dezen tweeden zin noodwendig gepaard zou moeten gaan met opheffing van het privaateigendom, op de eerste plaats der kapitaalgoederen en zelfs van een deel der genotsgoederen.

Wanneer wij zulks duidelijk zullen hebben gemaakt, is ons tevens het middel aan de hand gedaan om op de juiste wijze tegenover de rentebestrijders stelling te nemen. Maar om het noodzakelijke verband bloot te leggen tusschen het een en het ander : rentegenot door private vermogensbezitters en het instituut van privaten eigendom, dient er eerst klaarheid gebracht omtrent het eerste punt, te weten onvermijdelijkheid van het renteverschijnsel als zoodanig.

Wij zullen daartoe als uitgangspunt nemen een toestand, welke zou bestaan in eene zuiver doorgevoerde socialistische samenleving. Alle kapitaalgoederen zijn daarbij onteigend. Van goederen, welke zich leenen zoowel voor productieve als consumptieve doeleinden, is slechts het consumptieve privé gebruik toegestaan. Daarnaast bestaat er, nemen wij aan, een algemeen wettelijk verbod van renteneming uit geldleening, evenals een verbod om een netto inkomen te trekken uit den verhuur van huizen of andere duurzame genotsgoederen. Is in zulk een maatschappij met het renteverschijnsel nu voor goed afgedaan ? Deze vraag moet ontkennend worden beantwoord.

Vooreerst zal het renteverschijnsel telkens weer door een achterdeurtje binnen komen, gelijk von Böhm-Bawerk opmerkt, zoolang men niet het ruilverkeer van goederen met langen bestaansduur als huizen en dgl. geheel verbieden wil. De waarde van zulke goederen toch zal, gelijk wij vroeger hebben uiteengezet, steeds in de laatste instantie bepaald worden door

de som van geleidelijk in waarde dalende diensten, welke de betreffende goederen tijdens hun bestaan verschaffen. Den eigenaar zal aldus in den loop van den tijd een waarde-accres der toekomstige goederen ten deel vallen.

Maar belangrijker dan deze sporadische gevallen, waarin indirect het renteverschijnsel zich weer openbaart, is het algemeene voortbestaan der kapitaalrente, wel niet meer rechtstreeks ten bate van private personen, maar ten bate van de gemeenschap.

Ter toelichting van dit laatste zij er aan herinnerd, dat het renteverschijnsel zijn oorsprong vindt in het voordeel, dat met de aanwending van kapitaal verbonden is, of juister nog in het voordeel, dat met elke verdere productieverlenging verbonden is, gelijk wij vroeger in den breede hebben toegelicht. Dit voordeel is afhankelijk van objectief gegeven technische factoren en deze zijn heden ten dage dusdanig, dat de gelegenheid tot doelmatige productieverlenging onuitputtelijk kan worden genoemd.

Dit voordeel zou evenzeer gelden in eene socialistische als in de huidige samenleving. Want ook in eene socialistische samenleving, waarin men immers zooveel economischer dan op het oogenblik de productie denkt in te richten, dient men er naar te streven, de benoodigde goederen op zoo voordeelig mogelijke wijze voort te brengen. M.a.w. men tracht een bepaald gewenscht product met ten kostelegging van zoo gering mogelijke arbeids- en kapitaaleenheden te verkrijgen. Zoodra men echter daarbij gebruik maakt van de technische voordeelen, welke de kapitaalhulp verschaft, kunnen ook de vroeger door ons uiteengezette gevolgen niet uitblijven, hierin bestaande, dat tegenwoordige goederen algemeen een grootere beteekenis krijgen voor de behoeftebevrediging dan toekomstige goederen.

Zoo dit al niet meer mocht gelden rechtstreeks voor private personen, zoo blijft dit toch evenzeer gelden voor den staat of die lichamen, welke zich met de productie zouden gaan belasten. Reeds op grond van het technische voordeel, dat het bezit van tegenwoordige goederen verschaft, zou derhalve voor den producent, wie deze ook zijn moge, eene meerwaarde van tegenwoordige boven toekomstige goederen en daarmede

van het product boven het kapitaalgoed, niet kunnen uitblijven. Dit alles staat buiten elk verdeelingssysteem.

Dat inderdaad ook in eene socialistische samenleving eene meerwaarde van tegenwoordige goederen als zoodanig boven de waarde van toekomstige goederen zou blijven bestaan, is nog op andere wijze te bevestigen, door namelijk na te gaan, welke toestand zou intreden wanneer bovenbesproken meerwaarde niet langer zou bestaan. Door von Böhm-Bawerk wordt ten dien aanzien zeer juist het volgende opgemerkt:

„Auch die die nationale Production dirigierende Zentralwirtschaft muss ihre ganze Disposition auf eine verschiedene Wertschätzung von gegenwärtigen und künftigen Gütern stützen, wenn die Disposition nicht ganz verfehlt und ungeheuerlich werden soll. Würde sie nämlich künftige Gütern nicht niedriger schätzen, so müsste sie eine Production, die eine grössere Stückzahl von Produkten in ferner Zukunft verheisst, lohnender finden, als eine solche, die eine kleinere Stückzahl in der Gegenwart oder näheren Zukunft liefert, und müsse daher die vorhandenen Productivkräfte immer auf die technisch ergiebigsten masslos entlegenen Productionsziele richten. Natürlich entstünde darüber in der Gegenwart Not und Mangel, und die Wirtschaftsdirection hätte nichts Eiligeres zu tun, als die verfehlte Disposition wieder rückgängig zu machen, der Minderzahl gegenwärtiger Güter den Vorzug vor der Uberzahl künftiger Güter zu geben und damit den Beweis zu liefern, dass die Wertdifferenz zwischen gegenwärtigen und künftigen Gütern eine von allen menschlichen Einrichtungen unabhängige elementare Wirtschaftserscheinung ist." [1])

Het blijkt aldus, dat ten gevolge eener objectief gegeven technische oorzaak ook in eene socialistische samenleving eene geregelde meerwaarde blijft bestaan van tegenwoordig boven toekomstig goed, en daarmede van het kapitaalproduct boven het kapitaalgoed, waaruit het is voortgekomen.

Hiermede komt tevens de fout naar voren van hen, die zich voorstellen, dat de rente voor algeheele opheffing vatbaar is, en wel door hetgeen tot dusverre aan rente genoten werd ten goede te doen komen aan een lageren prijs van het product.

[1]) Pos. Theorie bl. 580.

De verkeerde praemisse waarvan daarbij wordt uitgegaan, is duidelijk. De rente wordt beschouwd als een deel der productiekosten, welke op hun beurt de waarde van het product bepalen. M. a. w. de rente wordt als kostenelement gezet op den prijs der producten. Verdwijnt de rente, dan zal de prijs der producten daardoor zooveel lager komen te liggen.

De aanleiding tot boven gesignaleerde misvatting zal niet het minst gelegen zijn in de omstandigheid, dat voor den privaten ondernemer, die geld leent op de credietmarkt, de op te brengen rente zich inderdaad als een gedeelte voordoet zijner productiekosten. Dat het echter in laatste instantie niet de productiekosten zijn, welke de waarde der goederen bepalen, hebben wij reeds vroeger betoogd. Door de tegenstanders der rente zou de oplossing dan ook in andere richting moeten worden gezocht. Vraag kan slechts zijn, hoe men de rente, die blijft bestaan, in andere banen zou kunnen leiden, om aldus de rente te onttrekken aan wie tot dusverre rente genoten.

Wanneer over dat punt zekerheid is verkregen, geeft het verdere onderzoek geene bijzondere moeilijkheid meer.

Wij vragen derhalve, aan wie de kapitaalrente ten goede moet komen, zoo deze wordt onttrokken aan de huidige kapitaalbezitters ? Rechtstreeks aan de arbeiders ? Maar volgens welken maatstaf zou dit moeten geschieden ? De arbeiders hiermede te willen beloonen, die oorspronkelijk de kapitaalgoederen tot stand brachten, is ondoenlijk. De betreffende arbeid strekt zich immers vaak uit tot het verre verleden. Zoo kan de arbeid welke besteed is aan eene machine, b.v. aan het ijzer, waaruit de machine werd vervaardigd, teruggaan tot den tijd, waarin de ertsvelden voor het eerst in ontginning werden gebracht.

Aan de arbeiders dan, die bij het eindproces der productie betrokken zijn ? Waar hier de grens te trekken ? En wie zal uitmaken, in welke onderneming de individueele arbeiders werkzaam zullen zijn ? Want in de eene onderneming is reeds krachtens den aard van het te vervaardigen product de arbeid met veel meer kapitaal uitgerust dan in de andere en dien overeenkomstig zal ook de netto opbrengst per arbeider veel grooter zijn.

Wij stooten hier op een onafwendbaren eisch, waaraan zelfs

een socialistische staat zich niet zou kunnen onttrekken. Wij bedoelen de noodzakelijkheid van eenen algemeenen loonstandaard, waarmede tegenover de arbeiders welke met extra kapitaal zijn uitgerust, een zelfde systeem van „uitbuiting" zou blijven toegepast, als door de socialisten aan de huidige kapitaalbezitters verweten wordt.

Als eenige praktische mogelijkheid zou dan ook blijven, dat aan den staat of eenig ander publiekrechtelijk lichaam de aan de kapitaalbezitters onttrokken rente zou toevallen.

Het zal echter geen lang betoog behoeven, dat de staat niet de regelmatig met de kapitaalaanwending verbonden voordeelen tot zich zou kunnen nemen zonder tevens de kapitaalvoorziening ter hand te nemen en daarmede definitief de beschikking over de kapitaalgoederen aan de private ondernemers te onttrekken. [1]).

De vraag of de verdwijning van 't bestaande renteverschijnsel wenschelijk is, moet dus worden teruggebracht tot deze andere vraag, of de opheffing van het privaatbezit, althans ten aanzien der kapitaalgoederen, wenschelijk is. De vraag aldus te stellen is haar o.i. gemakkelijk beantwoorden.

Afgezien van ethische redenen, welker bespreking buiten het kader dezer studie valt, verzetten zich praktische redenen hiertegen ten sterkste. Ook van deze laatsten achten wij ons ontslagen, hier ter plaatse eene nadere uiteenzetting te geven, waar dit onderwerp elders reeds zoo afdoende behandeld werd [2]). Slechts willen wij er aan herinneren, dat onmeedoogender kritiek tegen de praktische uitvoering der socialistische utopieën wel niet te vinden is dan in de feitelijke ontwikkeling der gebeurtenissen gedurende de laatste jaren, daar

---

[1]) Doordat in afzonderlijke gevallen de ondernemerswinst soms verre de eigenlijke kapitaalrente overtreft, vooral ten tijde eener „hoog conjunctuur", als de oorlogs- en naoorlogsperiode heeft medegebracht, zou de tijdelijke indruk kunnen worden gevestigd dat de ondernemerswinst eveneens een integreerend, zoo niet het belangrijkste deel uitmaakt van de *geregelde* voordeelen, welke de kapitaalaanwending verschaft. Gelijk wij echter vroeger hebben uiteengezet, is de ondernemerswinst slechts te danken aan voorbijgaande dynamische invloeden, als conjunctuurverhoudingen, monopolieposities en dergelijke.

[2]) O.m. zij verwezen naar het onderhoudende werkje van Mullock: Het Socialisme. Ook naar de aanstonds te noemen kritiek, welke op het socialisatierapport verschenen is.

waar de socialisten zich voor de taak zagen gesteld, hunne negatieve afbraaktaktiek te vervangen door verwezenlijking van eigen denkbeelden.

In een land als Duitschland b.v. hebben de socialisten met allen invloed, waarover zij na de revolutie beschikten, zelfs geen begin van uitvoering durven geven aan denkbeelden, welke sedert Marx zoo luide en met zooveel klem als de eenig juiste waren verkondigd. En daarnaast staat de verschrikkelijke les van Rusland, waarbij eene tot werkelijkheid geworden omverwerping van de bestaande economische orde tot eene calamiteit geleid heeft, als wellicht geen tweede in de geschiedenis is aan te wijzen.

Het verweer, dat de tijd ten slotte nog niet rijp zou zijn gebleken voor de vervanging der bestaande door eene nieuwe maatschappelijke orde, is niet meer dan eene leege phrase, zoolang de menschelijke natuur als zoodanig zich van hare gebreken niet zal kunnen ontdoen. Een even leege phrase als die andere vrijwel tegenovergestelde uitspraak in het Socialisatierapport der S. D. A. P. „dat de arbeiders in steeds toenemende mate geestelijk en zedelijk ontgroeien aan het kapitalisme" en waarbij de socialisatie „steeds meer een onontkoombaar middel" wordt genoemd om de productie tot een noodzakelijk hooger peil op te voeren. [1])

Voor nadere kritiek op de kortelings opgekomen socialisatieleuze — op haar beurt ten slotte slechts een naam voor de onteigening van productiemiddelen — meenen wij eveneens te kunnen volstaan met de verwijzing naar de uitnemende beschouwingen, welke naar aanleiding van het socialisatierapport in den jongsten tijd verschenen zijn. [2])

Ware een wettelijk verbod, waarbij het rentenemen door private vermogensbezitters algeheel verboden zou worden, dus niet uitvoerbaar, gelijk ons uit het voorafgaande gebleken is, zonder dat tevens het eigendomsinstituut goeddeels werd opgeheven, zoo kan de vraag worden gesteld, of zulks ook zou gelden, wanneer door de wetgevende macht in den staat slechts

[1]) Zie het Socialisatierapport, bl. 17.

[2]) Zie o.m. de Vooys, Socialisatieproblemen. J. D. J. Aengenent. Socialisatie. Kritische beschouwingen naar aanleiding van het rapport der S.D.A.P.

een beperkt renteverbod zou worden ingevoerd? De herinnering immers aan de oudtijds van kracht zijnde verbodsbepaling in het Canonieke recht en ook daarbuiten, om rente te nemen van geldleening, kan de vraag doen rijzen, of er ook voor onzen tijd voor wederinvoering van dergelijke verbodsbepaling geene aanleiding zou kunnen bestaan. Zien wij ook deze vraag nader onder de oogen.

Een verbod van geldleenrente in engen zin sluit niet uit — wil men weer niet vervallen in de reeds besproken casus positie van algeheele opheffing van het private rentegenot — dat de vermogensbezitters als aandeelhouders de voordeelen zouden mogen trekken, welke het kapitaalgebruik geregeld verschaft, met de daarmede verbonden mogelijkheid, zoowel om te deelen in een extra conjunctuurwinst, de z.g.n. ondernemerswinst, als ook om te deelen in eventueel conjunctuurverlies. Uitgesloten zou echter wel zijn het eigenlijke uitleenen van geld tegen vooraf bedongen rente.

Of zulk eene verbodsbepaling de ingrijpende wijziging in het renteverschijnsel zou brengen, welke op het eerste gezicht ervan te verwachten is, valt te betwijfelen. Voor zooverre het geldleening voor productieve doeleinden betreft, zou het betreffende verbod alvast geen ander gevolg hebben dan eene wijziging in den beleggingsvorm : industrieele obligaties, obligaties van spoorweg- en scheepvaartmaatschappijen en dgl. zouden door andere beleggingspapieren worden vervangen. Want tusschen obligatiehouder en aandeelhouder bestaat als geldbelegger geen enkel essentieel, slechts een gradueel verschil. Van de eersten kan men zeggen, dat het uitschakelen binnen zekere grenzen van het bedrijfsrisico verdisconteerd isin eene als regel lagere maar meer verzekerde uitkeering. Zoo zien wij b.v. bij de zoogenaamde cumulatief preferente aandeelen, gelijk wij deze tegenwoordig kennen, het verschil tusschen beide reeds zeer vervaagd en op deze en soortgelijke wijzen zouden obligaties door aandeelen kunnen worden vervangen en blijft toch het zekerder karakter van obligaties min of meer behouden.

Anders is het voor wat betreft de consumptieve credietverleening. Deze zou door een geldleenrenteverbod inderdaad als beleggingsmogelijkheid verdwijnen of althans zeer beknot worden. Ofschoon nu de plaats, welke het consumptief crediet

bij het credietverkeer is gaan innemen vooral in de latere jaren zeker niet onbeduidend was, moet de beteekenis van de consumptieve credietvraag, gelijk wij reeds vroeger betoogden, toch niet worden overschat. Voor het algemeene renteverschijnsel is dit deel der credietvraag volkomen secundair, ondanks de schijnbare tegenspraak, welke hiermede in de gebeurtenissen der laatste jaren moge gelegen zijn.

Het kan zijn nut hebben, dit punt nog eens nader te bezien. Vooreerst van wie gaat de credietvraag voor consumptieve doeleinden zoo al uit ?

Het grootste aandeel is wel op rekening te plaatsen van den staat, en vervolgens van lagere publiekrechtelijke lichamen, provincies en meer speciaal ook gemeenten. Hetgeen daarnaast op rekening komt van vereenigingen, school- en kerkbesturen en ten slotte van private personen is verhoudingsgewijs gering.

Voor wat ons nu de laatste jaren op het gebied van staats- en in geringere mate ook van gemeenteleeningen hebben te zien gegeven, — beide goeddeels consumptieve leeningen [1]) — moet men zich niet blind kijken op de achter ons liggende crisisperiode, waarin alle normale verhoudingen zoo volkomen waren zoek geraakt. Niet vergeten moet men, dat de meeste staten — de oorlogvoerende natuurlijk in nog veel sterker mate dan de andere — gedurende en na den oorlog het beeld hebben gegeven van een huishouden, niet langer levend op zijne geregelde inkomsten maar terend op zijn stamvermogen, een zeer abnormale toestand dus, welke nooit van blijvenden duur kan zijn. Eene der voornaamste uitingen van dezen toestand is juist gelegen in, wij kunnen zeggen, de ontaarding der jongere tot zoo ongekende hoogte gestegen staatsleeningen en leeningen van lagere publiekrechtelijke lichamen, ook bij ons te lande.

Welke toch is de hoofdgedachte, waarop onder normale omstandigheden het aangaan van dergelijke leeningen berust of althans dient te berusten, willen zij eene gezonde economische

---

[1]) In het kader van ons betoog beperken wij het begrip productieve leeningen tot dezulke, welke onmiddellijk de stoffelijke voortbrenging dienen. Anderen willen dit begrip t. a. v. staatsleeningen en dgl. verder uitbreiden, maar wij willen op deze kwestie hier niet nader ingaan.

ontwikkeling niet in den weg staan? De hoofdgedachte is deze, dat de leening strekt tot dekking van onmiddellijke uitgaven, waaruit ook het nageslacht een tegen de nagelaten verplichtingen opwegend blijvend voordeel trekt.

Voor een deel hebben deze uitgaven eene productieve bestemming. Daartoe is te rekenen de aanleg van publieke werken, als aanleg van havens, land- en waterwegen, inpoldering, enz. Hierbij moet in de stoffelijke welstandsvermeerdering een aequivalent van de door de leening aangegane verplichtingen te wachten zijn. In het bijzonder dient niet slechts de rentebetaling maar ook de toekomstige aflossing der leening, zooveel mogelijk gevonden te worden, hetzij uit de directe opbrengst — men denke b.v. aan de drooglegging der Zuiderzee — hetzij uit de indirecte opbrengst, de indirecte welvaartsvermeerdering, welke uit verbeterde verkeerscondities en dgl. voortvloeit.

Hierbij kunnen echter ook algemeene kultureele oogmerken gewicht in de schaal leggen, waardoor aan de betreffende uitgaven eenigermate het karakter van zuiver productieve uitgaven ontnomen wordt.

In zooverre het leeningen voor zuiver consumptieve doeleinden betreft, hebben ook deze reden van bestaan, wanneer het billijk kan worden geacht, deze uitgaven niet geheel op het huidige geslacht te laten drukken maar ook volgende geslachten hun tribuut te laten betalen voor het gebruik van inrichtingen van algemeene nutte, gerechtsgebouwen, scholen enz., welke hun dagelijks tot voordeel strekken.

In bepaalde gevallen kan aldus het aangaan van staatsleeningen zoowel voor productieve als voor consumptieve uitgaven dienstig worden geacht voor het algemeen belang. Dat echter bij het belasten van het nageslacht gematigdheid gewenscht is, vooral waar het consumptieve uitgaven betreft, spreekt van zelf.

Hoofdzaak blijft dus steeds, dat bij het aangaan van leeningen de aan het nageslacht overgelaten lasten zooveel mogelijk in verhouding staan tot de verschafte voordeelen. Hoe is het ten deze met onze staatsleeningen gesteld, om ons nu tot deze te bepalen? De voor-oorlogleeningen schijnen met boven uiteengezette gedachte niet in conflict te komen. Zonder van vroegere staatsleeningen de juiste bestemming

te willen opsporen — men denkt hier reeds aanstonds aan groote werken als de drooglegging van de Haarlemmermeer, de aanleg van het Noordzee- en Merwedekanaal enz. — kon toch, vergeleken met het vrij hooge ontwikkelingspeil, dat ons land in menig opzicht bereikt had, de omvang van onze staatsschuld niet ongunstig worden genoemd.

Voor wat echter de publieke leeningen der latere jaren betreft, valt niet te ontkennen, dat de boven omschreven grondgedachte ernstig in het gedrang is geraakt. Hierbij moet men echter rekening houden, gelijk reeds gezegd, met de zeer abnormale omstandigheden, die in den oorlog hun ontstaan hebben gevonden en die, voor wat ons land betreft, ons van buiten werden opgelegd. Niet voor niets werd van crisisjaren en van crisisuitgaven gesproken. Hiermede paarde zich de plotselinge stijging der uitgaven op ander, vooral sociaal gebied, als woningbouw, sociale verzekering enz. Terwijl ten slotte ook het algemeen tot uiting komende verschijnsel van gemakkelijk uitgeven ten aanzien van de publieke uitgaven niet zonder uitwerking bleef.

Tengevolge van dit alles had de staat plotseling de beschikking noodig over zeer ruime middelen. Hoe hierin te voorzien ? Gedeeltelijk door de onmiddellijke belastingheffing op te voeren, totdat men de grenzen van de draagkracht bereikt achtte, gedeeltelijk door de uitgifte van staatsleeningen op groote schaal.

De staat had in de plaats daarvan ook zijn toevlucht kunnen nemen tot vermogensheffingen. Dit geschiedde niet, hetzij uit billijkheidsoverwegingen, om zijne burgers niet onmiddellijk nog overmatiger te belasten, hetzij omdat men als gevolg van eene of meerdere vermogensheffingen eene nog verdere verstoring van het economische evenwicht voorzag.

Aldus namen in weinige jaren tijdens en na den oorlog de staatsleeningen en wel hoofdzakelijk consumptieve leeningen ook ten onzent een tot dusverre ongekenden omvang aan. Onze vroegere opmerking, dat de consumptieve credietvraag op zich zelve nooit kan leiden tot het ontstaan van eene algemeene marktrente, moge dan ook wellicht uitzondering lijden voor wat betreft de afgeloopen crisisjaren, zulk eene uitzondering kan toch niet anders, dan van voorbijgaanden aard zijn.

Het is hier intusschen niet de plaats, over de gevolgen eener voortgezette uitgifte van staatsleeningen op groote schaal, nader uit te weiden.

Slechts willen wij aan het voorafgaande nog enkele opmerkingen toevoegen over het van sommige zijde geuite postulaat der rentelooze staatsleeningen. [1])

Wat het karakter eener rentelooze staatsleening betreft, deze is niet anders dan eene gemitigeerde vermogensheffing ineens. Dit zal duidelijk worden, wanneer men zich het praktische verloop voorstelt, dat de uifgifte van zulk eene rentelooze staatsleening hebben zou. Dergelijke leening zou natuurlijk een gedwongen leening zijn, à pari uitgegeven en de voorwaarden van aflossing zouden vermoedelijk bij de uitgifte worden vermeld. De nieuwsoortige „obligaties" zullen op de beurs verhandeld worden en beursnoteering krijgen, evenals andere waardepapieren. In deze beursnoteering wordt de gemiddelde aflossingstermijn alsmede de omstandigheid, dat de stukken geen rente dragen, verdisconteerd. Wanneer bv. de aflossing gemiddeld na dertig jaren plaats heeft, zou bij den huidigen rentevoet de noteering liggen tusschen 25 en 30 %. Het verschil tusschen de koers van uitgifte en de werkelijke marktwaarde is eene zuivere vermogensheffing.

De vraag naar de wenschelijkheid van rentelooze staatsleeningen is dus terug te brengen tot de vraag, of onder bepaalde omstandigheden eene vermogensheffing ineens de meest gewenschte weg moet worden geacht, om tot dekking van uitgaven te geraken.

Deze vraag is in de afgeloopen jaren meer dan eens ter sprake gekomen, zij het dan ook, dat niet aan dezen specialen vorm van vermogensheffing gedacht werd. De bestuurders van den staat zagen zich voor de taak gesteld, een weg te vinden waarlangs de vereischte middelen zooveel mogelijk naar elks draagkracht en met zoo gering mogelijke verstoring van het bedrijfsleven konden gevonden worden. Het zelfde geldt evenzeer voor de toekomst. De geheele kwestie van de rentelooze staats-

---

[1]) Aldus een in December 1921 bij de Delftsche R. K. Kiesvereeniging ingediend voorstel ter aanvulling van het Katholieke Staatsprogram, luidend als volgt: „Leeningen door en ten behoeve van den Staat zullen renteloos en in verband daarmede verplicht geschieden".

leeningen is ten slotte dan ook tot niets anders terug te brengen, dan tot een vraag van belastingtechniek. Het gevaar zou intusschen blijven bestaan, dat het rentelooze crediet tot lichtvaardig credietnemen voeren zou, wanneer het ware karakter van dergelijke leeningen, als zijnde verkapte vermogensheffingen, uit het oog zou worden verloren.

Gevraagd zou nog kunnen worden, of bij rentelooze staatsleeningen in het verleden de rentevoet niet op een lager niveau zou zijn gebleven. Dit moet worden betwijfeld. Immers de eigenlijke oorzaak van de rentestijging kan slechts gezocht worden in de door den oorlog direct en indirect veroorzaakte kapitaalvernietiging of belemmering van nieuwe kapitaalvorming. Een en ander kwam juist tot uitdrukking in de alles opslokkende uitgaven van den staat. Als de staat zich de middelen tot dekking zijner geweldige uitgaven op de eene wijze niet verschafte, moest hij het op eene andere doen. Hoe ook, beslaglegging op een niet onbelangrijk deel van het nationale vermogen ware er niet te minder om geschied, met eene stijging van den rentevoet als onvermijdelijk gevolg.

Intusschen kan het voor hen, wie de rentedragende staatsleening een doorn in het oog is, eene troost zijn, dat de rente voor een belangrijk deel uit de belastingen van dienzelfden kapitalistenstand wordt opgebracht waaraan de rente ook ten goede komt. [1])

Wat boven van de staatsleeningen gezegd is, is grootendeels ook van toepassing op de leeningen van lagere publiekrechtelijke lichamen. En de rest van de consumptieve credietvraag heeft in het hedendaagsche uitgebreide credietverkeer vrijwel uitsluitend belang, in zooverre men de zaak beziet van de zijde van den credietvrager. Met name geldt dit voor de

---

[1]) De indieners van het reeds gemelde voorstel der Delftsche Kiesvereeniging ten behoeve van rentelooze staatsleeningen schijnen hiervan niets te weten, evenmin als van de voordeelen, welke de door leeningen gedekte uitgaven hebben gebracht. Zij kennen slechts eene „schatplichtigheid van nijver Holland aan het geldkapitaal". Aldus in De Tijd van 16 Dec. '21 waarbij een hunner berekent, ter motiveering van het betreffende voorstel, dat 67500 arbeidershuisgezinnen de waarde van hun jaarlijkschen arbeid aan het geldkapitaal moeten afstaan. Het staat er letterlijk zoo! Zelf noemt de schrijver dit een scherpe en wreede voorstelling van zaken. Ware het niet juister, het een even onware als onvoorzichtige voorstelling van zaken te noemen?

individueele gevallen, waarin geleend wordt om te voorzien in tijdelijken nood. Hoezeer zulke gevallen vaak de aandacht trekken en verdienen — men denke aan de tragiek van de huizen van beleening, aan de woekerpraktijken van kleine geldschieters — zoo bevinden wij ons hiermede niet meer op het eigenlijke terrein van het rentevraagstuk, maar op het terrein van de woekerbestrijding, van sociale verzekering, van armenzorg, als men wil ook van drankbestrijding en algemeene zedelijk verheffing.

Samenvattende meenen wij ook de vraag naar de wenschelijkheid van een geldleenrenteverbod ontkennend te moeten beantwoorden, al ware hiermede de handhaving van den privaateigendom niet per se uitgesloten. Eenerzijds toch zou door een leenrenteverbod het huidige renteverschijnsel in wezen niet getroffen worden en heeft het al zeer weinig zin den vermogensbezitters het knippen en verzilveren hunner jaarlijks vervallende coupons, niet echter hunner dividendbewijzen te verbieden, wanneer een dergelijk verbod zou zijn ingegeven door de zucht om het arbeidslooze inkomen tegen te gaan. Anderzijds zou een geldleenrenteverbod uiterst stagneerend werken op het huidige productieproces, niet het minst in zooverre ook het crediet op korten termijn een belangrijke rol speelt in het moderne verkeer en door eene zij het geringe prolongatie- of depositorente de vlottende middelen op elk oogenblik gemobiliseerd en voor de volkshuishouding dienstbaar gemaakt worden.

BESLUIT.

Tijden van bloei wisselen af met tijden van depressie en crisis ; conjunctuurwinsten maken plaats voor conjunctuurverliezen. Maar daardoor heen loopt als een roode draad het renteverschijnsel, dat zelfs in tijden van lang aanhoudende economische inzinking in zijne algemeenheid steeds blijkt te blijven bestaan.

Dit laatste is te verklaren, doordat het renteverschijnsel los staat van dusdanige invloeden, waaraan ondernemerswinst en -verlies te danken zijn. M.a.w. het is een statisch verschijnsel, in het leven geroepen door een constante, statische oorzaak, de „productiviteit" van het kapitaal, welke wij in onze voorgaande studie hebben beschreven.

Het onderzoek naar de hoogte der rente hebben wij, gelijk reeds in de inleiding aangekondigd, niet in onze studie betrokken. Intusschen zij in korte trekken vermeld, tot welke conclusie eene nadere bestudeering ook van de factoren, welke de hoogte der rente bepalen, leiden moet.

De totstandkoming van een bepaalden rentevoet is het resultaat van velerlei factoren, als daar zijn : omvang van het beschikbare kapitaal, omvang van het verbruik en in verband daarmede bevolkingsaantal en spaarzin, nieuwe uitvindingen, nieuwe afzetgebieden, periodes van gunstige en ongunstige oogstresultaten, arbeidslust, enz.

Tengevolge van het gecompliceerde proces dezer elkander kruisende invloeden komt de rente op een hoogte te liggen, waarbij vraag en aanbod van kapitaal met elkander in evenwicht zijn. De aldus ontstane hoogte der rente is niet willekeurig en kan ook niet zoo maar van buiten af willekeurig gewijzigd worden. Zoo zou b.v. blijken, gelijk von Böhm-Bawerk met cijfervoorbeelden toelicht, [1]) dat verhooging van

[1]) Pos. Theorie bl. 604 v.v.

het arbeidsloon ten koste van den op de vrije credietmarkt tot stand gekomen rentevoet, niet duurzame ware door te voeren, althans zoolang aan de ondernemers de vrije beschikking over de productie-goederen gelaten is.

Gesteld eens, dat het arbeidsloon door een van buiten af voorgeschreven verlaging van den rentevoet ware omhoog gevoerd, wat zou dan geschieden? Bij den kunstmatig hoog gehouden rentevoet wordt eene dusdanige aanwending van het kapitaal bij de productie de meest voordeelige voor den ondernemer, dat een teveel aan arbeidskrachten ontstaat. Praktisch heeft men zich dat proces aldus voor te stellen, dat het voor den ondernemer voordeeliger wordt, de dure arbeidskrachten, waar dit technisch mogelijk is, door machines te vervangen. [1])

Omgekeerd zou kunstmatige opdrijving van de rente ten koste van het loon tengevolge hebben, dat eene minder kapitalistische productiewijze, waarbij in verhouding tot het aangewende kapitaal veel arbeidskrachten vereischt zijn, voor den ondernemer het voordeeligste is en daarbij eenerzijds eene zekere hoeveelheid kapitaal bij den heerschenden rentevoet overvloedig wordt, anderzijds een tekort aan arbeidskrachten ontstaat, hetgeen de handhaving van rente- en loonhoogte op het kunstmatig opgevoerde peil verhindert. [2]) Een en ander zullen wij hier intusschen niet nader uitwerken.

Wanneer de juistheid van het bovenstaande kan worden

---

[1]) Hiermede willen wij niet geheel op een lijn stellen de werkloosheid, welke den laatsten tijd op zoo groote schaal voorkwam en welker plotselinge groei werd in de hand gewerkt door geheel onverwachte ongunstige conjunctuurverhoudingen.

[2]) Zie ook Pierson. Leerboek dl. I bl. 242 v.v. In dit verband wees Pierson er eveneens op, dat de som der loonen geacht moet worden, die der renten verre te overtreffen. Ofschoon het moeilijk is dit laatste met statistische cijfers te staven, kan men veilig aannemen, gezien de betrekkelijke kapitaalschaarste, dat zulk een toestand althans voor de verre toekomst zal blijven overheerschen. Hetgeen overigens wél meermalen aan de hand van statistische gegevens werd aangetoond, is het geringe resultaat, dat uit eene volkomen gelijkmatige verdeeling van de totale rente voor elk persoonlijk zou voortvloeien. En dit resultaat is zoo overtuigend, dat men er zich over zou kunnen verwonderen, hoe steeds nog maar tegen beter weten in de onteigening der productiemiddelen en daarmede de verdwijning van het private rentegenot als eene ommekeer in de materieele verzorging der lagere bevolkingsgroepen kan worden voorgesteld.

aanvaard, zoo ligt hierin eene verstrekkende conclusie opgesloten voor het groote verdeelingsprobleem.

Dan kan immers vooreerst worden vastgesteld, dat bij de handhaving van het bestaande eigendomsinstituut eene meer gelijkmatige verdeeling van het volksinkomen — nu geheel er van afgezien, of en in hoeverre deze gewenscht is — niet gezocht moet worden in eene kunstmatige verlaging van den algemeenen rentevoet. Deze conclusie is nog slechts negatief, maar kan reeds eenigermate het terrein afbakenen, waarop gelijkmatiger verdeeling van het volksinkomen of althans het tegengaan van te eenzijdige verdeeling in abstracto zou kunnen worden gevonden. Zij het, dat hiernaar gestreefd wordt door middel van preventieve maatregelen, vóórdat het verdeelingsproces zich heeft afgewikkeld, ter beperking van de ondernemerswinst. Wij noemen als voorbeeld antitrustwetten, welke beoogen de extra-baten uit kunstmatige monopolies tegen te gaan. Zij het, dat hiernaar gestreefd wordt door belastingheffing ná afwikkeling van het verdeelingsproces. Hier ligt intusschen eveneens een terrein open voor eene afzonderlijke studie, waarop wij ons niet nader begeven.

Speciaal ook het loonvraagstuk neemt dan meer omlijnde vormen aan. De verhouding van het loon tegenover de rente zagen wij reeds afgebakend. Blijft daarnaast de verhouding van het loon tot de ondernemerswinst. Terwijl deze laatste niet te danken is aan den specifieken kapitaaldienst, noch ook aan de ondernemerswerkzaamheid als zoodanig, maar voornamelijk aan toevallige omstandigheden van buiten af, — niet geheel, men denke aan de zgn. pioniersrente — zoo zou het geen zin hebben principieel den arbeiders in eene bepaalde onderneming welke deze lotsbegunstiging treft, alle aandeel in de betreffende extrabaten te willen ontzeggen. Ook de arbeiders hebben toch door hunne samenwerking met het kapitaal het hunne er toe bijgedragen, om het profiteeren van de gunstige conjunctuur mogelijk te maken.

Desniettemin schijnt er een afdoende reden te zijn, aan de individueele arbeiders eenig aandeel in de door bepaalde ondernemingen behaalde conjunctuurwinst te ontzeggen. [1])

[1]) Hiermede is niet te verwarren de vraag naar de al of niet *gewenschtheid*, om de arbeiders van bepaalde ondernemingen mede te laten profiteeren

Deze is hierin gelegen, dat de arbeiders niet in staat zijn, ook hun aandeel te nemen in de conjunctuurverliezen. Wanneer men hun echter op dien grond in tijden van bloei alle aandeel in de conjunctuurwinst onthoudt, dient men ook de dwingende consequentie te aanvaarden, dat hun in tijden van depressie tot het uiterste de kwade gevolgen der conjunctuurverhoudingen bespaard blijven. Neemt men dit niet aan, dan kunnen wij daarin niets anders zien, dan een meten met twee maten.

In dit licht dient de aanspraak te worden bezien van den arbeider op uitkeering bij gedwongen werkloosheid, en het zijn op de eerste plaats de begunstigde ondernemingen zelf, op welke de taak rust, zich in dagen van voorspoed voor de toekomst te wapenen, om aldus later aan ongunstiger tijden het hoofd te bieden. [1])

Aldus wordt het duidelijk, dat de taak van den ondernemer verder reikt, dan voor uitkeering van zoo hoog mogelijke dividenden te zorgen, maar dat met recht kan worden gesproken van eene sociale functie, welke den ondernemer op de schouders is gelegd. Deze bestaat hierin, dat hij zoolang mogelijk voorziet, al is het ten koste van tijdelijke verliezen, in voortgezette werkverschaffing en ook in uitkeering bij tijdelijk gedwongen werkloosheid. Zijn de individueele ondernemingen niet bij machte, in deze taak zelf te voorzien, dan kan men er zich niet in beginsel tegen verzetten, als zijnde dit in strijd met de eerste eischen der economie of hoe het heeten mag, dat de staat zich er mede belasten gaat, de arbeiders door de tijden van economische depressie heen te helpen.

Ook hier zij met het geven van enkele hoofdgedachten volstaan, zonder dat wij er natuurlijk de minste aanspraak

van de behaalde ondernemerswinst in den vorm van loontoeslag, ondersteuningskassen, goede-woningvoorziening, het bevorderen van lichamelijke en cultureele ontwikkeling enz. Men denke aan bekende voorbeelden als van een Solvay te Brussel, Stork te Hengelo, de Gist- en Spiritusfabrieken te Delft enz. Het navolgenswaardige van zulke voorbeelden willen wij geen oogenblik betwisten.

Zelfs erkennen wij de mogelijkheid van het ontstaan eener zedelijke verplichting, om de ondernemerswinst, waar deze bestaat, mede aan de arbeiders ten goede te doen komen, n.l. voor het geval de heerschende loonstandaard de tendenz mocht hebben te dalen beneden het bestaansminimum der arbeiders, gelijk b.v. op heden in het verarmde Duitschland of Oostenrijk verre van denkbeeldig is.

[1]) In gelijken geest Aengenent, Leerboek der Sociologie, 4e ed. bl. 432, 433.

op maken, in deze weinige regels het ingewikkelde vraagstuk der werkloosheidsvoorziening op te lossen.

Tot slot vestigen wij nog de aandacht op een ander punt. Terwijl de strijd om de rente grootendeels zijn uitgangspunt vindt in den strijd tusschen kapitaal en arbeid, is het van de grootste beteekenis, dat tegen dezen laatsten strijd in het renteverschijnsel zelf een correctief gelegen is.

Eene voortgezette studie van het renteverschijnsel leert toch, hoe de belangen van kapitaal en arbeid niet tegenstrijdig zijn, maar aan elkander parallel loopen. Eenerzijds prikkelt het bestaan der rente tot steeds meerdere kapitaalvorming ; van de andere zijde is met deze meerdere kapitaalvorming ook de tendenz verbonden, vooreerst om den rentevoet te drukken, maar ook om den met meer kapitaal uitgerusten arbeid steeds loonender te maken. Zoodat beide partijen gebaat zijn : De eene partij zal immers ondanks de lagere rentevoet als regel gebaat zijn door den aanwas van het kapitaal, waarover die lagere rente genoten wordt ; de andere partij door toeneming van het loon tengevolge van de grootere kapitaaluitrusting per hoofd. [1]) Overigens zou men slechts een toestand kunnen wenschen, waarbij een ieder onder de arbeiders, zij het op bescheiden schaal, op zijn beurt tot rentetrekker wordt, om eveneens langs dezen weg de tegenstelling tusschen kapitaal en arbeid te verzachten. Ook dit laatste kan slechts naast spaarzaamheid door groote kapitaalvorming worden in de hand gewerkt.

Vooropgesteld zal echter moeten blijven, wil men vruchtbaar samenwerken, het besef dat een verschil in de bezitsverhoudingen in eene geordende samenleving blijvend zal zijn, daar dit gelegen is in de natuurlijke en door God gewilde orde zelf.

Voor vruchtbare samenwerking is echter ook noodig de groote lijnen te kennen, waarlangs deze samenwerking zich heeft te bewegen, zoodat men zijne krachten niet opoffere aan valsche leuzen, welke ten slotte slechts op teleurstelling uitloopen.

Moge het ons gegeven zijn, tot dit laatste in de voorafgaande bladzijden te hebben bijgedragen.

---

[1]) Hiervoor zij vooral verwezen naar het reeds genoemde werk van J. B. Clark. The distribution of wealth.

STELLINGEN

I.

Het beginsel, neergelegd in art. 28, lid 7 van de gewijzigde arbeidswet, verdient aanbeveling.

II.

Van een recht op medezeggenschap aan de arbeiders reeds krachtens den aard der arbeidsovereenkomst als zoodanig kan slechts sprake zijn ten aanzien van de regeling der arbeidsvoorwaarden, niet ten aanzien van de technische en economische bedrijfsleiding.

III.

In geval van de tot stand koming eener wettelijke werkloosheidsverzekering is bijdrage in de premie-betaling van de zijde van den ondernemer gewenscht.

IV.

De bevoegdheid van de Internationale Arbeidsorganisatie strekt zich uit tot den landarbeid.

V.

De bepaling, dat de wet aan andere, dan in de Grondwet genoemde lichamen verordenende bevoegdheid kan geven, zal alleen dan vruchtdragend zijn, wanneer deze lichamen onderling en tegenover het maatschappelijk geheel in organisch-solidair verband komen te staan.

VI.

Bij de tegenwoordige redactie van art. 170, lid 2 der Grondwet is het houden van processies overal en altijd geoorloofd.